

ÜZENET

irodalom

társadalom-
tudomány
kritika

művészet

1979.
március

IX. évfolyam,
3. szám

ÜZENET

KIADÓI TANACS:

Biaci Antal
Brindza Károly
Fejes Szilveszter
Grósz György
Geza Gulka
Horváth Mátyás (elnök)
Mihajlo Jančikin
Kerekes Sándor
Josip Klarski
Mészáros Anna
Nagy József
Petkovics Kálmán
Pozsár László
Sáta Pál
Marija Šimoković
Szalma László
Szám Attila
Szekeres László
Szilágyi Gábor
Szirovicza Antal
Vladimir Stevanov
Urbán János
Petar Vukov

Megjelenik havonta

SZERKESZTŐ TANACS:

Balogh István
Barácius Zoltán
Dér Zoltán (Örökség, Olvasónapló)
Dietrich Gyula
(műszaki szerkesztő)
Dudás Antal (Alkotóműhely)
Fekete Elvira
(szépirodalom, Kézfogások)
Kenyeres Kovács Márta
Pató Imre
Sáta Pál
Szekeres László (Égtáj)
Urbán János
(fő- és felelős szerkesztő)
Virág Gábor
Szerkesztőségi titkár:
Szilágyi Valéria
A fedőlapot
Siskovszki András tervezte

Alapító: Szabadka község Művelődési Öngazgatási Érdekközössége

Kiadó: Szabadkai Városi Könyvtár

Igazgató: Nikola Knežević

Szerkesztőség: 24001 Subotica, Trg slobode 1. Postafiók: 4

Telefon: (024) 27-754

Fogadóórak: minden munkanapon 9-től 13 óráig

Kéziratokat nem őrünk meg és nem küldünk vissza

Előfizethető közvetlenül vagy a következő folyószámlára:

Gradska biblioteka — Üzenet, Subotica

66600-603-698

Előfizetési díj belföldön egy évre 100, fél évre 50, egyes szám ára 10, kettős szám ára 20 dinár; külföldre az összeg kétszerese

A VSZAT oktatás-, tudomány- és művelődési titkárságának
413-59/73 1973. február 20. sz. alatti véleményezése alapján
mentes az általános forgalmi adó alól

Készült a szabadkai Pannónia Grafikai Müintézetben

ÜZENET

1979. MARCIUS — IX. ÉVFOLYAM, 3. SZAM

TARTALOM

- 92 LÖRINC PÉTER: Ritka emberfajta volt (Edvard Kardelj 1910—1979)
- 95 CSORDÁS MIHALY: Kagylóban a tenger
(beszélgetés a hetvenéves Herceg Jánossal)
- 99 JÓDAL RÓZSA: Kántorék manzárdja (elbeszélés)
- 105 KOPECZKY LASZLÓ: Két gyermekdal; Megoldás; Többszög; Kis mohó; Konstruktíven; Irodalmi táj; Spontaneitás, A rest egyszer se fárad; Quo vadis?; Testamentum; A megboldogult dala (versek)
- 106 MOLCER MÁTYÁS: Egyébként (vers)

KÉZFOGASOK

- 107 MARIJA SIMOKOVIĆ: Ne félj, itt vagyok — Fehér Ferenc fordítása (vers)

ÖRÖKSÉG

- 109 BARANYI MARKOV ZLATA: Szélben, vízben és síró fűben
(emlékezés Baranyi Károlyra halálának egyéves évfordulóján)
- 111 STOJAN ĐORĐIĆ: Oskar Davičo műve saját idejében
(hetvenedik születésnapja alkalmából)
- 114 UTASI MÁRIA: Az aszketikus életidegenség regénye
(Németh László Gyász c. művéről)

EGTAJ

- 117 MILAN M. MILADINOVIĆ: Az utca káros hatásáról alkotott nézetek túlhaladása a szocialista társadalomban — Szilágyi Valéria fordítása
- 125 HERCEG JÁNOS: ÚTKÖZBEN (helytörténeti jegyzetek 13.)

ALKOTÓMŰHELY

- 132 BAMBACH RÓBERT: A túloldalról
(Gion Nándor *Ezen az oldalon* c. színdarabjának ősbemutatójáról)
- 135 SZÖLLŐSY VÁGÓ LASZLÓ: Hangversenyek, évfordulók
(a szabadkai zeneiskola, a Lányi Ernő Művelődési Egyesület, a Szabadkai Filharmónia és a Pro musica Kamarakórus jubileumáról)
- 138 HORVAH MATYAS: Műelemzés az általános iskola felső tagozatában

OLVASÓNAPLÓ

- 146 KATONA IMRE: Folyamatok rekonstrukciója
(Bartha Antal—Czeglédy Károly—Róna-Tas András: Magyar őstörténeti tanulmányok)
- 150 POMOGÁTS BÉLA: Két esszégyűjtemény
(Esszépanoráma; Vas István: Tengerek nélkül, Vonzások és választások, Körül-belül)
- 154 KOLOZSI TIBOR: A Garabonciás írója
(Juhász Géza: Majtényi Mihály)
Egy könyv kettős tükörben
(Jávorfácska. Fészáz szajáni népmese)
- 157 LÉVAY ENDRE: Mesegyűjtésünk továbbfejlesztése
- 158 HERCEG JÁNOS: Egységes népi mítosz
- 159 KENYERES KOVACS MARTA: Újabb kétnyelvű verseskötetek
(Koncz István: Versek, Böndör Pál: Versek)
- 161 VIRAG AGNES: „Amiről álmodom és ami történik velem”
(Brasnyó István: Álom)
- 163 MILICA BODROŽIĆ mr.: Szabadságszeretet, forradalmi hagyomány
(Millan M. Milladinović: Patriotizmi socialist jugosllav)
- 164 SZÜCS IMRE: Varjúcsórben a dió
(Békéscsabai írók és költők a zrenjanini Ulaznica c. folyóiratban)

EDVARD KARDELJ

(1910—1979)

Nem elég, hogy csak a gyakorlat igényli a tudományt, a tudománynak is keresnie kell a gyakorlattal való kapcsolatot. Nem érhetjük be vele, hogy marxista társadalomtudományunk kifejti kritikai véleményét és a saját álláspontjait, noha erre is szükség van, hanem a gyakorlattal együttműködve felelősséget is kell vállalnia a megoldásokért, és így ellenőriznie föltevéseinek megalapozottságát. Ha a társadalomtudományok és a gyakorlat közötti elemi viszonyok életerősekké és hatékonyakká fejlődnek, akkor a hosszú távú tudományos kutatás feltételei is jobbak lesznek.

(Edvard Kardelj: A szocialista öngazgatás politikai rendszerének fejlődési irányai)

RITKA EMBERFAJTA VOLT

felejthetetlen halottunk, Edvard Kardelj, és éppen ezért csak nehezen vázolható fel mozgalmi portréja. Kiváló volt úgy is mint elmélkedő ideológus és teoretikus a párt fejlődésének egy oly új időszakában, amelyet ő maga is segített továbbfejleszteni, amelynek újabb talpra állításához ő maga is hozzájárult tudományos marxista elemzéseivel, de egyúttal úgy is mint oly farradalmár, aki a gyakorlat terén, akcióival-tetteivel is ott állt a harcosok első sorában, hogy együtt bontsa le velük a korhadt múltat és együtt építse fel az új, a jobb és a szebb jelen és jövő épületét: a népeink sajátosságainak leginkább megfelelő öngazgatású szocializmus épületét.

Benne éppen mint forradalmi marxistában dialektikus egységbe futott az elmélet és a gyakorlat mind a hatalom átvételéért, mind a szocializmus felépítéséért vívott harc során.

Mert az elmélet és a gyakorlat általában is, de egy emberen belül is dialektikus egységet képeznek, ha igaz harcos ez az egyén. Kardelj — a maga embersége mellett — Titóval, a pártstratégiával is állandó kapcsolatban állott és mind a ketten a gyakorlatból indultak ki s ahhoz alkalmazták az elméletet, a stratégiát.

Nagy egységet képez az élet maga is és mind Titóban, mind Kardeljben ily egységet képezett, mondjuk, a nemzeti kérdés és az öngazgatás terén is. Kardelj is többször hangoztatta, hogy a tudomány és a gyakorlati tevékenység nem választhatók szét egymástól. „Nincs oly igaz tudomány, amely előbb-utóbb... nem nyer igazolást a gyakorlat valamely területén... míg az alkotó gyakorlat a tudományra támaszkodik...”

Ment Kradely már szinte gyermekkorra óta volt a gyakorlati tevékenységben, harcos tagja lévén a Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetségnek, majd hamarosan magának a pártnak is, és húszas éveit taposta még csupán, amikor más a szlovén, majd a jugoszláv pártmozgalom irányítói közé tartozott úgy is mint harcos forradalmár, úgy is mint a moszkvai Nyugati Nemzeti Kisebbségek Kommunista Egyetemének előadója, aki egy-két év múlva — 28 évesen — fogja megírni és kiadni (1938-ban) kiváló marxista tudományos könyvét a nemzeti kérdés megoldásáról *A szlovén nemzeti kérdés fejlődése* címen, illegálisan, az azóta ismertté vált Sperans néven, mint a Moszkvából, Párizsból hazatért s ezután már az országban maradó és tartózkodó Központi Bizottság és Politikai Bizottság jelentős tagja — Tito bajtársa, harcos társa a pártmozgalomban.

Már első könyvében lefektette a nemzeti kérdés megoldásának alapjait és beállt azok sorába, akik már — Svetozar Markovićtól kezdve fel egészen Titóig — kapcsolták (az elmélet és gyakorlat kapcsolása mellett) a nemzeti és a társadalmi harcot is, tudva tudván, hogy véglegesen és döntően a nemzeti felszabadulást is csupán a vele egybefűzött szocialista társadalmi forradalom és társadalmi felszabadító harc hozhatja és hozza is meg, hiszen, végső fokon, a nemzeti elnyomás és függőség az osztályelnyomás függvénye — s a mai fejlődési fokon ez a felszabadító nagy és igaz változást hozó osztályharc már csak a munkásosztály harca lehet mind a társadalmi, mind a nemzeti szabadságért.

Akkor s talán egészen az 1945-ig tartó időszak végéig a nemzetközi sík — a belső nemzetközi és népközi sík is — jelentette egy ország népeinek, hazánk népeinek közös harcában az utat, mert egyelőre a közeli cél az ország, a haza, a haza nemzetének és nemzetiségeinek társadalmi és nemzeti szabadsága és függetlensége volt és ez nyilvánult meg Kardeljnek mind akciós-forradalmi, antifasiszta harcaiban, mind e harcok elmé-

leti útmutatójának szerepét betöltő új kardelji könyvben is, amely *Az új Jugoszlávia útja* címen látott napvilágot, egybegyűjtve az addig folyóiratokban, lapokban megjelent tanulmányokat.

Ezek a tanulmányok az akciók útmutatójaként készültek, hiszen 1938-ban — első könyvének megjelenésekor — a frakciózást is kiküszöbölő új titói, hazai pártbizottság tagja lett maga is, miután sikerült kiharcolni és kiharcolni a párt fennmaradását, amikor a lengyel és magyar pártokat feloszlatták. Így 1941-ben már áprilisban ott volt Kardelj a szlovén Oszobodilna Fronta megalakítói között s ennek alelnöke is lett. Itt is — mint mindig és mindenütt — kapcsolódott benne a forradalmi tett embere a tudós marxista ideológiussal és teoretikussal! Nem hiába szemelte ki őt Titó legfőbb és legközelebbi — elméletben és gyakorlatban is — küzdőtársává még az 1930-as években.

Kardelj nemzetközisége a haza felszabadítása és szocialista alapon álló megszervezése közben felölelte és magához vonta mind a hazában élő nemzeteket és nemzetiségeket, mind a világ többi elnyomott nemzetét is, segédkezet nyújtva azoknak is a maguk népfelszabadító harcához, amely másutt is, nálunk is kapcsolódott és egybefűződött az osztályharcral s a harccal az imperializmus ellen. Így a hazánk felszabadításáért, a további szabadságért és függetlenségért folyó harc egybeforrott a világ elnyomott népeinek szabadságharcával is.

Történelmet formáló forradalmár és stratégia — forradalmi stratégia — volt Kardelj mindenkor, aki tudta, hogy a szocializmusért vívott harc világméretű harc és közös célú harc, ha az utak, a hozzávezető utak, különbözőek is, mert minden szabadságharc és minden forradalom a nemzet sajátos fejlődésének útján és síkján folyik és folyhat csupán, és minden harcos és minden forradalmi párt a saját munkásosztálya és saját népe előtt felelős tetteiért, útjáért és koncepciójáért, amelynek a belső sajátosságokból kell erednie, amelynek a belső sajátosságokon kell felépülnie.

Részt vett Kardelj a néphatalom felépítésében is, megalkotva e népi hatalom elméletét is, megalkotva a népek: nemzetek és nemzetiségek testvérj közösségének megszervezéséhez szükséges hatalmi formákat, jól tudva: „Az a fontos, hogy a néptömegek széles körben együttműködjenek a hatalomgyakorlásban.” Szem előtt tartva mindig az aktív békés koegzisztencia és az el nem kötelezettség politikai megteremtésének szükségességét, főleg a *Szocializmus és a háború* és az *El nem kötelezettség történelmi gyökerei* című műveiben.

Már az AVNOJ második, jajcei ülészakát is segített előkészíteni, döntéseit, határozatait előkészíteni, már akkor tudva, hogy a bürokrácia nem építheti ki a szocializmust, hogy csak a milliós népi tömegek építhetik azt ki. Ezért harcol mind a sztálini dogmatizmus és nagyhatalmi politika ellen is, de később is, mind a liberalizmus, mind a dogmatizmus és nacionalizmus ellen, a technobürokrata erők és irányzatok ellen — a forradalom emberi, humánus jellegének kidomborításáért a gyakorlatban is — a szocialista öngazgatást, az öngazgatású szocializmust tűzve ki célul, már csak azért is, mert a bürokrácia nagyhatalmi hegemonizmust is rejt magában.

Ennek az új fajtájú öngazgatású szocializmusnak elméletét nyújtotta nagy jelentőségű művében, *A szocialista öngazgatás politikai rendszerének fejlődési irányában*, amelyben kifejti azt a fő irányvonalat, hogy: „Az ember boldogságát csak önmaga teremtheti meg — a többi emberrel való egyenjogú viszonyokban.” Ezért „társadalmunk a társadalmi apparátus egyre csökkenő szerepén alapuljon”. A fejlődés állandó és örök és „Semmi sem annyira szent számunkra, hogy túl ne haladjuk, hogy az át ne adná helyét a még haladóbbnak, a még emberibbnek, még szabadabbnak...” Mindez ellentéte a bürokráciának és a technokráciának, mert „Semmilyen tökéletes bürokratikus gépezet — bármilyen lángelméjű vezetőség áll is az élén — nem építheti ki a szocializmust. A szocializmus csakis a milliós tömegek kezdeményezéseiből nőhet ki...”; mert „Demokratikus politikai rendszerünk kiindulópontját csakis a munkások

és más dolgozók öngazgatási demokratikus viszonyai adhatják meg..." Küldöttrendszerünk az, amiben Marx a proletariátus diktatúrájának alapvető jellegzetességét, vagyis az „államként szervezett munkásosztályt” látta. „E diktatúra formái azonban demokratikusak és humanisztikusak...”

Mint az elméletet a gyakorlattal kapcsoló forradalmár döntő szerepet játszott Kardelj a X. és XI. pártkongresszus dokumentumainak ki-munkálásában, valamint alkotmányaink megszövegezésében Jajcétól kezdve 1971-ig és 1974-ig vagy pedig a társult munkáról szóló törvény megalko-tásában is.

Ismerte a szubjektív tényező szerepét a szocialista építőmunkában és e szubjektív tényezők közé odasorolta a tudományt és művészetet is a Kommunista Szövetségen kívül és az alkotómunkát általában is. Ezért harcolt az alkotómunka szabadságáért, nem l'art pour l'art-ként fogva fel az alkotás szabadságát, hanem úgy, mint harcot az elmélet és gya-korlat továbbfejlődéséért — a nagy célért vívott harcban. Az alkotómunka ne függjön azonban az állam rendelkezéseitől, harcoljon — e rendelkezé-sektől függetlenül — az új, az öngazgatású szocialista társadaloméért.

KAGYLÓBAN A TENGER

BESZÉLGETÉS A HETVENÉVES HERCEG JÁNOSSEL

Elbeszélésben, regényben, tanulmányban, de legjellemzőbb műfajában, az emlékező prózában is Németh László-i arányokban és hűséggel alkotott és alkot Herceg János immár ötödfél évtizede.

Az első világháború borzalmi kamaszként nyitották szemét az emberi szenvedésre, s számottevő novella- és riportkísérletek után *Hósi halottak, előre!* címen regényt kezd írni, benne nagy akarásait fogalmazgatva. És ha e regény megmaradt is csupán ígéretnek, megszületett a másik négy, az elbeszélés- és tanulmánykötetek sorozata, amelyek legtöbbször párosával érkeztek, jelezve az író sokirányú érdeklődését.

Allandó jelenléte azonban még inkább regisztrálható a tényirodalomban: napisajtóban megjelenő (és később esetleg egybegyűjtött) emlékezősekben, tárcaesszéikben, glosszáikban, vitacikkekben.

Herceg János vállalja a krónikás nem könnyű szerepét, művelődési életünk olyan személyiségeként, aki múlttól, jelenről és jövőről egyforma felelősséggel visel gondot.

Ahogy fiatal íróként az egymást követő irodalmi áramlatokban kereszte és találta meg a maga fogódzóit, s találkozott küzdelmeiben, két világháború viharaiban, Déryvel, Szentelekyvel és Illyéssel, akarata ma is új és új területekre lendíti. Szemhatára évtizedeket, -századokat fog be a vajdasági tájon; az időt omló és épülő falakban, kövülő és élő arcokban látja.

Írjon tanulmányt vagy riportot a szerb ifjúsági mozgalmakról, illetve a bezdáni hajógyárról, egy egész közösséget, az egész Vajdaságot jelenteni meg.

Legjobb kötetében, az *Embersorban*, szociográfiai irodalmunk izgalmas műveit olvashatjuk. A szerző a szépíró igényével készít riportokat régi és mai világról; néprajzkutatókat megszegyenítő érzéssel bírja szövege alanyait. Sorai varázsát éppen e viszonyulása hátterében — népközlemben és -szeretetében — lelhetjük meg. Lázasan keresi a módját: hogyan gyarapíthatnák életüket új tartalmakkal hősei?

A két hosszabb és hat rövidebb riportban csodálatos módon fonódik össze irodalom, újságírás, folklór és történelem. Ahogy Sütő András úti tűnődései, az *Embersor* darabjai is szépirodalmi alkotások. Közülük lírai színeivel emelkedik ki a *Babapuszta, 1977* és a *Doroszló*.

Herceg János élő hősökkel népesíti hát be írásait, de nemcsak „megszólataltja őket” a riportter gesztusával, hanem ábrázolja is életüket. Érezzük: nincs is szándékában túl sokat kérdezni tőlük, sarokba szorítani őket. Hagyja szabadon lélegezni, mozogni, vitatkozni alanyait. Tisztelettel és megértéssel tekint hibáikra, kisebb-nagyobb csalásaira is, felmosolyát alig vesszük észre.

A Híd-díj egy nagy ívű alkotói pálya új könyvét koszorúzza hát, melyben — mint kagylóban a tenger — az elbeszélések, regények és tanulmányok erényei is benne rejlenek.

Gratulálunk a magas elismeréshez, és köszöntjük az íróat közelgő hetvenedik születésnapja alkalmából!

Cs. M.: Az irodalomtörténet így szól indulásáról: „A húszas évek második felében jelentkezett Herceg János — a Bács megyei Naplóban lírai versekkel, a Szervezett Munkásban elbeszélésekkel és tárgyias, helyzetfeltáró, tényközlő riportokkal. 1929-ben IKSZ címen aktivista folyóiratot indított, írói munkásságának valódi kibontakozása azonban a harmincas évek elején kezdődött, s valójában csak a felszabadulás után mutatkozik meg sokoldalú érdeklődése és termékenysége. Szinte minden irodalmi

műfajjal kísérletezett, s fordítói tevékenysége is impozáns: Csuka Zoltán mellett a szerbhorvát próza jó néhány művét szövegezte meg magyar nyelven. (Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom története*. Forum, Újvidék, 1968.) Kérem, beszéljen ifjúkori irodalmi próbálkozásairól bővebben!

H. J.: Jobb szerettem volna, ha konkrét kérdést teszel fel, így kénytelen leszek elkalandozni az ifjúkor virányain, de majd igyekszem körében tartani magam, hogy ne legyek túlságosan bőbeszédű. Hát igen, itt, Szabadkán kértem bebocsátást az irodalomba. Haraszti Sándor volt a Bácsmezei Napló irodalmi szerkesztője, az a Haraszti Sándor, aki innen börtönből ment át haza, Magyarországra, hogy újra bebörtönözzék, és akit aztán a háború után is leültettek egyszer vagy kétszer. Egy kicsit magatartást is tanultam tőle, úgyhogy amikor Pestre mentem a Szervezett Munkásnak cikket írni, hát az ő példáját követtem, és az ő szocialista hangnemet próbáltam átvenni. Pesti tartózkodásom második évében, be kell vallanom — megírtam már azóta —, megtámadtam a vajdasági irodalom akkori vezérét, Szenteleky Kornélt. Tizenkilenc éves voltam, ma már, azt hiszem, mindenki megbocsátja nekem azt az ifjonti hevületet, ahogyan nekirontottam a vajdasági irodalomnak és vicinálisnak, provinciálisnak írtam le a Híd című budapesti folyóiratban, amely a kisebbségi magyarságnak volt az orgánuma. Aztán hazajöttem és egy bocsánatkérő levélben novellát küldtem el Szenteleky Kornélnak, amelyet közölt. És utána a Kalangyának lettem állandó munkatársa egészen a megszűnéséig. Még valamit el kell árulnom: nagyon tiszteltem az újságírókat. Különbösen sem lehetett írást és újságírást abban az időben elválasztani, mert az újságírótól akkor még megkívták az írástudást és az átlagosnál nagyobb műveltséget. Szóval nagyon imponáltak nekem a Városi Kávéházban üldögélő, pipázó kollégák. En is mindenáron újságíró szerettem volna lenni, ami azonban csak huszonnégy éves koromban sikerült. Akkor már öreg újságírók voltak: Majtényi Mihály, Szegedi Emil, Lévy Andre és a többiek. És miután újságíró lettem, azt hiszem, nem véletlenül, végig egész pályámon ez az újságírói permanencia tartott fogva. En ma is újságírónak vallom magam, nem is lehetnék más itt, a jugoszláviai magyar irodalomban, amelynek az akusztikája jóval kisebb más irodalmakénál. Nekünk itt mindig a valóságon kell tartanunk a szemüket, és arról is beszélni, ami mondjuk nem kimondottan irodalom és nem a vájt fülűeknek szól. Tehát a fiatalságom így telt el, így lettem öreg ember, és még egyszer mondom: újságírónak érzem és vallom magam.

Cs. M.: A század néves magyar folyóirata, a Nyugat, oldalain gyakran szentelt teret a jugoszláviai magyar irodalom eseményeinek. (Weöres Sándor, Illyés Gyula, Tóth Árpád, Nagy Lajos, Kosztolányi Dezső és mások méltatják Fekete Lajos, Csuka Zoltán, György Mátyás, Radó Imre, Milkó Izidor, Szenteleky Kornél munkásságát.) Am az általam összeszámolt mintegy száz korabeli vajdasági író közül mindössze húszan publikáltak a folyóiratban, általában egy-két, esetleg négy-öt alkalommal. A vajdasági írók elvitathatatlan érdemeiket szerették mégis a Nyugat hasábjain. Elsősorban nekik köszönhetők a fejlesztésében (lényegében kialakításában is) eredményeket érthettek el. A jugoszláv népek irodalmát bemutató, illetve a kölcsönös irodalmi és egyéb műveltségi hatásokat feldolgozó tanulmányok előkészítői annak a nagyarányú összehasonlító irodalmi tevékenységnek, amelyet éppen napjainkban láthatunk kilombosodni. Herceg János, az akkor még fiatal jugoszláviai magyar író 1938-ban Vuk Karadžićról értekez a Nyugatban, utána pedig az Illyés Gyula szerkesztette Magyar Csillagban (a Nyugat utódjában) Ady költészetének visszhangját mérte fel a délszláv irodalmakban. A Nyugattal kapcsolatos emlékeiről kérdezem hát és arról a hídépítő munkáról, amelyet azóta is végez.

H. J.: Hogy a Nyugat valamilyen nagy figyelmet szentelt volna a jugoszláviai magyar irodalomnak, azt sajnos nem merném állítani. Jugoszláviai magyar íróknak nagyon ritkán jelent meg írása a Nyugat hasábjain. Az én szerepem a Nyugatnál ugyancsak elenyésző, mindössze két vagy három írásom jelent meg benne. Inkább a Válasz vonzásába kerültem, a népi

írók folyóiratába írtam volna szívesen. Mindössze egy novellám jelent meg ott is. Szóval jugoszláviai magyar írónak lenni a régi időben nem volt könnyűnek mondható, mert nem tartoztunk sem ide, sem oda. A jugoszláv szellemi élet részéről vajmi kevés érdeklődés mutatkozott irántunk, és mint Gál László egyik, Schöpflin Aladárhoz írt levelében elpanaszolta, Magyarországról sem nagyon. En aztán Budapestre kerültem, ott éltam néhány évig újra diákkorom után. Egy könyvkiadó vállalatnak, a Danténak voltam a lektora. Ott jelent meg egy regényem, hozzáteszem mindjárt: rossz regényem. Fiatalkori első regényem volt, de megjelent. En voltam az első jugoszláviai magyar író — nem dicsekvésből, inkább panaszként mondom —, akinek regénye jelent meg Budapesten. Hídépítés? Ez a hídépítés is egyoldalú volt. Mi írtunk a jugoszláv írókról, Karadžićtól kezdve Andrićon, Veljko Petrovićon át a legújabbakig, a régi Jugoszláviában azonban nem törődtek velünk, s nem írtak rólunk. Nem tudok esetet, hogy jugoszláviai magyar írónak belgrádi vagy zágrábi folyóiratban vagy akár a Letopisban a háború előtt megjelent volna írása. Szóval a különbség a hídépítés tekintetében régen és most összehasonlíthatatlan. Hídépítésről ma lehet beszélni, a háború utáni években, a háború előtt nagyon elszigetelt jelenség volt és egyoldalú szerelem.

Cs. M.: 1933-ban megjelent, *Viharban* című elbeszéléskötetének előszavában írta Herceg Jánosról Szenteleky Kornél: „Nehéz eldönteni, hogy ebben a fiatal, ígéretes íróban több-e az erő, mint a poézis, lényegesebb-e kinyilatkoztatni valója, mint elbeszélő kedve. Megkapó álomképei, a valóság nyers, kegyetlen színeivel felépített szimbólumai mögött az élet törvényei és eltiport igazságai ágaskodnak iromba, olykor borzalmas formában...” Később gyakran szerepel a Szenteleky szerkesztette *Kalangyában*, még később pedig ő írta meg a korán elhunyt irodalmi vezérről a mindmáig egyik legjobb tanulmányt...

H. J.: Szenteleky Zomborhoz közel lakott, Szivácon volt községi orvos. Szabadkóműves volt, hetente egyszer bejött Zomborba, a szabadkóműves páholyba. Zomborban találkoztam hát vele, és miután, mondom, közel lakott Zomborhoz, kiutazgattam hozzá. Számomra elérhetetlen magasság volt az övé. Ő viszont engem a fiatalságomért irigyelt. Szegény, beteg volt, halálraítélt már. Magas lázzal hagyta abba a munkát délutánonként, és lázmérővel a szájában beszélgetett velem és biztatott és bátorított, ő, a halálba induló, engem, aki előtt az élet állt, ahogy mondani szokás. Nagyon szerettem, és azt hiszem, ő is szeretett engem. Tanítványa voltam, barátjának fogadtam. Halála után igyekeztem, amennyire tőlem tellett, emléket olyképpen ápolni, hogy kiadattam írásait hat önálló kötetben. Írtam róla, ahol csak lehetett, és írok róla ma is. Nemcsak azért, mert mesterem és barátom volt, hanem azért is, mert igazi vezér volt és elindítója annak a kis szellemi mozgalomnak, amely mára kilombosodott, komoly tényező lett nemcsak Jugoszláviában, hanem az egyetemes magyar irodalomban is külön szint, Illyés szavával élve: külön sípot jelent. Tehát barátságom és tiszteletem Szenteleky Kornél iránt fiatalságomhoz tartozott, s mert a fiatalságomhoz tartozott, a megszépítő messzeségben egyre szebb lesz.

Cs. M.: *Változó világban* című szociográfikus krónikáját 1951-ben írta, melyet kritikánk a hazai szociográfiai irodalom jelentős alkotásának minősített. (Lásd: Bori Imre: *Irodalmunk évszázadai*. Forum, Újvidék, 1975. 188.) Új, Híd-díjas könyvének darabjai szintén szociográfikus riportok. Milyennek látja hát nálunk az irodalmi szociográfia helyzetét?

H. J.: Nem mondhatnák, nem dicsekedhetnek vele, hogy kitörő örömmel fogadták 1951-ben a könyvemét. Sajnos nem. Akkor már feljötték az „áprilisi fiatalok” Szabó Györggyel az élükön, s ők már szabadabb szellemen szóaltak meg, míg én egy kicsit talán még mindig a szocialista realizmus jegyében közelítettem a témához, az állami birtok munkásainak életéről szólva. En még csak lelkesedni tudtam azért a világról, amely — miután akkor még pontrendszer volt — dupla pontot, nem tudom, mennyi kenyérjegyet adott az akkori béreseknek és cselédeknek, akikből egyszerre agrármunkások, illetve megbecsült dolgozók lettek. En ezért lelkesedni tudtam, amit a mai középnemzedék nem a legnagyobb

helyesléssel fogadott. A fiatal Bori egy kicsit csóválta a fejét; sok volt neki a jelkesedésből. Azt hiszem, igaza volt. Hogy a szociográfiai irodalom mit jelent? Nálunk különösen sokat. Többet jelent, mint Magyarországon, ahol ez a műfaj egész Kelet-Európában leginkább kifejlődött. Nálunk azért is többet, mert kétszeres figyelemmel kell fordulnunk a megtartó erő, a magyar falu és a magyar nép felé, amely óriási változáson ment át erkölcsi, anyagi, szellemi tekintetben egyaránt. Most aztán beszélhetünk arról, hogy mi lesz vele a továbbiakban, hogy hova fejlődik majd. Tudjuk, hogy a magyar iskolák szórványhelyeken egymás után zárják be kapuikat. Nem azért, mert nem szívesen látják a magyar iskolákat. Apatinban van egy osztály, első osztály öt gyermekkel, de fenn tartják. Tehát a hatóság támogatja az iskolákat, akkor is, ha öt diákja van, megfizeti a tanítókat. A rosszabb, az elszomorító az a tény, hogy a magyar szülők, különféle megfontolásokból, nem íratják be magyar iskolába a gyerekeiket. Elsősorban azért, mert érvényesülésükre vannak te kintettel. Ha szerbhorvát iskolába jár, jobban megtanulja a nyelvet, könnyebben tanul majd tovább a középiskolában, az egyetemen. Ez ellen védekezni nem lehet, nem szabad, ezt hagyni kell. Hogy az idő mivé formálja majd, ki tudja. Mindenesetre ez is a szociográfia témakörébe tartozik, mert együtt jár a társadalmi felemelkedéssel. Azt hiszem, ez is indokoltá teszi, hogy továbbra is minél nagyobb figyelemmel forduljunk a falu és a nép felé.

Cs. M.: *Irodalmunk helyzetképe (Hazulról)*. Forum, Újvidék, 1965) című írásának gondolatát idézem: „Olyan korban élünk, s a vajdasági magyar irodalom még olyan helyzetben is, amelyben a kritika előtte jár a művészetnek, amikor az igényt kívülről állítják az író elé, s az ő dolga aztán, hogyan tud annak megfelelni. — Van azonban egy másfajta igény is: a közönségé. Csakugy az író mindenkor újat és eredetit akart adni, s valljuk be, egy kicsit mindig lenézte a közönséget. De a kritika vagy a közönség kegyeit keresni elkerülhetetlenül együtt jár a lemondással saját igényünkről, holott talán mégiscsak az lenne a legfontosabb.” E sorokat másfél évtizede vetette papírra. Veszítettek-e érvényükből?

H. J.: Persze, nemcsak irodalmi kritikáról volt itt szó tízezeréves év előtt. Mások is beleszóltak az író dolgába, megbírálták és megdorgálták, kijelölték az útját, közvetve vagy közvetlenül állandó hatást gyakoroltak rá. S e hatás alól főként mi, idősebbek vontuk ki nehezen magunkat. A fiatalok bátrabban, kötetlenebbül rázták le magukról az irányító gyámokodást. Hogy az irodalomkritika is őket részesítette nagyobb figyelemben, talán ezzel is magyarázható. Ugyanez történt az irodalomkritikával is egyébként. Szegény B. Szabó két kötetén mérhető le a hatalmas változás és az a drámai fordulat, ahogy Saulusból Paulus lett.

Cs. M.: Az *Emborsor* riportjait olvasva figyelhetjük meg: az író mintha olykor-olykor lelkiismeret-furdalást érezne riportalanyai lelkét felbolygató, kényes kérdései miatt. E rezignáltsága és tapintata Németh Istvánéval rokon. Az írói etika egy kérdéséről kérem a véleményét: a riportalanyokkal való bánásról, kérdésük „erkölcsi dilemmáiról.”

H. J.: Ez a tapintat kötelező. Elmegyek valakihez, leültet az asztalához, megvendégel, persze hogy nem írhatok nyíltan rosszat róla, még akkor sem, ha nem a legszimpatikusabb ember, akkor sem, ha nyílt titok a faluban, hogy egykori szolgaleány, három maximumot művel és dús-gazdag ember. Kulákmagatartással tagadja meg a múltját. Arról, hogy egykor szolgaleány volt, nem szívesen beszél. Ilyenekkel az embernek mégiscsak éreztetnie kell, hogy kivel van dolga, de úgy, hogy ne sértődjék meg az illető. Hát ez az a tapintat, amelyet nem lehet kikerülni. De ha elhallgatnánk egyes ember iránti antipátiánkat, akkor megint csak meg-hamisítanánk a tényeket. Innen tehát a tapintat.

Cs. M.: S végezetül további irodalmi terveiről kérdezem.

H. J.: Szeretnék még írni, nem mondtam még el mindent. Tudom, hogy az utolsó lépcsőfokokat járom. Szeretném még kiírni magamból, amit a sors rám bízott.

KÁNTORÉK MANZÁRDJA

Erezte, mint csörgedezik végig hátán az izzadság. A nyakán, mahagóni-vörösrre festett haja alatt apró cseppekben csapódott le a forróság, hogy aztán egymásba folyva, csiklandóan szaladjanak le a lapockáin, egészen a melltartó mindent felszívó, a nedvességtől lassan mégis eltelő lyukacsos szivacsáig.

Bal kezében a táskáját és a bevásárló szatyrot szorongatta, jobbával meg görcsösen markolászta a jegyszédő pulpitusát. Hátról egyre erőszakosabban lökdösték az újabb felszállók, keze le-lecsúszott a kellemesen hűvös tapintású nikkelszegélyről. Oldalába valami kemény, éles sarkú tárgy — talán egy férfiaktatáska széle — nyomódott, könnyű pánatos-szandálos lábára kétszer is rátapostak. Erezte, ahogy az egyre nagyobb zsúfoltságban elfogja a légszomj. Megpróbált magára erőszakolt nyugalommal mélyeket lélegzeni, de tüdeje egyre sípolóbban kapkodott levegőért. Szégyellte, hogy nyitott szájjal lélegzik, de mindkét keze foglalt volt, el se takarhatta. Kínjában furcsa, bocsánatkérő mosoly gyűrődött a szája sarkába.

„A tetőablakhoz kellene közelebb kerülni. Ott mégis nagyobb a légáramlás.” Lassan, szívós makacssággal fürta magát az embertömegben mind előbbre. Egészen kicsire húzta magát össze. Lucskos hónaljak, nyirkos, meztelen háta, verejtékező arcok, porlepett, inas lábszárak között csúszott, nyomakodott. Utját apró nyögések, félig elharapott káromkodás sok kísérték és nagy, asztmás szusszanások.

Végre! Izzadt testét úgy tartotta oda a hűvös légáramlatnak, mint valami ölelésnek. Üzött vonásai megereszkedtek, megenyhültek, pattanásig feszült teste puha megadással támaszkodott egy széktámlának.

S akkor hátról egy testet érzett fokozatosan a magáéhoz simulni. Először azt hitte, véletlenül, s a többiek nyomásának engedve tapad-egyre szorosabban hozzá. Kissé jobbra húzódott. A Test követte. Lágyan, szinte szeretettel ért hozzá az ismeretlen váll, a mellkas. Furcsa dermedtség fogta el. „Ki lehetsz te, ismeretlen, aki az én magányos, fonnyadásnak indult testemből akarsz magadnak melegeket csiholni?” Szinte megbocsátón szánta, de amikor combjai közé érezte a másik térdét nyomódni, görcsbe ránduló teste szinte önmagától lendült, ezúttal balra. A Test ezúttal is követte, minden hajlatával, domborulatával — éppen csak karjával, kezével nem — ölelve fogva magához, szinte eggyé válva vele. Megrökönyödve, lopva körbepillantott. Hát senki nem tiltakozik, nem lármázik, sőt nem is röhög?! Szenttelen, nekivörösödött, fáradt arcokat látott maga körül, izzadó borostás állakat, elcsigázottan előregöbörbülő vállakat, nehéz szatyrokat, táskákat, zacskókat markoló bütykös, reumas ujjakat, inas karokat. Már a lihegését is hallotta, forró lehelete a nyakát borzolta. Heves vágyat érzett, hogy hirtelen hátraforduljon. Milyen lehet? A belevert, belenevelt illemből most előrelendült, de a Test is vele egyszerre mozdult, sőt mintha már az egész zúgó, krákogó, körülöttük eggyé vált, szoros fallá tömörült tömeg is velük együtt rándult volna. Furcsa, rég érzett forróság fogta el, érezte, hogy maga is hátrafeszül, s ettől úgy megrémült, hogy az éppen nyíló középső ajtón át, egy rántással lerázva furcsa terhét, fejeszvetten kiugrott.

Kicsit meg is rándította a bokáját, sziszegve, szédülve kapta oda a tekintetét a már csukodó csuklós ajtó mögüll felsejlő utasokra. Az a szakállas, mereven előreabamuló, nagy kezében esetenül esernyőt szorongató cingár fiú volna? Vagy mögötte az a kopaszodó? Az autóbusz döcögve indult, az egymáshoz verődő tömeg lassan eggyé vált, összemósódott benne.

Megdörzsölte fájó bokáját és parányi kedvetlen sóhajjal megindult hazafelé. Két megállóval előbb szállt le, volt mit gyalogolnia.

Az aszfalt szinte gőzölgött a forróságtól. A temető oldalán, ahol az elmúlt héten tömték be a járda sebeit, cipősarka több helyütt is benyomódott a megpuhult masszába.

Kislány ugrált mellette. Azzal szórakozott, hogy kacsaoorrú szandáljának vasalt talpát bele-beleverte a langyos kátrányrétegbe. Kócos, göndör, cigányosan nyakába-szemébe lógó haja volt a gyerekeknek. Ahogy fél-lábon ugrálva, elmerülten billegett, a sok makrancos hajcsiga szinte ön-álló életet élve röpdösött a hátán.

Az asszony keze mintegy magától indult a hollófűrtök felé.

— Margitka! Nyughatsz mindjárt! — csattant a kiáltás a hátuk mögött, s ő szégyenkezve kapta el a tenyerét.

„Ha élne... hány éves is lenne most Májuska? Húsz... vagy huszonkettő? Ha élne.”

A lift megint nem működött. Holtfáradtan vonszolta fel magát a hatodik emeletre. Csomagjait csak ledobálta az előszobában, s már tépte is le a magáról a sok izzadt, poros holmit. Undorodva szandálját is lerúgta és belépett a kádba.

A hűvös víz megnyugtatta, lecsillapította. Hosszan, élvezettel paszkolta vele a nyakszirtjét, a homlokát. Szappanos szivaccsal többször is végigszaladt a testén. Amikor a melléhez ért, elszomordva simított végig rajta. Kiszállt a kádból, megnézte magát a tükörben. Sokáig, tűnődve vizsgálta magát előlnézetből is, oldalnézetből is.

„Sokan azt hiszik, élem világomat. Akár egy vígözvegy. Lehetséges, hogy még Tóni is azt hiszi?” Ettől kissé megenyhült a keserű, kemény vonás a szája szögletében és majdnem derűsen kapta magára elegáns, kínai selyemből készült fodros otthonkáját. Ugyan ki csenget? Kefével sebtében végigszántott a haján és felrántotta a papucsát. Már az ajtónál állt, amikor átvillant rajta, hátha Tóni az? Visszaszaladt a fürdőszobába, kölnit permetezett a füle mögé, s egy leheletnyi rúzst is kent a szájára.

Az ajtóban volt osztálytársnője, Ili állt.

— Ó, de gyönyörű itt nálad! — Ili száján irigy-ószintén buggyant ki az elismerés, s ő engedelmesen vezette körül a lakásban. A vendég kedvéért gombnyomásra előreépítette rejtekéből a faragott szekrényfalba tűn-tethető színes tévét, megmutatta a konyha, az ebédlő és a munkaszoba felcsapható, lecsapható, szét- és összetelhető, percek alatt eltüntethető, mássá átalakítható bárpultjait, spahyol- és közfalait, fiókjait, rajztábláit.

— Csodálatos! Valóban csodálatos! — áradozott a vendég. — Meg-látszik, hogy a lakás minden szegletét magatok terveztétek. Ez a sok gyönyörű beépített szekrény, faragás, rejtett világítótest! Hiába: lehet az embernek annyi pénze, akár a pelyva, ezt megvásárolni nem lehet!

Nagy-nagy fáradsággal és unalommal a tagjaiban, de azért jól nevel-ten likórt töltött a talpas poharakba.

„Hát igen. Évekig terveztük. Mennyi munkát beleöltünk! És az álmainkat. Az álmainkat, amelyek tizenöt év alatt, az albréletben csak még színesebbé, tündöklőbbé váltak. S amelyek akkor még közösek voltak... Hogy szerettük akkor egymást! Hogy hittünk, hogy bízunk! Nem is bír-tuk volna ki másként azt a rettenetes kuporgatást.

A fény felé tartotta a poharát. Az aranyárgán szikrázó édes szeszen át a földig érő, dús redőjú csipkefüggöny ornamentális ábrái imbolyogtak, a mozgástól különleges, mesebeli alakzatokká fonódva és tekerődve szét.

A függöny. Ez az egyedi, az ő iparművész-elgondolásai, cernába, se-lyembe mesét álmódó tervei nyomán készült habos csipke-költemény. Meg akarta vele mutatni... Neki akarta megmutatni, hogy mégis különb, hogy itt is különb a nőcskénél, s ha vele szárnyal, mesét fon mindkettőjük köre a képzelete... A, de hiszen akkor még nem is tudhatta róla. A Gabi-botrány csak jóval később robbant ki. Talán csak sejtette? Ösztönö-sen, az idegeivel, a pórusaival szimatolta a közeledő veszélyt? Ó meg az ő függönycsodája! Nevetséges! Mintha tehetséggel, művészettel, vagy akár

ésszel, tudással meg lehetne bárkit is tartani. Ha már a testünk nem kell, hiába halmozunk sikert sikerre, egy szép fenékű libácska is túltesz rajtunk. S még igyekeznie sem kell túlságosan.

— S most már végleges az osztozkodás? Tóni meglegedett a kocsival, a motorcsónakkal és a nyaralóval?

Ili kíváncsi arcát most torznak érezte, túl nagynak, túl közelinek, akár egy törpéét, vagy a rózsakaró ezüstös gömbjén a saját vigyorát.

Hát nem mindegy? Nem is érdekli igazán, kié lesz az egész. Kié lesz huszonöt év munkája, véres verejtéke, közös erőfeszítése. Ez már nem az ő fészük. Ez egy idegen lakás. A múltkor, nagytakarítás közben megtalálta Tóninak a faliszekrényhez készített vázlatát. A XI. vázlatot. Tóni, szokott precizitásával, maga írta rá: „XI. vázlat, kétszínű, intarziás.” Még a falemezek kockáit is felragasztotta a rajz jobb felső sarkába. Először a szemébe akarta vetni, azután mégis megkegyelmezett neki és elégette: „Ne taposson a kezéd munkáján más!”

Később már módszeresen kutatót a vázlatok, rajzok, emlékek után. Tépte, zúzta, vágta kéjjel miszlikekre, égette hamuvá őket. A vonalzó is, amellyel együtt készítették a tervrajzot. A hólyagpapír tekereszt, amelynek a szélén véletlenül felfedezte a közjegyt: „x”.

Amikor mindezt elpusztította, a bútorokra, dísz tárgyakra tévedt a tekintete. Tíz körömmel esett annak a népi himzésű kispárnának, amelyen délutánonként Tóni valaha olyan jókat lustálkodott... S akkor a tükörben megpillantotta a saját dült, önmagából kifordult ábrázatát.

„Ez én volnék?!” Kirohant a konyhába és marokszám szórta magába a csillapítókat.

Az eset után sokáig nem mert otthon maradni. Már hajnalban bebotorkált az irodájába, újabbnál újabb munkákat, feladatokat vállalt. Akkor lett munkástanács tag és a helyi közösség „oszlopos tagja” is, rég elfelejtett barátságokat újított fel, ment és ment, s éjjelente sokszor úgy zuhant ágyba, hogy azt sem tudta, hol van. Elég volt a nevét hallania, társaságban egy olyan színű öltönyt meglátnia, amilyen az övé volt valaha, hogy felugorjon, s zöbben meneküljön, meneküljön... Tulajdonképpen ezek az emlékek kergették azoknak a zöldfülű gyakornokoknak az ágyába is, akik aztán fúnek-fának eldicsekedtek a vele kapcsolatos valós és kiagyalt kalandjaikkal. Ekkor vágta fel először az ereit.

A vendég élvezettel szürcsölte az édes italt. Hirtelen bizalmasan közelhajolt.

— Úgy hírlík, visszakéredzkedik.

Üres tekintettel nézett rá vissza.

— Igazán?

Erdekes, akkor nyugodott meg végleg, amikor sok huzavona, fenyegetőzés, majd több hónapi süket csönd után a férfi ügyetlenül újra üzengetni kezdett, s egyszer csakugyan eljött.

Rettegve várta, napokig készült rá, s amikor ott volt, döbbenten figyelte önmagát: a szíve hidegen, normálisan vert. Ez a vaksin pislogó, szemüvegét ideges ujjakkal ötpercenként törölgető, kopaszodó idegen forgatta volna úgy ki önmagából? Nevetni, dalolni tudott volna. Megszabadult.

Még kedves is tudott lenni hozzá. Szlatkóval kínálta.

— Nem, nem haragszom rád. Ha bármit el szeretnél vinni, nyugodtan vidd el. Igen, a lakás rád eső részét is törleszteni fogom. Úgy, ahogyan az ügyvéd ajánlotta.

A férfi ötölt-hatolt, s amit első udvarlása óta nem tett meg: elvörösöve, szertartásosan még kezét is csókolta! Ki szeretett volna békülni.

Megrökönnyödvé bámult rá. Ha másfél éve teszi, sírva borul a nyakába. Ha egy éve, örjögve vág hozzá minden mozdíthatót. Ha két hónapja, akkor kéjjel, boldogan sértegeti, marja vissza az elsenvedetteket. Így csak bámult rá tanácstalanul. Azután nagy sokára:

— Ami elmúlt, elmúlt. Nyilván én is hibás vagyok, amiért elhidegültél tőlem. S gyerekünk sincs, nem kapcsol bennünket össze semmi. Nem, nem haragszom, s meggondolnom sincs már mit. Egyszerűen egyedül akarok maradni. Most már inkább egyedül.

Felködlött benne az a sok-sok céltalan, megalázó tortúra, amit az annyira várt gyerek érdekében éveken át elszenvedett. De már csak egészen homályosan, szinte mint idegent látta magát naponta erőt, akaratot lassan, de szívósan kiszívó sárpakolásban, elektrosokk kezelés alatt, ginekológustól ginekológushoz vándorolva, agyoninjekciózva, hányingerig pírulázva, s valahol messze, az operációs asztalon, miközben a szegény eldugult, összenőtt petevezetékét „fújták át”, mintha nem is ő, hanem egy idegen jajongott volna és harapdálta kinjában az öklét.

„Értsd meg: gyereket akarok! Jogom van a saját véremre egy lelkemből lelkedzett gyerekre”, hajtogatta akkoriban egyre gyakrabban Tóni. Sőt. Miután kiderült, hogy minden testét-lelkét kimerítő erőfeszítés hiábavaló, Tóninak akkor vált csak igazán vesszőparipájává ez a mondat. Akkor már forrpontján buzogott a Gabi-ügy, csak még neki nem merte megmondani senki. Talán kéméletből. Talán csak kényelemszeretetből. Minek beleavatkozni mások zavaros ügyeibe?

Eleinte még szembeszállt vele. „Ha te nem gondolsz akkor is csak a saját kényelmedre, és nem cipelsz erőszakkal orvoshoz, ma egyetemista volna a gyerekünk.” A férfi azonban csak unottan legyintett. „Egy vagyonba került az az operáció. Ha kitudódik, a barátom állása is rámegy.” „Neked csak egy-két rongy ezresedbe került, de nekem tönkrement bele a testem... és meghalt a gyerekem!”, visította, Tóni azonban már felkattintotta a tétét. Azért még békülékenyen odavetette: „Abban a vizes alberleti szobában akartál szülni? Ugyan! Százzszor megbeszéltünk már...” Mégis: amikor nem sokkal ez után benyújtotta a valókeresetet, a fő indok ez volt: Evek óta gyereket akar, s Anna képtelen szülni, írásbeli bizonyítéka van rá.

Pedig Gabinak se lehetett gyereke. Az első férjétől sem volt. Csak máshoz értett, úgy látszik, jobban. Nála legalábbis jobban. Gyerek? Ugyan! Húsz évig kibírták nélküle, ennyi év után már csak valóoknak volt jó előkaparni...

Amikor először látta meg őket együtt, kart karba öltve az új posta mögötti kis utcácskában, előntötte agyát a vér, s az esernyőjével támadt a vetélytársnőjére. Micsoda nevetséges helyzet! Ha rágondol, ma is elfogja a szégyenérzet. S a belényilalló fájdalom is: Tóni, az ő Tónija annak a betolakodónak a pártjára állt!

Hogy egyedül maradt, sokáig ült a kis könnyű puffon, előregörbedt vállal, gondolattalanul.

Szellőztessen ki? Főzzön friss vacsorát? Rámolja ki végre a bevásárlószatyrot? Vagy üljön neki és tervezze meg Kántorék tetőlakását, amire Kántorné már hetek óta kéri?

Nem mozdult. „Nincs senkim, nem tartozom senkinek semmivel. Nincs kinek kaparnom, nincs kinek a kedvében járnom.”

Kinyújtott lábát nézte. Valaha megcsodált táncos-formás lábát. „Már kezdenek kidagadni rajta az erek. Más még talán nem veszi észre, de itt vannak, jelentkeztek. Tatának, mire megöregedett, karján-lában ujjnyi vastagon kidagadtak. Vajon hány éves koromra leszek én is hozzá hasonló? Igaz, tata az utolsó években csontig lefogyott.”

Erről eszébe jutott, hogy éhes. Kiment a konyhába, s állva, mosatlanul bekapott egy paradicsomot.

A tömör, állhatatos csend lassan jutott el a tudatáig. Nagy garral zörögni, szöszmötölni kezdett szatyrai kirakott tartalmával, de a feszülő csendérzet csak nem akart múlni. Idegei, mint jól idomított állatok, az automata falióra ötpercenkénti percenését várták, de akkor sem nyugogott meg, amikor végre rájött, hogy az óra lejárt, ki kellene cserélni a betétjét.

„Ezt még Tóni vette. Akkor, amikor itt még híre-pora sem volt az automatáknak. Nagy lelkesedve hozta Olaszországból. Amikor csomagolás közben a bőröndbe pillantva megkérdeztem, miért hozott két egyformát, valami ügyes, megnyugtató választ adott. Ő mindenre tudott válaszolni. Később, sokára, Gabi lakásán láttam viszont az óránk ikertestvérét. Pedig akkor még harmonikusan, szépen éltünk. Néha még gitározott is nekem.”

Az órát nézte. „Hagyjalak így, süketen? A holtakkal valaha a pogány rítus együtt temettette a lovukat, minden használati tárgyukat...” Azután mégis előkotorta a fiókból a tartalékelemet. Még meg is simogatta közben az órát. „Te nem tehetsz róla”, motyogta. Felkapta a fejét. Igen, újabban azon veszi magát észre, hogy motyog magában, vagy a tárgyakhoz beszél. A magány okozná? Vagy ez az öregedés csalhatatlan jele? Macskát kellene beszerezni. Vagy kanárit. Ezen elmosolyodott. „No, nagyt is néznének a paraszt-zépapáim, ha egyszer meglátnának ilyen holmi kispolgári, giccses tollcsomókkal pityegni-gügyögni!”

A tükörben megint meglátta az arcát. Messziről nem is látszott olyan fonnyadtnak. Kidüllesztette a mellét. „Sárikáék most azon mesterkednek, hogy összehozzanak Sarnyaival. És Géza is nagyon tenné a szépet, csak egy kicsit biztatnám.”

Kibámult az utcára, nézte a jövő-menő autóbuszokat, a sok ide-oda sietőt. Így fentről, távolról olyan nevetséges és értelmetlen volt az igyekvésük, a lihegő rohanásuk.

„Nem akarok már senkit sem szeretni. Nem akarok senkiért harcolni, epedni, megalázó, ügyetlen kis játékokat űzni, sírni és féltékenykedni. Magam akarok már maradni. Szeressenek ezentúl az emberségemért, s ne csak azért, mert nőstényszagot szimatolnak rajtam.”

Tétován téblábolt az üres lakásban. Egyszer felvette a porrongyot, de mire beért vele az ebédlőbe, elfelejtette, mit akart letörölni. Leejtette a fotelba. Felyitott egy joghurtos tasakot, belekortyolt, otthagya. Hirtelen ötlettel rendezni kezdte a fiókjait. Kettőnek a tartalmát is kiborította a szőnyegre. Egy darabig nagy rendszeretettel rakosgatta élére a tárgyakat, de azután elfogyott a türelme, nyalábba fogta a maradékot és egyszerűen visszahajigálta oda, ahonnan elővette.

Leheveredett a díványra. Olvasni próbált, de a teste alatt lassan átmelegedő párnák puhasága, a dívány szőrös huzata, az ötödik emeletről a nyitott ablakon át beszüremkedő édeskés melódiák, s a kezében tartott giccses szerelmi történet lassan-lassan felkorbácsolták már szunnyadó érzékeit. „Csak a telefont kellene felemelnem, s Géza rohanna... Vagy csak magamat áltatom? Nem is olyan biztos, hogy rohanna. Megint előről kezdődne minden: az egész megalázó hódítgatás, a visszautasítástól való félelem, a rettegés, hogy nem olyanok talál, mint amilyenek szeretném, az idegenkedés, viszolygás, féltékenykedés, mocsok, mocsok...” Belefúrta fejét a takaróba. „Nem akarok senkit! Senkit nem akarok! Utálok magamat, a férfiakat, utálok, utálok ezt az egészet.” Keze már a vállát, karját simogatta. Újra érezte az autóbusz áporodott, párálló forróságát, testén az ismeretlen hozzátapadó mellkasát, ágyékát, mohón kereső térdét, combját. Ledobta magáról a takarót, vizet ivott, de a forróság csak nem akart múlni. „Vén k...!” Tehetetlen dühében beleverte fejét a falba. A kis akvarellje el is mozdult az ajtó melletti falon, zavartan nézné, anélkül, hogy látná. Már a derekát, az ölét gyúrte öntudatlanul, nehezen lélegzett.

„Már megint ez! Hát már sohasem akar elmúlni?” Kicsapta a fürdőszoba ajtaját, hogy majd lemosakszik. S akkor, az égszínkék bidé fölött görnyedve, szeme rátapadt a kétágú, fényes nikkell törölközőtartóra. Már nem gondolkodott. Felállt, s zúgó aggyal, a frottír törölközőket félretolva, lassan magába fűzte. Előbb az egyik ágat, aztán, hogy elszabadultak az ösztönei, a másikat is.

Később sokáig könyökölt a faragott ebédlőasztalra borulva. „Hová jutottam? Mi lesz velem?” Üresnek érezte magát és nagyon-nagyon feleslegesnek. „Mi jöhet még ezután? Abban nem reménykedhetem, hogy hamarosan meghalok. Egészséges vagyok, mint a makk, és minden rokonom hetvenöt-nyolcvan éves koráig élt.”

„Öngyilkos legyek? Ahhoz gyáva vagyok... Nem szeret... Nem szeret senki... Tónikám!”, sírt fel, de az oly sokat ismételt név mögött már nem volt férjének az arca sejlett fel, hanem egy tavalyi futó, rosszul végződött kalandja „hőséé”. „Honnan került most ez elő?”, Csodálkozott. „Hiszen csak kínos emlékeket, szégyenkezést, haragot, viszolygást hagyott maga után. Tóni... akkor már inkább te. Tónikám...”, próbálkozott, de nem érzett semmi melegséget, a név idegenül csengett. „Egyetlenem”, suttogta, s mindkét karjával szorosán átfogta önmagát. „Ha senki, én szeretlek és hiszek benned. Tudom, hogy nem vagy rossz, és hogy sokat tudsz...”

Elmosolyodott. Felkelt, megtörölte a szemét, azután előkotorta Kántorék tervrajzát.

„Majd megmutatom nekik!... Kinek is? Tóninak? Neki már nem. A kollégáknak? Mindegy. Valakinek megmutatom, hogy én is érek még valamit. Hasznos akarok lenni. Valakinek a számára hasznos és fontos, különben megbolondulok, érzem, lassan süllyedek... Es... és azt akarom, hogy szeressenek. Igen, hogy szeressenek. Ha már nem a csókomért, nem a feszülő mellemért, akkor a... miért is? Akkor a tervrajzaimért, mondjuk. Nem bírom így, nem bírom így!...”

Könnyei ráfolytak a kockás, nagy árkuspapírra, de ceruzája, körzője már magabiztosan szaladt a méretek között, s keze nyomán lassan bontakozni kezdett a mű. Kántorék manzárdja.

KOPECZKY LASZLÓ

KÉT GYERMEKDAL

Patthelyzet
Világösszeomlás peremén:
Kezemben fakard,
Rémülten nézünk egymásra,
A kakas meg én.

*

Zárt kapu mögött,
Magas palánkon innen,
Egyedül játszom,
Minden göröngyöt ismerve,
Szinte vakon,
Vagyok a
Macska és egér,
Rabló — pandúr,
Vadász — kis őz,
Azték — portugál vértés,
Anyám ki-kikérdez
A konyhaablakon:
„Ki győz?”

MEGOLDÁS

Nehezen múlik az idő,
Ha folyton az órát nézem,
De bosszút állok rajta,
Ő lesz a túsó, zom,
Fel se húzom.

TÖBBSZÖG

Nyakadba zúdul
Egy rakás erkölcsösöz,
A bonyodalom
Már-már operettnyi.
A végén kiderül:
A szeretődöt szeretnék
elszeretni.

KIS MOHÓ

Mint más kulcs
Ugyanabban a zárban,
Az ember,
Ha magára talált,
Mit mond?
„Nahát,
Sokkal jobbat vártam!”

KONSTRUKTÍVEN

Úgy harcoltam,
Mintha nem is
Magam volnék,
De legalább ketten.
Nos,
Az imperializmust
Nem tudtam legyőzni,
De alaposan
Ráíjesztettem!

APRÓPOÉZIS

IRODALMI TAJ

Szélfúttá homok,
Itt keresik majd a nyomod.

SPONTANEITAS

Az ihlet elfogott,
Valahányszor a pénzéd elfogyott.

A REST EGYSZER SE FARAD

A Múzsza csókját áhítom
Hason fekve a pázsiton.

QUO VADIS?

Háborút és egyéb vést megértem,
Csak annyit mondhatok:
En ezt az egészet nem értem.

TESTAMENTUM

Ami kell, csak azt add,
S akkor egy posztumusz dicsőséget
megszavaztak.

A MEGBOLDOGULT DALA

Mindig csak mások szolgálatában
Éltem,
S most fáj a szívem —
Értem...

EGYÉBKÉNT

1.

*a szenvedés haszontalan
mandogattam magamban
a kávéfoltos terítőre meredve
és minő csoda
a pincér nem keresett
más zenét a Moldva helyett
kibőjtölte
ezt tegyem én is veled?
A szenvedés haszontalan
könnyű a közömbösnek
az idő birtoklása
a higgadt cselekedet
az ésszerű mit tudom én mi
de én itt ülök
ugráásra készen
és jön minden
meg mindenki
csak a busz nem
meg te nem
A szenvedés haszontalan
mosolygósnak ismertél meg
s látod
hogyan fintorog a versem
a sorok szinte vinnyognak
ma elutazol
és meg sem jöttél*

2.

*várj még
búcsú hull közénk
nem tehetek mást
tűröm a veszteséget
kávét és vörös bort keverve
magyarázzuk magunkat
a hónap távol
szeretném átaludni
a hiányt vajúdó napokat*

3.

*már változol
futnék de maradok
hallgatok
egyre bővül köztünk a messzeség
egyébként
a tűz melyet raktál
lobogva ég*

KÉZFOGÁSOK

MARIJA ŠIMOKOVIĆ

NE FÉLJ, ITT VAGYOK

II. rész

a bátrak utaznak
a bölcsék maradnak
és mosolyognak

holdvilág

a bölcsesség volt a gyorsabb
s úgy érkezett mint aki
uralkodásra termett
hazátlanságban együtt kántál
a remény s a szerelem

ha elindultunk volna
már hova meg nem érkezünk

mennyire másképpen
kellett volna
élni

egyre több halottat
követel a föld
egyetlen élőért

mennyi hang ebben az
emberi sokaságban
s egyik sem emberi

s így aztán ha kell
az utcán nem halad el
egyetlen jóbarát

a halálhoz mindig közelebb
vagyunk
mint egymáshoz

s úgy halunk meg
hogy azt hazudjuk milyen szép
elvátnunk egymástól

utazgass kicsit önmagadban
meglátod
milyen sok állomásnál
hasadt a sín pár

váratlanul ablak nyílik
önmagadra
belesél
s a szegénytől elvörösödsz

egyre kevesebb az ember
s egyre többen
az emberek

mindig nő virág
virág
helyett

ne meséljetek álmaitokról
azoknak
akik maguk is
nem álmodoznak

nem kell forogni
a madarak után
a vándorlás másfajta kényszere
röptíti
őket

ne forduljatok meg
magatok után
nem ti vagytok

legfontosabb részét az Útnak
mindig te járod be
magad

ahhoz nem kell járnod
hogy mehess

valamikor a víz is
jég volt

a homokszem is azt hiszi néha
hogy valami nagyobb
a rendeltetése

*néha verébtoll alatt is
ott remeg
a hattyú*

*napjainkban annyiféle a
szerencsés körülmény
hogy néha megszólal a medve is
és elhallgat az ember*

*tudni kell
hogyan húzzuk be az ajtót
magunk mögött*

*mindig az első fölkelés
a legnehezebb*

*álom és álomtalanság
vonalán
mindig egy emberhossznyi
táv*

*ami elmúlt az hosszan tartó
s a jövődő majd csak
holnap jön el*

*másnap mindent előlről álmodunk
s az ígéretekhez ott a tajték*

*sosem fejtjük meg a nagy talányt
visszatérőben vagyunk-e valahonnan
vagy talán épp most
indulunk*

*az idő a tér
önigazolása
hogy ne sújtsa
magány*

*halkan szólj
tengere van*

*milyen kenyér- és
emberszagú a ma*

*szerelem
ráismerés
újjászületés
újralétezés*

FEHER Ferenc fordítása

ÖRÖKSÉG

BARANYI MARKOV ZLATA

SZÉLBEN, VÍZBEN ÉS SÍRÓ FÜBEN

EMLÉKEZÉS BARANYI KÁROLYRA
HALÁLÁNAK EGYEVES ÉVFORDULÓJÁN

Már egy éve annak, hogy drága Károlyom — 53 évi házasság után, 84. évében — kezemben megvált az élettől. Károly, az ember, és Károly, az alkotó. Nincs megrázóbb valami, mint végigélni az elmúlás folyamatát, azt, akit önnönmagunknál is jobban szeretünk.

A századok sokaságában egy emberélet egy pillantásnyi idő. Hogy mennyire rövid, azt az öregek érzik legjobban, mert nekik van idejük erről gondolkodni, ha máskor nem, álmatlan éjszakákon. Egy alkotó számára pedig különösen rövid. Legfájdalmasabb az, hogy a megálmodott művek befejezetlenül maradnak, vagy nem valósulnak meg sohasem.

Egy haldokló művész nem az életét sajnálja, a várost, amelyben élt, a barátokat, akik ritkán vannak, mert közéjük egy válaszfal ékelődik, s szelíden adja át magát az ismeretlennek. Ha könnyes a szeme, a munkáját siratja, hogy már nem dolgozhat. Milyen kegyetlen a természet vagy a mindenható mozgató erő, hogy kiveri a vésőt a kezéből, mielőtt a mű elkészült volna! Pedig éppen ez az a kor, amikor a művész — felszabadulva minden fiatalos testi és lelki emóciótól, minden befolyástól — a legmélyebbet keresi a műben. Önmagában búvárkodik, önmagát keresi. Több szűrőn át szemlélve a világot, az élettapasztalat ismeretével alakítja saját alkotó világát. Mert mit alkothat egy művész, ha nincs kialakult nézete a világról és az életről?

Baranyi Károly formavilága éppen azért kivételes, mert összhangban állt az új világ fejlődésével, a tudomány és a technika vívmányaival. Értethető ez, ha tudjuk, hogy férjem mindig szem előtt tartotta: sohasem lesznek első azok, akik munkájukban másokat követnek. Nem járt a divat után, mert a divat csak divat, múló valami, ő pedig vérbeli szobrász volt. Ezt bizonyítják összes művei, a régiek és az újak. A zimonyi repülőparancsnokság épületén levő Ikarosza például még ma is a főváros egyik legjobb szobra.

Hosszú éveken át nagybeteg volt, mégis utolsó leheletéig dolgozott. Ha mást nem bírt csinálni, vázlatokat készített, rajzolt.

Munkáink majdnem fél Európát végigjárták. Párizs, London, Brüsszel, Marburg, Budapest, Szeged látta őket. Franciaországban és Belgiumban többet díjaztak is. Itthon — önálló kiállításainkon kívül — egyesületünk minden rendezvényén részt vettünk. Mégis milyen sok megvalósulatlan terve maradt Károlynak! Még egyszer ennyit kellett volna élnie ahhoz, hogy mind megvalósuljon. Ezért is mondogatta még az utolsó napokban is: „Hej, ha most kezdeném!...”

Donatellónak a munkatársai és tanítványai fejezték be elkezdett munkáit. Michelangelo — érezve az idő rövidegét — gyertyát kötött a fejére és még éjjel is faragta márványszobraiát. Aztán a véső mind lassabban, tompábban és szomorúbban visszhangzott a műhelyében, míg 89 éves korában meg nem halt, maga után hagyva számos befejezetlen munkát. Az

utólérhetetlen Francisco José de Goya 80. évében, majdnem süketen és vakon, egyre ismételtette: „Aun aprendo” — „Még tanulok, még mindig tanulok.”

A végtelenségig sorolhatnám a példákat annak bizonyítására, hogy mennyire rövid egy emberélet egy alkotó számára, s hogy tulajdonképpen van-e határa az alkotók idejének.

Érdekes élményben volt részem 1969-ben Brüsszelben, a Les Arts en Europe kiállításon, melyen mi is bemutattuk műveinket. Feltűnt, hogy ezen a nemzetközi tárlaton látható volt néhány elhunyt művész múzeumban őrzött alkotása is. Kérdésemre azt a választ kaptam, hogy Belgiumban a művészi értékek nem vesznek el soha, mert alkotóik tovább élnek bennük.

Régi igazság, hogy egy művész életútja kora és környezete kulturális életének színvonalát tükrözi. Míg a középkorban a nagy katedrálisok építőit és díszítőit a pápák mellé temették, addig nálunk nem egy művész hagyatéka elkallódott, sőt sírjának is nyoma veszett.

Mikor legutóbb drága Károlyom sírjánál voltam Palicson, fél zsák cementet hagytam a temetőcsősznek, hogy óvja meg a pusztulástól Farkas Béla festő sírját. Azt hallottam ugyanis, hogy eladják, mert nincs, aki kifizesse a kripta használatáért járó összeget.

A korosztályt, amelyhez szegény Farkas Béla is tartozott, e század mostoha nemzedékének nevezem. Egyesek a szőrszálát keresik a rég elporladt hullákon, pedig munkáik művelődéstörténetünk komoly értékei, kincset jelentenek mindannyiunk számára.

Nem tudom, mi a rosszabb: egy világkatasztrófa vagy a vidékiesség szelleme a kultúrára nézve. Azt hiszem, egyformán káros és pusztító mind a kettő. Születhet ezer firenzei óriás, a provincializmus megsemmisítené őket.

Pihenés nélkül dolgozom. Károly legjobb alkotásait is köben kivitelezem. Mikor az ősszel egyik kompozícióját elkészítettem, örömkönnyeget sírtam. Atéltem vele érzélemlát és intellektuális fogalmazványát benne. Gyönyörű ez a szoborkompozíció!

Nekeim a művészet éltető erő, s szeretem, ha az alkotás jó, bármilyen színű is a szerző bőre.

Baranyi Károlynak én nemcsak hitvese voltam, hanem egyetlen és igaz jó barátja is egész életemen át.

Es milyen boldogan, megkönnyebbülve sírtam, amikor a minap egy afrikai néger verset olvastak fel a rádióban:

*A meghaltak nem halottak.
Ők a szélben vannak,
a vízben és a síró fűben.
A halottak nem haltak meg,
ők nincsenek a föld alatt,
ők közöttünk vannak.*

Egy éve, hogy Károlyom meghalt. Es milyen megnyugtató volt halanom ezt a néger verset.

OSKAR DAVIČO MŰVE SAJÁT IDEJÉBEN

Ha ma a szépirodalmi művekről beszélhetünk a legkevesbé teljes megbízhatósággal — még az értékelők mind alaposabb és mind nagyobb igyekezete mellett is —, akkor Oskar Davičo műve, amikor mai irodalmunkról van szó, kétségtelenül a legmarkánsabb példa mindazokra az ellentmondásokra, amelyek egy író művét kísérik reális kilátások nélkül arra, hogy megoldódjanak, akár javára, akár kárára az írónak.

Még ezeknek a dilemmáknak a megoldhatatlanságáról való benyomás is annál erősebb lett, minél többet írt Davičo és minél többet írtak mások róla. Davičo pedig régóta ír — több mint fél évszázada — és sokat, fáradhatatlanul kísérve minden jelentős történést valóságunkban, mely ugyancsak igen dinamikus, és mindent az irodalmi formák széles regiszterében: a lírai verstől a pamfletig, a poémától a polémikáig, a riporttól az esszéig, a költői programtól a regényig.

Ugyanúgy, ahogy Davičo nem riadt vissza attól, hogy megszegje az írói műfajok éles határait, elmozdítva őket saját tetszése szerint, arra sem törekedett, hogy alkotói fejlődését valamilyen egyenes vonalú irányba vezesse. Ehelyett állandóan korábbi útkereszteződéseire tért vissza, írói tevékenységének mindig új lehetőségeit és irányait jelezve, nem félve attól, hogy esetleg meggondolatlanul elhomályosítja korábbi műveinek a fényét és nem törekedve arra, hogy művészi tekintélyét üres és céltalános klasszikus pózzal támassza alá.

Igy Davičo a hetedik évtized elején még mindig az az író, akiről sohasem tudhatjuk pontosan, mi mindent írhat és mi mindennel lephet meg, s egyáltalán nem emlékeztet a babérjain pihenő, fáradt dalnokra, aki régi dicsőségéből él. Lehet, hogy éppen életének és az írásnak, mint élete döntő lehetőségének az összefonódásában kell keresnünk ennek az írónak egyik állandó alkotói tényezőjét, a teret, amelyben művészi természetű és írói következetessége megmutatkozik és a legteljesebben nyilvánul meg.

Jóformán nincsen kritikus, aki Davičóról írva, amennyiben dicsérte, ne vetett volna a szemére valamit, vagy pedig, ha negatívan értékelte, ne ismerte volna el elvitathatatlan kvalitását. A legkevesebben vannak azok, akiknek sikerült kiegyensúlyozottan és tárgyilagosan bíráltniuk műveit, amelyek — úgy látszik — kikerülhetetlenül vezettek többé vagy kevésbé elfogult megállapításokhoz. Nem könnyű magyarázatot találni az értékelések ilyen sokféleségére, a változásokra Davičo kritikusainak a fellépéseiben és egyesek makacs elutasítására, hogy bármit is mondjanak vagy írjanak róla.

Ha írónk könyveiről a vitákat rövid eljárással folytatnák le, ti. az értékelés kizárólagossága és „aggodalom” nélkül, hogy melyik fokon határozzák meg Davičo helyét az irodalmi nagyok ranglétráján, jóval kevesebb lenne ezekből a dilemmákból. Minden, természetesen, sokkal egyszerűbb lenne, ha az irodalmi művek világában nem létezne az értéki dimenzió, amelyet nem lehet hirtelenében mérni, annál kevésbé, mivel ez valami kitalált dolog, és nem is annyira megfoghatatlan és problematikus. Csak akkor válik azzá, ha elválasztják a művektől, ha az egész irodalmat csupán a nagyság kérdésére redukálják.

Az első szembetűnő dolog a Davičo-mű általános ismertető jeleinek sorában a művészi megnyilvánulás modernsége, azzal, hogy a modernség kifejezés jelentését ebben az esetben nem hozzuk összefüggésbe az irodalomtörténet modern irányzatának egyes jelenségeivel, hanem úgy értelmezzük, mint az író irodalmi tevékenységének azt az állandó jellemzőjét, hogy szembeszegül az irodalmi alkotómunka begyöpesedett normáival és szabályaival. Kevés olyan írónk van, aki olyan sokáig következetesen

ellenállt az irodalomművészet klasszikus felfogása igényének, mint ahogyan azt Davičo tette. Nemcsak, hogy süket fülekre találtak nála a népszerűtlen klasszikus szabályok, mint például a mérték és a rend, az átkinthesőség és a világság, a logikusság és a következetesség elvei az irodalmi mű megformálásában a művészet és a szépség megállapodott szempontjai szerint, de jóformán még az a priori meghatározások lehetőségét sem ismerte el a művészetben, sem a művész irányításának a létjogosultságát valamilyen norma vagy tanács szerint.

Davičo számára az irodalmi mű, amelyen dolgozik, a kinyilatkozás aktusát képezi, és mint ilyen fontosabb, mint valamely meghatározott kifejezésformula vagy szépségideál elérése. Érezve, hogy a művészeti eszményideál, a legemelkedettebb szépség példaképe, még ha általánosan elfogadott is, ellentétben áll magával a művészettel, amely mindenekelőtt a létezés kitöltésének és átszellemesítésének a módja, Davičo nem kíván alkalmazkodni a korábbi, idegen művészeti akciók folyamán gyökeret vert szépségideálokhoz, hanem inkább saját kísérleteinek bizonytalanságába bocsátkozik, de nem a szépség keresése végett, hanem a teljes kinyilatkozás módjának fellelése érdekében. Davičo tehát az a művész, aki modern módszerekkel alkot, s amennyire csak lehet, szembeszűlve a műalkotás természetéről és céljáról kialakult klasszikus felfogással.

Íhletettségének és kifejezésmódjának ez a modernsége különféle alakokban mutatkozik meg irodalomtörténeti szemzőgöből nézve. Irodalmi tevékenységének kezdetén, 1930 körül, a szürrealizmushoz való csatlakozás formájában nyilvánult meg. Később, amikor a szürrealizmus mint költői program elvesztette avantgarde szerepét és szigorú követelményekbe foglalta céljait, amelyek ekkor már inkább kizárták, mintsem megnyitották az új lehetőségeket az irodalmi tevékenység számára, Davičo saját útján haladt tovább. A század ötvenes éveiben a szocialista realizmus normáitól való emancipáció és az új perspektívájú művészeti alkotás megformálónak első soraiban találjuk. Az irodalmi fejlődési szempontjából modernsége ezekben az esetekben mint kifejezett avantgardizmus jelenkezik az irodalmi periódus, illetve az egész költői szituáció szintjén. Az utolsó évtizedben mai irodalmunkat a domináló irodalmi irányzat és az egységes művészi program hiánya jellemzi és Davičo modernsége mint avantgardizmus jelentkezik irodalmi opusának szintjén, vagyis mint az új alkotásmódok keresése saját valóságélményének keretében.

Az, ami a legközvetlenebb módon lehetővé teszi egy író opusának egységességét az az alkotó művészi ideálja. Minél határozottabb ez az ideál, annál szembetűnőbb az egységesség. Davičo esetében meg lehet állapítani ennek az ideálnak a mibenlétét, noha talán nem olyan pontossággal, mint más írónál. Oskar Davičo művészi ideálja a szabadság, és ebben nem különbözik jó néhány XIX. és XX. századbeli írónktól (Petar Kočić, Djura Jakšić, a népballadaénekesek, Ivan Goran Kovačić). De mivel a szabadság mint művészeti ideál az íhlet leggyakoribb forrásai közé tartozik, minden művész a maga sajátos módján juttatja kifejezésre azonosságát az általánossal. Irodalomtörténeti tekintetben Davičo művészi azonosulása a szabadsággal legelőször is a következő két tulajdonsággal tűnik ki: amíg korábban az ember és a szabadság kapcsolata a nép, illetve a nemzet felszabadulási törekvéseinek horizontjából nőtt ki, addig Davičo esetében, konkrétan szólva, ez a proletariátus szabadságszeretetének elragadtatása. Davičo művészi ideáljának második jellemzője az ember legmélyebből jövő szabadságvágyának a felfedésében nyilatkozik meg; az irodalmi módszerek vívmányainak köszönhető, hogy Davičo mint művész az emberi lényben rejlő, szabadságtéremtésre alkalmas terek után kutatott.

Művészi ideáljának időszerű értelmét már nehezebb meghatározni, de bizonyos, hogy művészi viszonya ideáljához nem az eltárgyasítás viszonya, hanem maga az írás válik a számára a szabadság elérésének legtisztább formájává. Ezért különböző művészi konkretizációkban nyilvánul meg: néha mint szociális igazság a proletariátusnak az emberi egyenlőségről szóló eszméjében, másszor mint a meglevő társadalmi normák és szokások rombolásának forradalmi akciója, azután a szabadszerelem formájában, vagy pedig mint az ideológiai harc merev, dogmatikus szabályainak

az elvetése, hogy megtalálja és megőrizze a teljes emberi egzisztencia terét, vagy egyszerűen mint az irracionális jelenségek előre nem látott lehetősége stb.

Eközben a szabadság, vagy pontosabban a szabadságvágy, úgy mutatkozik meg, mint valami végtelen, mérhetetlen dolog: valami, ami semmilyen elragadtatással, bármilyen nagy legyen is az, nem mérhető ki. Az eszmei odaadásnak ez a határtalansága, ez az ellenőrizetlenség a művészi abszolút-ideál iránti lelkesedésben, ami olyan nagyméretű, hogy sohasem elegendők a szavak, amelyek által megtestesül, egyike Davičo művészi világinterpretálása sajátos stílusjegyeinek. Ezzel egyidejűleg, az abszolút-ideál művészi átélésében rejlenek Davičónál a mértékkel, renddel és a normával való háborúskodásának forrásai.

Irodalmi műve állandó jellemzőinek sorozatában mindenképpen meg kell említeni az angazsáltságot is mint külön dimenziót. Az angazsáltság szerinte minden eredeti művész sorsa, aki saját koráról és saját korához szól. Művészi ideálja az egzisztenciához való viszonyt feltételezi: a mai ember egzisztenciális helyzetének semmilyen végleges formája nem jöhet számításba. Az élet értelme a létért való harc perspektívájában nyilvánul meg, értéke és gazdasága pedig közvetlenül függ ennek a harcnak az ilhettetésétől, amely odáig juthat, hogy még magát a életet is kockára teheti. Másmilyen élet valójában nincs: csak az elért céloknak és saját magunknak a túlszárnyalása létezik, ha az, amit elértünk, az egzisztencia mértéke.

Az, ami Davičo életvízióját mint végtelen elszántságot megszaadítja az öncélú aktivitástól, eszeveszett fanatizmustól, az a maximális emberség imperatívusza, amely az emberi aktivitás elve kell hogy legyen. Az ember harcának nem lehet olyan célja, amely miatt elhanyagolható lenne az ember egészében, és amelynek a nevében az ember egyetlen dimenzióra lenne redukálható. Amennyivel szélesebb és változatosabb az emberi egzisztencia látótere, annyival nagyobb és tartalmasabb ez az elszántság, és természetesen annyival ellentmondásosabb is. De az ellentmondás, noha megnehezíti a harcot, és szétszaggatja az embert, nem teheti kérdésessé emberségét. Ellenkezőleg, minél nagyobb az ellentmondások útvesztője, annyival egyenesebb az emberi lehetőségek átlója.

Davičo számára mint művész számára döntő fontosságú, hogy jelentéktelen azoknak a műveinek a száma, amelyekről megjelenésükkor negatív nyilatkozatok hangzottak el, nem véve figyelembe azokat a negatív véleményeket, amelyeknek okai irodalmon kívüliek voltak. Ez kétségtelenül nagyon értékes hozzájárulás mai irodalmunk fejlődéséhez, mert szélesebb negatív és pozitív tapasztalatok nélkül az irodalmi evolúció mindenképpen szegényebb lenne. Davičo világinterpretálásának maximális erkölcsössége, amelyben ennek az írónak a humanista elkötelezettsége megmutatkozik, inkább elszántságra való felhívás, mint méricskélés vagy középútra való törekvés, vagy a legjobb megoldások keresése.

Úgy tetszik, hogy a legbiztosabb út mindazoknak a kételyeknek az eloszlására, amelyek Davičo művének értékelését körülveszik, az, amelynek kiindulópontja az író művészi abszolút-ideáljának kikutatásában van — ahogyan az ebben a műben kirajzolódik — és politikai, illetve társadalmi ideáljának kivizsgálásában, hogy miként mutatkozott meg az adott történelmi pillanatban. Vagy pontosabban: a politikai ideál sorsának tanulmányozása, amelynek látóteréből Davičo művészi interpretációja kinőtt, megvilágítaná minden egyes mű jelentőségének folyamatait: mikor futottak vele párhuzamosan, mikor haladtak túl rajta, mikor voltak vele ellentmondásban, milyen mértékben köszönhetik neki művészi meggyőző erejüket, és milyen mértékben fűzi magához a politikai ideál sorsa a művet és annak legfényesebb pillanatát. Természetesen nem lehetne mindent megmagyarázni az ilyen vizsgálódás eredményeivel, hiszen egyetlen mű — és a hozzá tartozó egységes művészi és politikai ideál — keretén belül is találhatók oldalak különböző meggyőző erővel: a verbalizmustól kezdve a minden kétséget kizáró eredetiségig.

Fordította: *KENYERES KOVACS Márta*

AZ ASZKETIKUS ÉLETIDEGENSÉG REGÉNYE

NÉMETH LASZLÓ GYÁSZ CÍMŰ MŰVERŐL

„... az életből kivált különös teremtés volt ...”

A *Gyász* nemcsak Németh László írói fejlődésének fontos állomása, hanem a magyar regényé is. Az író a valós világ körvonalai mögé egyetlen mozdulattal fölrajzolta azt a lélektani hátteret, mely felé elszánt kísérletet tett ugyan a kor európai igényű prózája, de amelyet senki másnak sem sikerült ilyen magától értetődő természetességgel megvalósítania.

Freud és Jung kutatásai alapjaiban változtatták meg korunk emberismeretét és művészi ábrázolását. A közvetlenül megnyilvánuló magatartásformák mögött mindinkább sejteni kezdtek egy ősbibb, generalizáltabb emberidolt: a kollektív tudattalant, amely nemzedékek hosszú láncfejlődése során rakódik le bennünk tapasztalat, idegalkati sajátosság és életérzés formájában és az ún. ősképeken keresztül válik sorsmeghatározóvá. „Az én lelkem helyén egy Elektra ül” — árulja el Németh László legbensőbb „ősképét”, s hozzáteszi mindjárt: „Ézért nyűgözött le Szophoklész tiszta és kegyetlen szűzeivel s ezért nem írhatok soha szívem szerinti művet a *Gyásznál*, melynek paraszthősnőjében a bennem élő Artemiszt szültem meg öntudatlanul.” A történet, bármennyire remekbe szabott lélektani kísérlete és megvalósulása a magyar prózának, s bármennyire magán viseli az író görög korszakának jegyeit, mindvégig a reális élet szintjén mozog. Kurátor Zsófi modellje, a század első negyedében élő mezővárosi paraszttasszony valóságos alak, s sorsának magva: a gyász sem fikció. Az elektrai magatartás a büszkeség és elzárkózás motívumával egybeötözöttén jelenik meg a regényben. Egyik a mély fájdalom allegorikus kifejezője, melynek során a falu merev törvényei közé zárt egészséges fiatalasszony eljut a teljes önlegyőzésig, felnő a szerephez, önmagán arat diadalt és ezért hős; de meddő hősiességében lelepleződik ennek a győzelemnek a veresége is: Zsófi a harcban elembertelenedik, élet- és világuidegenné válik, belekeseredik a legfőbb jó, beledermel a gyászba.

A történet maga: Kurátor Zsófinak meghal az ura, egy körvadászat utáni borozgatás alkalmával elsül a puskája és megöli gazdáját. A hirtelen, szinte gyerekfővel rászakadó gyász eltéríti Zsófi életének irányát, mielőtt még tisztázódhatott volna, hogy ez volt-e életének valóban a helyes iránya. Nyilván sohasem szerette az urát igazán, de úgy tudja, hogy most gyászolnia illik, ezt várja tőle a szigorú környezet iratlan szabálya, s céltalanságában csak ezt az irányt látja. Gyásza csupa büszkeség, zord fenséggel és méltósággal viselt szerep. Szereplését a falu pletykahadjárata motiválja. Hamarosan elmar maga mellől mindenkit, akiben valami jobb hajlam van iránta. A magányt és az önkéntes számkivetettséget vállalja, melyről nem is tudni biztosan, hogy a kivetettség árszága-e, vagy az örülteké. Zsófi lassan rákövesedik a magány, egy-két vonaglás, hideglelés moccanás s hazug gyászának szobrává merevedik, melyben élet és szív helyett kényszerű gyűlöltség munkál.

Az író — ellentétben a klasszikus regényépítkezéssel és technikával — epizódokban, filmszerű scénirozással oldja meg az események előrevetítését. Tizenegy epizódra tagolható a regény. Az elsőben Zsófi lelki állapotán keresztül látjuk a falu rezdüléseit. Az évszak, a kora tavaszi ég a télről ittmaradt, csípőssé szelődült szelek atmoszferikus sugárzást kölcsönöznek a történetnek. Nem tudni, mennyi itt az oltalmazó tél takarójának hidege s mennyi a takaró alól felnövő föld ébredő fiatalágának a melege. A tavaszelő Zsófiiban is vágyakat ébreszt, ösztönei bírokra kelnek a halott férj emlékével s egyszerre egymással felel benne

az élet akarása a gyász megtartásával. Anyósa, „hogy rá ne költsenek valamit”, a bumfordi és faragatlan Józsihoz akarja hozzáerőltetni a birtok megmaradásának érdekében, de mesterkedései nem járnak sikerrel. Zsófi megvetéssel utasítja el sógorát.

A második állóképbén lucskos, csatakos őszidő járja, az motiválja a hős nő reménytelen lelkivilágát. Zsófi különköltözik. Fáradt, idegesíti a gyermek. A kierőszakolt, új politúros bútorok között monoton egyhangúságban tölti a napjait. Magányos házának tetején nem gólya, de holló ül: az apokalipszis, a jövődőlés és a halál madara. Az élethez fűződő vonzalma csak hűgán keresztül nyilvánul meg, a „bociszemű Marit” a csendőrőrmester kerülgeti s Kurátorné nem áttolja kimondani, hogy a lánya Mari révén akarja magához édesgetni a férfiakat. Zsófiiban a pletyka szüli a tulajdonképpeni ellenszegülést s ekkor határozza el, hogy megvédi „becsületét” s nem hoz szégyent a családjá fejére.

A harmadik epizódban, hogy az „özvegyi barikád” makulátlanságát hangsúlyozza és biztosítja, maga mellé veszi Kiszelnét, a volt iskolaszolgá feleségét. Kiszelné a megtestesült hideg pletyka, a vénasszonyná vált számító alattomoság, aki a fiatalasszony sziklatestén keresztül akarja városba szakadt gyökereit visszaeresztetni a faluba, a „birtokba”. Hízlekedő modorával, édeskedő óvatoskodással kerülgeti Zsófit, felfűti annak képzeletét, mondván: mennyire csodálkoznak az emberek, hogy őt vette maga mellé, holott „inkább ágyra járóra lett volna szüksége”. Kiszelné személyében bevonul Zsófi életébe a káröröm és az önzés. Egy fedél alá kerül az egyetlen fiától kizsartott közönséges vénasszony irigysége s a fiatalasszony gyász-gögje, anyai hiúsága. A két gyűlölet, amely egymást gyűlöli a legjobban; mégis összefog valami csodálatos földalatti öszeesküvésben, hogy elpusztítsa a megmaradó élet utolsó reményét is: a kis Sanyikát.

Sokszor hajnalig tartó beszélgetéseikben bizonyos exhibicionizmussal kitergetik egymás előtt életük fájt sebeit s e lelki kelések fölfakadásával a szabadon csapongó asszociációk kötetlen légkörében a föloldódás, a lelki gyógyulás felé igyekeznek. Mindketten családjuk ellen emelnek vádat, s Zsófi mániákus magaismétléseiben ezek a vádak válnak narkotikumká. Összel megjelenik Kiszelné fia s biciklijén mintha egy pillanatra a csábító közeledne Zsófi felé.

A negyedik mozzadat télen játszódik. Ettől kezdve a hős élete aszketikus vívódásokkal telítődik. Az 5., 6., 7., 8. epizód ezt göngyölti fel. Az események a két asszony közé szorult kisgyermek finom és mégis markáns rajzú figurája mögé tömörülnek, amely egy újabb temetés felé hajtja és löki Zsófit. Gyermeké halálát már könny nélkül éli át. Gyásza elembertelenedett, mind félelmesebb formát ölt. A faluban már suttoznak róla. „A könyv nagy újdonsága — írja Illyés Gyula — mint hőköl hátra és zavarodik meg a falu, ha az, amit maga nemesnek tart, egyszerre megjelenik előtte.”

Kora tavaszi eseményekkel gördül tovább a regény, mintegy circulus vitiosusba zárva Zsófi gyászévét. Az élet igenlése Kiszela Imréhez kötne, de sokkal büszkébb annál, semhogy ezt elárulná. Kiszelné eközben gazdag parasztlányt akar szerezni az akkor már grófi birtokon jobb állásba került fiának, először Zsófirra gondol, majd ravasz asszonyi praktikával olyan helyzetet teremt, hogy a család a bociszemű Marit kénytelen hozzáadni a fiához. Zsófit kéri fel a közvetítésre, s mikor Imre a temető mellett feléje közelít — remény ébred benne. Csak amikor a fiú kérése elhangzik, csak a kimondott szavak döbbenete után eszmél rá, hogy elrontott élete végképp zsakutcába futott, s lelkében elszabadult erővel fölzeng a végzet kórusa.

A 11. epizódban Oedipus lánya már tetőtől talpig eleven gyászszobor — sorsában nyilvánvalóvá lett a végzet.

Túlfejlődött tisztesség érzése kizárja a falu társadalmából, tartásában az örület lappang, a megszállottsággá torzuló erény pusztítja benne a természetes életet.

Rónay László szerint Kurátor Zsófi alakjában Németh László valóban maradandó hőst teremtett és maradandó példázatot adott. Ez a bővérű, egészséges asszony arra volna teremtve, hogy élvezze az életet, hogy majdan öregkorában egy hatalmas család matrónája és koronája legyen s szilárd akaratával, uralkodásra és parancsolásra teremtet jellemeivel kormányozzon. Ő ehelyett a tragédiák végzetét hívja ki sorsában, mert ez a magaslat, ahova különbvöltának vágya állítja, rokon a Karinina Annának magaslatával.

A *Gyász* magas erkölcsi síkban mozog, de egyetemes emberi mondanivalója van. Az író ábrázoló módszere nem reked meg a csupán lelki, személyi elemeknél, hanem a lét gyökerei felé gyűrűzik.

A leleplezés apparátusának teljessége nemcsak Kurátor Zsófi neurózisáról rántja le a leplet, de a gögöt, dolyföt alátámasztó életberendezésről is s így lesz a regény „a falu gazdag—paraszt hipokrizise elleni vádirat” (Bán Imre) is. Az író lélektani bonckése egy pillanatra sem csorbul, szenvedélyes éberséggel figyeli alakjait. Tekintete elől senki sem menekül. A vidéki orvos éppúgy lelepleződik, mint a parasztok, akik semmiben sem különbek náluk. A tehetetlen szülői jószág, testvéri kicsinyesség és az érdekhajza a két főalak körül világos és plasztikus képben áll elénk: a módos parasztporták világát a szerzés és gög szívósságában jelentkező sivar életerő „egészséges közönye” jellemzi.

Németh László realizmusa, bő s átható elemzőképessége páratlan a regényben. A *Gyász* új regénytípust honosít meg, írói szintézisét teremtve mindannak, amivel az elődök csak kísérleteztek: a pszichológiai lélekábrázolás és az egységes társadalomrajz ötvözetét teremt meg a magyar prózában.

MILAN M. MILADINOVIC

AZ UTCA KÁROS HATÁSÁRÓL ALKOTOTT NÉZETEK TÚLHALADÁSA A SZOCIALISTA TÁRSADALOMBAN

A szocialista társadalomban az utca nevelő szerepéről alkotott negatív szemléletet feltétlenül túl kell haladni, mert az utcának erőteljes nevelő hatása van, különösen a szocialista értékrendszer fejlesztésében és elfogadásában. Abból kell kiindulni, hogy a szocialista forradalom gyökeresen megváltoztatta a jugoszláv társadalmat, ami azt jelenti, hogy az utca társadalmi helye és szerepe is változott. Az elavult erkölcsi nézet, amely épp e téren maradt meg a legtovább, az utca nevelő hatását továbbra is kedvezőtlenül értékeli, ugyanakkor a társadalmi élet más területeinek szemléletében haladó és forradalmi átalakulásokon ment át.

A marxizmus megköveteli az emberekkel való érintkezés módjának és helyének helyes értékelését. E tekintetben marxista elméleti felfogásunk elmarad az utcának a szocialista társadalomban észlelt fejlődése és azok mögött a viszonyok mögött, amelyek az emberek közötti egyetemes kapcsolatok során kialakulnak. Lényegében megmaradt az utca szerepéről alkotott negatív nézet, ami azt jelenti, hogy e tekintetben sokan megtartották régi szemléletüket, mert nem veszik figyelembe, hogy szocialista társadalomról van szó, amelyben szocialista polgárok, öngazgatók, fiatalok, kommunisták, forradalmárok, illetve mindazok járnak-kelnek és teremtenek kapcsolatot egymással, akik e közösséget alkotják. Ők az utcán — elismerik ezt vagy sem — érvényesítik a szocialista öngazgatók egyéni és társadalmi értékeit és magatartásukban kinövik a homo duplex tulajdonságait, más szóval túlhaladják a polgári társadalomra jellemző személyi megosztottságot, ennek megnyilvánulási formáit, azt, hogy ugyanaz a személy egyszerre absztrakt polgár és konkrét ember is. A személyi megosztottság jegyeit magán viselő ember másképpen viselkedik a nyilvános helyen és ismét másképpen a magánéletben. Őt lényegében önző érdekei determinálják. A szocialista egyéniség egységes és viselkedésében is erre törekszik, ezt igyekszik kifejezésre juttatni, ami annyit jelent, hogy a szocialista öngazgató társadalmi és erkölcsi normáival összhangban cselekszik. Ezért az utca különböző találkozóknak, eltérő véleményeknek és más-más fajta viselkedések összetűzésének színhelye, de mindezek szinte ugyanarról az eszmei alapról — a szocialista öngazgató ideológiájából — indulnak ki. Itt jutnak kifejezésre a szocializmus erkölcsi értékei is. Mindezt szem elől tévesztve az utcát kedvezőtlenül értékelik. A kedvező erkölcsi és politikai álláspontok kialakítása, valamint a szocialista erkölcsi tudat és a szocialista erkölcs szerinti viselkedés kibontakoztatása érdekében feltétlenül meg kell változtatni az utcának a szocialista társadalomban betöltött szerepéről kialakult korábbi nézeteinket.

Ezért indokolatlan az, hogy az ifjúságnak a szocializmus értékeire való nevelésében mellőzzük az utca szerepét a szocialista öngazgatói közösségben. Az utca szerepéről még mindig a patriarchális és bruzsoá erkölcsi felfogás szerint vélekedünk. A patriarchális erkölcs ugyanis a család nevelő szerepét védte, figyelmen kívül hagyva más tényezőket, de

különösen az utca szerepét. A patriarchális erkölcs szempontjából az utca káros hatásáról alkotott nézet igazolt, mert az utca elősegíti a patriarchális életmód és a túlhaladott családi viszonyok feloszlatását, helyette új értékrendszert és erkölcsi követelményeket állít fel. Ezért a patriarchális viszonyok megőrzése érdekében az utcát károsnak kellett minősíteni. Ugyanez vonatkozik a burzsoázia erkölcsére is. Tény, hogy az utcán bizonyos ösztönös cselekedetekre is sor kerül, ami a burzsoáziának nem felel meg, mert számára ez a vallásos és patriarchális erkölcs szerint értelmezett rend és béke felborítását jelentette. A burzsoázia félt, hogy az utcán felborul a kapitalista társadalmi és erkölcsi viszonyok állandósult rendje, hogy új eszmék, felfogások és viselkedési normák lépnek a helyükbe. Ennek megakadályozása érdekében az utcát olyan helynek minősíti, ahol csaknem minden erkölcsstelenség kifejezésre jut, valójában mindent, ami elűt a már állandósult sémától, erkölcstelennek minősít. Más területeken még megtartotta az emberekre gyakorolt hatását, de az utcát gyakran nem sikerült ellenőrzése alatt tartani. Érthető tehát, hogy minden rosszat benne látott. Az utcától való félelme politikai szempontból is igazolt, mert ott zajlanak a politikai tüntetések, különféle megmozdulások, a konzervatív politika megváltoztatását követelő nyomás, ott hangzanak el a meglévő rend radikális megváltoztatására vonatkozó követelések. Ezért egyesek rossz magaviseletével példázva, az utcát egészében véve negatívan értékeli. Igaz, hogy az utcán felforgató elemek is vannak, akik nem megfelelő módon viszonyulnak a meglévő helyzethez és a jövőhöz egyaránt, de nem ők vannak többségben, tehát a kedvezőtlen értékelés nem vonatkozhat az utcán tanúsított magatartás összességére. A tömegtől való állandó rettegés a burzsoázia körében, az osztályérdekek megvédése szempontjából igazolt. A burzsoázia számára a tömeg munkanélküliekből, sztrájkolókból áll, akik céltalanul bolyongnak munkát keresve, amit azonban nem találnak.

A burzsoá társadalomban az utca az emberek kommunikációjának színhelye és a meglévő társadalmi viszonyok, a burzsoá és patriarchális erkölcs iránti hangulat barométere. Itt történnek az osztályösszeütközések a burzsoázia, a munkások és a többi, szociális helyzetével elégedetlen munkásréteg között. Az összecsapásokban az osztályerők mérik össze erejüket, megnyilvánulnak lehetőségeik, igényeik és céljaik. Mindezt állandó osztályharc kíséri, új nézetek jelentkeznek, a meglévő rend védelmezői pedig arra törekcsenek, hogy helyzetük örökös és változatlan maradjon. A burzsoázia, a vallás, a patriarchális rend és társadalom más konzervatív erőinek képviselői szempontjából nézve ezek azok a tényezők, amelyek kihatnak az utca nevelő szerepének negatív értékelésére.

Nálunk az utcák élénkek és mozgalmasak. Dolgozók, fiatalok és mások járnak-kelnek benne, a munkahelyükre és az iskolába igyekezve itt találkoznak. Attól függetlenül, hogy milyen munkát végeznek, az utcán valamennyien egyenjogúak. Valamennyien valódi értékeik szerint becsülik egymást, ez pedig a viselkedésükön keresztül jut kifejezésre. Nincsenek előítéleteik, mert egymás funkcióját és foglalkozását nem ismerik. Ezért ítéleteik is tárgyilagosabbak, mint a polgári társadalomban, habár egyoldalúak, mert az erkölcsös viselkedésben vagy a politikai álláspontban vétett egyetlen hiba alapján születnek. Az emberek az élet különböző területein felmerülő kérdésekről is beszélgetnek, így társultmunka-szervezeteikről is. A vélemény- és információcsere során új ismeretek birtokába jutnak, amelyek nem mindig pozitívak, de jelen vannak, ezért meg is kell őket magyarázni. Ezekről a káros eszmei, politikai és erkölcsi álláspontokról nem kell hallgatni, hanem meg kell őket válaszolni. A probléma megválaszolásában kifejezésre juthat Jugoszlávia munkáosztyálynak bármelyik haladó szellemű tagja, minden öngazgató, forradalmár és mindenki, aki a marxista világszemléletet magáénak vallja, életformájává pedig a szocialista öngazgató választotta. Ebből következik, hogy az utca a színhelye az eltérő — igen gyakran egyéni — vélemények kinyilvánításának is. A hivatalos összejöveteleken a viták során a résztvevők a hivatalos álláspontokat támogatják, az utcán azonban nem mindig van így. Ily módon

az utca részben hozzásegít bennünket a valódi hangulat, az egyes társadalmi jelenségekről és személyiségekről kialakult valódi vélemények megismeréséhez.

A szocialista társadalomban az utca különböző rendezvények, találkozók, megbeszélések, álláspontok kinyilvánításának, segítségnyújtásának, a társadalom és az emberiség eddigi fejlődésében elért eredményei áttekintésének a színhelye. Itt nyilvánul meg a szocializmushoz való ragaszkodás, és itt ítélik el a kapitalisták, bürokraták, technokraták, nacionalisták, a kalandorok, az anarchisták, a kispolgárok és mások embertelen cselekedeteit. Itt hangzanak el egyes népek, mozgalmak és forradalmak támogatásáról és az irántuk érzett szolidaritásukról tanúskodó szavak. Megnyilvánul az erőszak, az embertelenség, az igazságtalanság, az elnyomás és a kizsákmányolás láttán érzett felháborodás, a szocialista közösség egységének ereje, a jugoszláv kommunisták, valamint a nemzetek és nemzetiségek elnökeihez való hűség, az osztály, az öngazgatói, az eszmei, erkölcsi és politikai tudat, továbbá itt láthatók az üzletek kirakataiban az öngazgatók munkájából származó értékek is. Az utcán tehát sok pozitív esemény történik, amelyeken keresztül kifejezésre juthat az ember.

Az utcán az emberek lénye ugyanúgy nyilvánul meg, mit a munkában. Az utcán minden ember embersége, bátorsága, szolidaritása, szerénysége vagy ezeknek az ellenkezője, esetleg más hibája vagy erénye egyaránt kifejezésre juthat. Igaz, az ember az utcán másként is viselkedhet, mint ahogyan gondolkodik, de csak addig, amíg olyan helyzetbe nem kerül, amelyben előbukkan valódi énje, az udvariasság és műveltség álarca pedig lehull. Ezenkívül az utcán az emberi méltóságot is tisztelgeten tartják. Mivel azonban egyesek nem törődnek mások méltóságával — őket sem becsülik —, abba a helyzetbe kerülnek, hogy saját méltóságukat maguknak kell megvédeniük, és ennek során gyakran embertelennül, erkölcsstelenül viselkednek. Erőszakkal azonban senki sem szerezheti meg mások megbecsülését, csak annak a látszatát, ezt pedig csak erkölcsstelen módszerekkel tudja megtartani. Egyesek néha erőszakosan viselkednek akkor is, amikor arra nem lenne szükség, mert méltóságukat megőrizhetnék anélkül is, hogy másokét megsértenék. Vannak, akik elhamarkodva bírálják mások viselkedését az utcán, de ugyanakkor nem tűrik, hogy róluk véleményt mondjanak. Az ilyen emberek hajlamosak arra, hogy egyetlen cselekedet alapján tévesen ítéljenek meg másokat, megkérdőjelezve mások becsületességét, emberi méltóságát és értékét.

Azok, akik azt vallják, hogy az utcának a szocialista öngazgatók értékeire való nevelésben káros erkölcsi hatása van, elfelejtik, hogy ők maguk is az utcán járnak. Ebből arra lehetne következtetni, hogy az utcán ők maguk sem viselkednek a szocialista erkölcsi értékrendszerrel összhangban, magaviseletükkel károsan hatnak a nevelésre. Az azonban elképzelhetetlen, hogy erkölcsös emberek erkölcsstelenül viselkedjenek, mint ahogyan az sem lehetséges, hogy művelt emberek ne tanítsanak akár az utcán is.

A szocialista erkölcs szempontjából indokolatlan az utca vádolása rossz erkölcsi hatása miatt, mert az utcán a jó és a rossz magaviseletre is van példa. Itt az erkölcsi ítéleteket a magukéva tett erkölcsi elmélet álláspontjaival összhangban mondjuk ki. A szocialista polgár az öngazgatói etikával összhangban hozza meg az ítéleteit, és így tanulja meg, hogyan illik és hogyan nem illik viselkedni. Ez különösen a gyermekek számára jelentős, mert ők a család és az iskola bilincseibe vannak zárva és nemigen van lehetőségük arra, hogy kortársaikkal kapcsolatot teremtsenek és mások viselkedését is lássák az utcán, tehát a családon és az iskolán kívül, ennél fogva nem építhetik ki társadalmi álláspontjaikat sem. Az utcától való félelem beléjük ültetésével tulajdonképpen az ismeretlenekkel szembeni bizalmatlanságot alakítjuk ki. Ez nem helyes, mert ezek az ismeretlenek emberek szocialista polgárok, akik a szocialista társadalmat építik. Ezáltal az emberek eltávolodnak egymástól. Csökken a reális ítélőképességük a munkahelyen, a családon, az iskolán kívül. Pedig ez igen lényeges az erkölcsi tudat kialakítása és az értékelés szocialista mércéinek kiépítése, valamint az emberek viselkedésében való összhang és egység

kialakítása szempontjából, munkájukra, feladataikra, képzettségükre, szak tudásukra való tekintet nélkül. Ezeknek a viszonyoknak a kialakításával növekszik az emberek egymás iránti bizalma és megszűnik a másoktól való félelem, amely még az osztálytársadalomban alakult ki; kifejezésre jut a solidaritás és az emberek közötti erkölcsi eszmei és politikai kölcsönhatás.

Egyes családokban, a családtagok önző magatartása folytán, a személyiségek a közösségtől elzárkóztak. A szülők gyermekeiket a saját mintájukra szeretnék nevelni, megfedkezve arról, hogy ezáltal a nézetek, a viselkedés és a munka akkor érvényben levő mércéinek szintjén tartják őket, holott rájuk vár a jövő világának kiépítése és a társadalmi elkötelezettség útján való továbbhaladás. A másoktól való elkülönülés és az utcától való félelem önzéshez, félrehúzódáshoz, csökkenő emberiséghez vezet. A gyermek ezektől nagy nehézség árán szabadul meg később. Azok a fiatalok viszont, akikbe a szülők belenevelték az utcától való félelmet, később, ismeretlen emberek, saját polgártársaik társaságában — akikről az iskolában verseltek, dolgoztak írtak —, képtelenek lesznek megtalálni magukat. Ezek a fiatalok — a patriarchális és a családi kötelékektől megszabadulva — fogékonyabbá válnak az utcán észlelhető káros jelenségek iránt. Felébred bennük a kalandvágy, lehetőségük nyílik az önbizonyításra, hogy ők is felnőttek és önállóak, védik az emberi méltósághoz való jogukat, amelyet eddig a szülői szeretet gátolt meg — még ha mindez negatív viselkedés árán történik is. Ezek a helyzetek minden fiatal életében egyszer bekövetkeznek, és saját tapasztalataikból kell ismerniük őket, nemcsak a szülői erkölcsi prédikációkból és a könyvekből. Legjobb tanító a tapasztalat, amiről a másokkal való érintkezés, a munkahelyen folyó élet megfigyelése során, az iskolában és az utcán tesz szert az ember. Ezért gyermekeinket segítenünk kell abban, hogy az életet az utcán ismerjék meg, az ott szerzett jó és rossz élményeiket pedig megfelelő erkölcsi magyarázattal ellátva kell hasznosítani nevelésükben.

A szülők másként viselkednek otthon és másként a munkahelyükön. Mivel ezt a gyermekek is látják, nem tudják, melyik szülei igazi viselkedése. Belátják szüleiknek az utcán tanúsított mesterkélt és az otthoni természetes viselkedését, értékeli azt, és negatív következtetést is levonhatnak belőle. Ők maguk is rászokhatnak a kétszínű viselkedésre. Így alakul ki náluk a képmutatás, a mesterkélttség, az zárkózottság az utcán, féktelen nyíltság a családban.

Egyesek az utcát okolják a nevelés során elkövetett tévedéseik miatt. Eljárásuk kétszeresen káros: először is azért, mert kerülik saját tévedésük beismerését és a megfelelő nevelési mód megkeresését, másodsor azért, mert az utcát okolják önmaguk helyett. A nevelői célok megvalósításához nélkülözhetetlen valamennyi tényező egységes nevelő hatása, köztük van a szocialista társadalomban az utca is. Erre kell törekednünk, ahelyett, hogy egyik vagy másik nevelő tényezőt okoljuk a hibáért (legyen az a család, az iskola, a munkaszervezet, a helyi közösség, a dolgozói kollektíva, a tájékoztatói eszközök, vagy bármi más). A leggyakoribb tévedés, amit a szocialista öngazgatás személyisége értéktudatának fejlesztésében elkövetünk, az utca nevelő szerepének elvitatása. Cáfolják azt, hogy az utca pozitív nevelő tényező, és hogy egyáltalán szerepe van a helyes erkölcsi, politikai és kulturális tudat és viselkedés ápolásában. A személyiségre gyakorolt hatás egységítése és a megfelelő eredmények elérése érdekében azonban ezt a tévedést helyre kell hoznunk.

Az utcán az emberek olyasmit is tesznek, amit otthon nem szoktak. Szétdobálják a szemetet, tapossák a füvet, nem válogatják meg a szavakat, ha nincs igazuk, minden és mindenki útjukban van, mások viselkedését bírálják, ugyanakkor maguk is helytelenül viselkednek. Ezért az otthonaik tiszták, az utcák pedig piszkosak. A járókelők tehát piszkolják, a dolgozók pedig takarítják őket. Míg egyesek zöld övezeteket létesítenek bennük, mások ezt tönkreteszik. Tépdesik a növényeket, szétdobálják a szemetet, ugyanakkor saját otthonukban nagy gonddal ápolják virágaikat és minden lépésüknél ügyelnek a rendre. A munkahelyen tiszteletben tartják az em-

berek közötti viselkedési normákat, az utcán pedig rombolják ezeket. Vajon az utca negatív értékelése a szocializmus erkölcsi normáinak ledöntését igazolja? Mivel az utcán nem ismernek bennünket, ott valódi énünknek megfelelően viselkedünk és nem úgy, amilyennek hozzátartozóink előtt mutatjuk magunkat.

Otthon nagy gonddal viseltetünk saját gyerekünkről, míg az utcán minden gyereket otthontalannak, gondozatlannak látunk. Eközben elfelejtjük, hogy a mi gyerekünkről is az utcán van, és őt is mások ilyennek látják.

Ismeretes ennek az ellenkezője is, az, amikor valaki az utcán udvarias, képmutató, otthon viszont igen rossz magaviseletű. Ezek az emberek nem akarják mások előtt kitergetni szennyesüket, vagyis megmutatni valódi énjüket. Ugyanez egyes munkaszervezetekre is vonatkozik, azokra, akik gondosan ügyelnek munkaszervezetük tekintélyének megőrzésére, habár a dolgozók egymás közötti viszonya rossz. Más szóval ez azt jelenti, hogy mások előtt szeretnének jobbnak mutatkozni, mint amilyenek a valóságban. Egyesek gazdagsággal, a birtokukban levő tárgyakkal, márkás személygépkocsikkal hamis színben tüntetik fel magukat és ezzel akarják másoknak tudatára adni, hogy ők igenis valakik, hogy tisztelni kell őket. Másokra erőszakolják állásfoglalásaikat, viselkedésüket, gondolkodás módjukat anélkül, hogy bármiféle hajlandóságot mutatnának saját magatartásuk megváltoztatására. Így tehát az utcán megtaláljuk a kispolgárokat, a homo duplexeket, a dolgozókat, az öngazdákat, jó tanulókat, egyetemi hallgatókat, művészeket és másokat. Az utcán tehát valamennyiüket viselkedésük alapján ítéljük meg. Az utcán senkinek sincsenek előnyjogai és nézeteit sem fogadja el a vitapartner, ha azok nincsenek összhangban saját nézeteivel.

Az utcán mindig új tények birtokába jut az ember, még akkor is, ha nem olyan szándékkal megy oda. Beszélgetés közben az emberek számos személyi és társadalmi vonatkozású kérdéssel szólnak. Ennek során állást foglalnak vagy mások nézeteit közvetítik. Ilyenformán olyan folyamatokról is tudomást szerzünk, amelyekről a lakásban vagy a munkahelyen semmit sem tudhatnánk meg. Információkat szerzünk a társadalmi mozgásokról és mások nézeteiről. Az utcán meghatározott magatartásformát is tanul az ember, erkölcsi ismeretekre tesz szert, amelyek elengedhetetlenül szükségesek saját cselekedeteinek véghezviteléhez. Minden konkrét esetben valamilyen állást foglal az ember és teszi ezt akkor is, ha az nincs szándékában, ha nem is akarja megtudni, hogy például az utcán egy csoporton belül mi történik. Például a be nem avatkozás álláspontjára helyezkedik, az pedig azt jelenti, nem készült fel arra, hogy szembenézzen a ténnyel.

Az emberek egymás közötti viszonyában gyakran találkozunk ösztönös viselkedéssel, ezen azonban érthetően átút a társadalmi és erkölcsi viselkedés, felfogás és fejlődés törvényszerűsége. Nem tagadni kell az utcán észlelhető ösztönös viselkedést, hanem felismerni, rájönni a törvényszerűségeire, meghatározni az eltérő álláspontokat, viselkedést és felfogást és ennek alapján a szocialista erkölcsi értékrendszer normái szerint reagálni. Eppen az utcán jelentkező ösztönösség és szervezetlen viselkedés által jutunk új erkölcsi ismeretekhez és minden ösztönös viselkedést kísérő negatív jelenség elvetésének szükségességéhez. Ösztönös viselkedést tapasztalhatunk az öngazdátok, az avantgarde-hoz tartozók és más dolgozók részéről is. Ők teremtik meg e viszonyok, felfogás és viselkedés környezetét, amelyből azután szükségszerűen meghatározott következtetést vonnak le. Magától értetődik, hogy mindez egyaránt vonatkozik az eszmei álláspontokra és nézetekre is.

E tekintetben az iskoláknak és helyi közösségeknek nagy szerepük van. A helyi közösségek például nevelő hatást fejthetnének ki az utcán ugyanúgy, ahogy azt a helyi közösség épületeiben és a polgárok más rendezvényein teszik. Az iskolák is oktatási intézmények lévén, a tanulók előtt az erkölcsi értékek új rendszerét tárják fel nevelő tevékenységükön keresztül. Az iskolák — a helyi közösségekkel együtt — a fiatalok és a többi polgár viselkedésére hatással lehetnek. Ily módon a helyi közösségek megőriznék a rendet és nevelő szerepük is lenne.

Az utcán igen erős a közvélemény hatása. A közvélemény jelen van a munkában és az élet más területein is, de közvetlen hatása az utcán is érezhető. Itt alakul ki, bővül, változik, az egyik felfogást magáévá teszi, a másikat elveti, változtat a korábbi nézeteken, vagy pedig megtartja a már túlhaladottakat. A gyakorlatban a felsoroltak mind megtalálhatók az utcán. A közvélemény mindenre reagál, ezért fontos tudni, mennyire jutott érvényre az új értékrendszer és az új szemlélet. Ennél fogva arra is kötelez, hogy a közvéleményt szervezetten, a sajtón keresztül, viselkedésünk által, nézeteink kinyilvánításával formáljuk. A kommunistáknak ebben nagy szerepük lehet, mert saját szemléletük és viselkedési normáik fejlesztésével hatással lehetnek a közvélemény kialakítására, helyes reagálásukkal pedig az emberek kölcsönhatása során történő eseményekre. Ezért nem szabad elkerülniük az eseményeket, hanem meg kell őket ismerniük és marxista szellemben kell reagálniuk rájuk. Így pozitív hatással lesznek a közvéleményre. A közvélemény fontos szerepe miatt kötelező annak folytonos kialakítása, hogy a szocialista öngazgatás pozitív értékrendszere tovább bővülhessen. Az utca szépsége hatással van az otthon szépségére is. Ötletet ad lakásaink berendezéséhez. Változtat azokon a nézeteken és viselkedési formákon, amelyek nincsenek összhangban a szocialista öngazgatás közvéleményével. Bővíti magaviseletbeli ismereteinket. Kialakítja saját ízlésünket, szokásainkat, felfogásunkat, viselkedésünket.

A szocialista társadalomban az utca — a többi nevelő tényezővel együtt — egységet képez, amelynek célja a sokoldalú, szabad szocialista egyéniség kialakítása. Az utca a viselkedésről, a nézeteinkről és más tevékenységeinkről alkotott nézeteinket helyesbíti, közelebb hozza a valósághoz, habár ez a hatása sokkal kisebb, mint a társult munkáé. Az utca nevelő hatásának mellőzése hiányossá teszi a személyiség nevelését. Az ilyen egyén nem az életre készül fel, hanem csak az élet egyes vetületeire, amelyek beigazolódnak ugyan, de a legtöbb esetben nem ez történik.

Ismernünk kell az utca nevelő szerepének határait is a szocialista személyiség erkölcsi nevelése, illetve az erkölcsösség megnyilvánulása szempontjából. Nem szabad hagynunk, hogy ösztönösen és szervezetlenül hason, negatív értelemben, habár ezt teljesen kizárni nem lehet. Lényeges ezt állandóan munka- és érdeklődési körünkben tartani, hogy az utca negatívumait cselekedeteink, felfogásunk és nézeteink, az emberekkel kialakított viszonyunk pozitívumaival cáfolhassuk meg. Így jutunk el egymás közötti kapcsolataink erkölcsössé, humanussá és öngazgatóivá válásához és ezzel serkentjük a haladó szellemű, erkölcsös emberi folyamatok kialakítását, amelyek utcáinkon jelen vannak és jelen lesznek a jövőben is. Mindenfajta kizárólagosság és negatív értékelés az utca szerepét illetően káros, mert nélküle nem valósulhat meg a szocialista személyiség fejlesztésére gyakorolt egységes hatás, a szocialista értékrendszer és a társalmi mércék pozitív tudatának kialakítása révén.

Az utcán olyan egyének is vannak, akiknek értékrendszer-szemlélete kiegyensúlyozatlan. A társadalmi értékeket elvetik, mert a környezetük megsértette vagy valamilyen módon kiközösítette őket. Emiatt keresik saját értékrendszerüket, hogy ellenállhassanak az érvényben levőnek. Ezeknek az egyéneknek azonban az eszmei beállítottsága olyan, hogy nem tagadhatják a pozitív értékrendszer létezését és neveléssel, valamint a társadalom hozzájuk való igazságos viszonyulásával viselkedésük ismét pozitívá tehető. Túlnyomórészt olyan fiatalokról van szó, akik valamilyen módon vétettek a szocialista öngazgatás érvényben levő normái ellen. Ezeknek viselkedését azonban nem szabad az egész korosztályra általánosítani.

Az utcán kapcsolatok alakulnak ki, a beszélgetés, ismerkedés, járás-kelés, szemlélődés és más hasonló tevékenységek közben. A kapcsolatok és értékek egységes skálájáról van szó. Ezek a kapcsolatok leegyszerűsítve is vizsgálhatók. Az utca káros erkölcsi hatásának hangoztatói tagadják a szocialista társadalmi értékek fejlesztésére, de különösen az emberre és viselkedésére gyakorolt kedvező hatását. Az utcán kialakuló válságos helyzetekben az ember közvetlenül olyannak mutatja magát,

amilyen valójában. A hivatalos összejöveteleken tetteheti is magát, de az utcán kialakuló szabad kapcsolatokban megmutatkozik valódi enje. Az utcán nincs felügyelet, amelytől rettegnie kell, tehát szabadsága úgy nyilvánul meg, ahogyan ő értelmezi. Ebben ugyan téved, de jó, hogy így van, mert ezáltal lehetőség nyílik arra, hogy ellenőrizzük emberségének határait, a haladás támogatása iránti készségét és tényleges cselekedeteit. Az ember valódi erkölcsé akkor jut kifejezésre, amikor valamit lelkiismerete szerint tesz, a társadalom ellenőrzése nélkül, amikor egyedül van és önmagát ellenőrzi az érvényben levő társadalmi mércék szerint.

Egyesek tehetetlenségük folytán nem tudnak hatni az erkölcsös viselkedésre, ezért azt erkölcstelennek nyilváníják. Ezzel a magatartással még inkább hangsúlyozzák az utcán jelentkező ösztönösséget és a negatív értékrendszer terjedését, ami elfogadhatatlan, különösen ha KSZ. és SZISZ-tagról, vagy pedig oktatói-nevelői munkával foglalkozó egyenről van szó. Saját tehetetlenségünket az utcán tanúsított tevékenyebb magatartásunkkal, a szervezetlenség megszüntetésével és a személyiség pozitív viselkedése iránti tudatunkkal és felelősségérzetünkkel küzdhetjük le. Csak így érhetjük el, hogy a szocialista társadalomban az utca még erőteljesebb nevelő tényező legyen.

Az utcán a társadalmi és személyes érdekek is veszélyeztetve vannak, ennél fogva az egyénnek lehetősége nyílik önző vagy társadalmi, szocializált lényként viselkedni. Ha csak saját önző, személyes érdekeit védi, magánakvalóságát bizonyítja. Ha azonban a társadalmi érdekekért száll síkra, annak tudatában, hogy azok az ő személyes érdekeit is magukban hordozzák, akkor szocialista egyéniségének mivoltát bizonyítja. Itt olyan társadalmi érdekekről van szó, mint például a szülőföld tekintélyének a megőrzése, a munkásosztály érdekei, az öngazgatás értékei, a szocialista erkölcs, a KSZ. ideológiája, a szocializmus kulturális értékei és mások. Emellett a zöld övezetek megőrzése, a szállítóeszközök, más létesítmények és a társadalmi tulajdon egyéb értékeinek védelme világosan és egyértelműen kifejezi a szocialista állásfoglalás és tudat jelenlétét. Tehát az egyéni és társadalmi érdekek az utcán állandóan jelen vannak és az egyén állandóan bizonyíthatja erkölcsösségét. Ezt nem szabad szem elől téveszteni. Az egyéni és társadalmi érdekek nemcsak a szervezett egységekben (társultmunka-szervezet, dolgozói kollektíva, helyi és érdekközösség, SZISZ-aktíva, KSZ. és DNSZSZ-alapszervezet, szakszervezet stb.) valósulnak meg, hanem az utcán is. Ezek az érdekek mindenütt jelen vannak és mindenhol összhangba kell hozni őket.

Feltétlenül ellen kell állnunk azoknak a véleményeknek, amelyek az utcát nem a pozitív erkölcsi tudat alakítása felé sodorják. A szocialista társadalomban az utca nem hat automatikusan sem pozitív, sem negatív irányban, de amint a szervezettség felett túlsúlyba jut a szervezetlenség, több benne a negatív, mint a pozitív tényező. Ezért az utcát a jó felé kell irányítani, ami azt jelenti, hogy a megváltoztathatatlan automatizmusról alkotott nézeteket túl kell haladni. Az utcán olyan törvényszerűségek is hatnak, amelyek minden társadalmi rendszerben jelen vannak és a rossz erkölcsöt determinálják. Érthető, itt az utca hatása és irányítása szempontjából elfogadhatatlan nézetekről és álláspontokról van szó. Nem maradhatunk azonban csupán ezeken a tarthatatlan nézeteknél, hanem igyekeznünk kell megváltoztatni és megtagadni őket, saját erkölcsös viselkedésünkkel megcáfolva azokat, akik tétlenül várják, hogy az eredmények maguktól szülessenek meg.

A szocialista társadalomban az utca erőteljes nevelő tényező. Ezért: 1. Szükségszerűen meg kell változtatni az utcáról, illetve az utcának a pozitív erkölcs és a szocialista személyiség értéktudatának kialakításában betöltött szerepéről alkotott nézeteinket. 2. Egyidejűleg harcolnunk kell az idegen erkölcsi és eszmei nézetek ellen, amelyek az utcán terjednek a legkitartóbban a kötetlen beszélgetések útján is. 3. Fejleszteni kell a szocialista erkölcsi viszonyokat az utcán. 4. A szocialista egyének kommunikációinak összessége alkotja nálunk az egymás közötti viszonyok egységét.

5. Ki kell építeni az jó erkölcsöt és az utcán tanúsított szocialista öngazgatói viselkedésért való felelősséget. 6. Így ezek nevelő tényezőkké válnak és hatással lesznek a szocialista egyén egész viselkedésére. 7. Ki kell alakítani a felelősségérzetet az utcán való erkölcsös és humánus viselkedésért. 8. Apolni kell a szocialista szolidaritást mint az emberek egymás közötti viszonyának alapelvét. 9. Az iskoláknak felelősséget kell vállalniuk az utcával kapcsolatos álláspontjuk megváltoztatásáért, oly módon, hogy korábbi nézetük helyett hangsúlyt fektetnek a társaságkedvelés, a szolidaritás, a becsületesség, a humanitás, egymás megbecsülése és méltányolása, az emberi méltóság kialakítására és megőrzésére. 10. Apolnunk kell mások iránti szeretetünket. 11. Le kell győzni az utcán jelentkező romboló elemeket. 12. Biztosítani kell a szocialista társadalomban az utca kedvező hatásának erkölcsi távlatát a sokoldalú szocialista egyéniség kialakításában, mert ez az egyéniség képes lesz újat, értékesebbet alkotni és a kommunista emberi közösség kiépítésére törekszik.

Fordította: *SZILAGYI Valéria*

ÚTKÖZBEN

HELYTÖRTÉNETI JEGYZETEK 13.

A puszta az ember tudatában, mint mondtuk már, maga a végtelenség. Olyasféle, mint a nyílt tenger, amelynek nem látni a partját, mert előtte lezárul a láthatár. Minálunk ekkora puszták talán csak a török hódoltság előtt voltak. Azután már rég elakadt a szem a dűlőutakat szegélyező fában, magányosan ágaskodó jegenyékben, s az egész Bácskaságot sűrűn át- meg átfutó országutak eperfasorában, melyeket még a Bach-korszak szorgalmazott betelepítésre, egyrészt abból a célból, hogy a szegényembernek adjon némi mellékkeresetet, másrészt hogy a Monarchia ne maradjon el oly csúfosan a nemzetközi selyempiacon Kína mögött.

De a sűrű úthálózat az egészen sajátos bácskai szórványtelepülést, a szállásokat kötötte össze, ha nem is a nagyvilággal, de lakottabb tájakkal. Talán sehol annyi szállás nem volt, mint a Bácskában. Nem alkalmi lakóhely volt a szállás, mint Európában sokfelé, s nem tavasztól őszig tartózkodott kinn a gazda, egymagában vagy a feleségével, hogy csak ellenőrizze a mezei munkákat, télre meg beköltözzék a családdhoz. A szállás állandó hajlék és munkahely volt hajnaltól napestig; születéstől a haláláig legtöbbször egész életén át kinn lakott családjával a gazda, s már a ritka jómód jele volt, ha öreg korára házat tudott venni a faluban vagy a városban, miután földjét átadta a fiának vagy másnak, s jómaga birtokának járandóságából élt. Különben nemzedékek megszakítatlan sora lakott kinn a szálláson, akácfával körülállt elsődvari házában, rönkfából hasított kerítés mögött, amelyen belül az istállók, ólak és magtárak is helyet kaptak, s napok, télen hetek múltak el anélkül, hogy valakinek a jöttét jelezték volna hangos ugatással a szállás leghívebb őrzői, a kutyák.

A szálláson lakás szokását alighanem a granicsárok vezették be a tizennyolcadik század elején, amikor a katonai szolgálat helyhez kötötte őket, nem engedvén meg nekik a sűrűbb településen való lakást, minthogy épp szétszórtságuk feltételezte az állandó permanenciát. Területi honvédelem volt, amire vállalkoztak, s nemcsak az országhatár védelme, de azzal együtt a maguk földjének, házának, tűzhelyének védelmével akarták őket személy szerint is érdekeltté tenni. Az ő példájukat követték egy idő múlva a telepesek, egyrészt az intenzívebb gazdálkodás követelményének eleget téve, másrészt apák és fiúk között megosztozva a lakóhelyen.

Hazai gyarmatosok voltak a szállásiaiak, egy olyan társadalmi vegetáció megteremtői, akiket a hatóság már nyilvántartott, az adókat és illetékeket is behajtotta rajtuk, de ezért cserébe úgyszólván semmit sem adott nekik. Ha eleredtek az őszi esők, sokszor tavaszig nem jutottak a faluba vagy városba a szállásiai. Gyakran egymástól is elzárva, kilométernyi távolságban, járhatatlan utak végén, ahol a kiáltás is elhalt, s csupán az esti lámpa halvány fénye jelezte egymásnak az életet.

Mindamellett a szállási életnek is megvolt a maga szépsége. Papp Dániel és Veljko Petrović novelláiban idillikus világ a bácskai szállások világa. Babijan Lipozenčić például valóságos kiskirály a maga kétszáz lánc földjével, s patriárchális életmódja a szállást is külön kis birodalom-má avatja, a szokásjog olyan törvényeivel, amelyek a nyegle főispánt is tiszteletre készítetik.

De a szállás általában nem a kétszáz láncos gazdák lakóhelye volt. A szállások kinn lakó gazdáinak nagy része törpebirtokos volt, aki a kezdetleges gazdálkodásra berendezkedve meg se tudott volna másképpen élni. Így viszont, önellátásra kényszerülve, csak eltengődött valahogy. A

nagyobb birtokos már rendszerint nem maga lakott kinn a szálláson, hanem bérst tartott vagy konvenciócs cselédet, s csak kisebb-nagyobb időközökben tartózkodott maga is a szálláson.

Akárhogy is volt, a régi bácskai szállások népe, talán épp magára hagyatottságában, messziről, vonatablakból, átfutó kocsiról körülnézve, általában a szabadabb élet illúzióját tudta kelteni.

*

A szállások lakóházai és egyéb épületei rendszerint a földbirtok nagysága szerint változtak. A meghatározás a régi világ szóhasználatában: birtokos, már nem vonatkozott a pár holdas földművelőre. Ő csak paraszt volt, míg a birtokos már vagyonosabb gazdálkodó, száz-kétszáz holdon felül, s őt már földbirtokosként illett emlegetni. Ezer hold fölött már lehetett uradalom is a bácskai birtok neve, sőt ha egy tagban volt, mint említettük, pusztának is mondták.

A szállás úgynevezett egyenes ház volt, s a tehetőségtől meg a családtagok számától függően határozták meg a helyiségek számát és nagyságát. A szegényember szállása rendszerint a tipikus két szobából állt, középen konyhával, kihúzott eresszel, akár nádas volt, akár cserepes. S ezután, következtek a szükségnek megfelelően a többi, jobbra már a gazdasághoz tartozó épületek.

A szállás hát nem tanya volt, hanem szállás. Nem azért, mintha rendeltetésében, külső és belső berendezésében különbözött volna, mondjuk a szegedi, vagy más alföldi tanyától. A neve tette a különbséget, a neve, amelyet németek, szerbek, bunyevácok, magyarok egyformán magukévá tettek. Népeket hozott egymáshoz közelebb a szó, ezzel volt sajátosan bácskai, mint sehol a világon.

*Magyar síkon nagy iramban át,
Ha nyargal a gőzös velem
Havas, nagy téli éjjelen,
Alusznak a tanyák.*

Ady szép költői képe általánosságban ráillik a szétszórt, lombok alá bújó bácskai tanyákra is, anélkül azonban, hogy a szállás mélyebb és szélesebb, ha úgy tetszik, történelmi értelmét és bensőségesebb hangulatvilágát azzal, hogy több népi nyelvben kapott helyet, érzékeltetni tudná. „Meggzáll a madár, letanyáz a jószág”, magyarázza Móricz Zsigmond az óbecsei szállásokról szóló írásában, mint aki nomád ősök vonulását látja és honfoglalási emlékek ízét érzi a „szállás” szóban.

De Bácskában a föld megoszlása folytán nem is volt igazán nagybirtok, mint északabbra. A kétszáz év előtti népes telepítések csak itt-ott hagytak meg nagyobb birtokot. A Rédlek, a Cottmannok, a Grassalkovichok birtokain kívül átlagban tíz-tizenkét holdas parcellákra oszlott az egész Bácska. A többséget törpebirtokosok jelentették, a szállásalakók, nemcsak lélekszámban, de a holdak a gazdaságok számában is. Hogy aztán kialakult a maroknyi bácskai dzsentroid társadalom, az már részben a polgárisodásnak volt az eredménye és nem csupán az ősi juss gyarapodása. A Dungserszkiek, a Szemzők és Leibachok is inkább csak újjgazdagok voltak.

Régi bácskai térképeken, Kanizsától és Bezdántól lefelé, jóval több volt a szállás csoport, mint a képviselő-testülettel rendelkező községi vagy falusi település. Csoportosulásukat nemcsak az összetartozás, az emberi közelség vágya váltotta ki a szállásalakókból, hanem az időközben végbe ment parcellázás ténye is. Akik pedig így jutottak földhöz, azok az ottlakásukat is kénytelenek voltak az új szerzeményen biztosítani.

Az ilyen szállás csoportokban lakók a szerencsésebbek közé tartoztak. Nem voltak annyira magukra hagyatva, mint a szétszórt, nagyobb birtokok közé szorult, vagy épp azokon szolgáló szállásaik. Kiáltani lehetett egymásnak, a kutyaugatás is áthallatszott, és fagyos téli esteiken, egy-

máshoz vezető ösvényeket tapostak ki, éjfélig is elüldögélve egy-egy szálláson, beszélgetve, kártyázva, iszogatva, farsang idején még bálakat is rendezve.

Előbb-utóbb iskola is épült az ilyen szálláscsoportokban, a vasút építésénél is figyelembe vették, ha mindjárt maradtak is még gyalogolásra való kilométerek. Az ilyen szálláscsoport már majdnem falu volt. A magányosan álló szállásokat, s ezek voltak többen, a természet dajkálta vagy büntette, s az ember egyedül állt családjával és állataival, mint az őskorban, saját erejére utalva, és csak a maga emberségében bízva.

*

Ami értékessé tudta tenni a bácskai szállásokat, az nemcsak a föld minősége volt, hanem a közelség városhoz, faluhoz, s ami régen oly ritka volt: a kövesút. Az ilyen szállást neveztek tuszkulánumnak az urak, s itt élt legjobban a tanyás béres is. Mert ilyen szállások rendszerint a városiakok birtokában voltak, s a munkát a kinn lakó béres vagy feleségezte, míg a tulajdonos csak időnként látogatott ki. Ha nagyobb szállás volt, akkor vendégeket is hívtak nevezetesebb alkalmakkor, aratási ünnepre, amikor a tulajdonosnak ott kellett lenni, s átvenni az aratóktól a búzakoszorút, illetve kicsit később az új kenyeret. A téli disznóölések is nagyon megfeleleltek a vendéglátásra, pláne mikor már leesett a hó, és bundákba bagyulálva, csengős szánkók vitték ki a vendégsereget, s odakinn banyakemencéből áradt a meleg.

Ezek nem kastélyok voltak, még csak nem is kúriák, bár nem ritkán öt-hat szobából állt a nagyobb szállás lakóháza, s szarvasagancsokkal díszített ebédlője volt, ripszhuatos szalonja, a sarokban zongorával, mert mindig volt valaki a társaságban, akinek az ujjai nyomán futamok csilingelték tele a házat, arról nem is szólva, hogy minden úrilánynak kellett tudni zongorázni. Előfordult, hogy külön fogat ment be vacsora után a cigányokért, s az akkor már igazán bácskai multság volt világos reggelig, sokszor még azután is.

A kastélyok és kúriák, melyekben a földbirtokosnak állandó lakása volt, csak itt-ott tűntek fel a nyárfasorok mélyén, virágos rondellák mögött, kavicsos felhajtóval, oszlopos tornáccal és toronnyal, ami nélküli a kastély már nem is volt kastély. Sokszor csak a torony igyekezett kastélyvá varázsolni az egyszerű szállási házat, s egy kezünkön tudnánk megszámolni az igazi, stílusos kastélyt, első helyre téve a futaki Chotek-uradalom, a csebi Dungserszki-birtok kastélyait a Bácskában. Ami előbb volt, odaveszett a török hódoltság százötven éve alatt, amint azt a romok tanúsítják.

Bács-Bodrog vármegye monografiája külön nevet talált ki ezeknek a tornyos, tornácos szállásoknak „úrilak”-nak nevezve őket, megkülönböztetésül az egyszerű, kevésbé hivalkodó, de sokszor nagyobb, kényelmesebb és impozánsabb szállásoknál, ahol néha a drága rézveretes parádés szerszámot is beakasztották a szobába, s a lehangolt zongorán kívüli esetleg ott állt a szőlőprés is.

Mintha mégse lettek volna igazi nagyurak a régi Bácskában, annak ellenére, hogy Dungserszki Gyóko százezer koronát tett a bugyellárisába, ha bement a szabadkai tavaszi vásárba, s Szemző Gyuszi csak száz koronás poénnel volt hajlandó számolni a preferánszot. Volt valami mégis, ami parlagi gavallérokka tette őket, ha tagjai voltak is a Nemzeti Kaszinónak. Talán az úi nemességük, amely nem engedte elfeledtetni velük nagyapáik küzdelmes életét. Talán a realitáshoz való különleges érzékük, hogy halálos biztonsággal tudták megítélni minden szituációban, mi az, amin keresni lehet, s házasodni is csak úgy voltak hajlandók, ha az aszszony vagyont hozott a házhoz.

A régi urak s az arisztokraták az önmagáért való pompát szerették. Ezek inkább a feltűnést. Itt nem voltak késgyűjtemények — csak özvegy Fernbach Antalné nevét jegyezte fel a művészettörténet —, régi, válogatott könyvtárak sem igen fordultak elő a bácskai úrilakokban, de az

ezer holdas gazda is patáliát csapott, amikor megpiszkálva botja hegyével a süldők még gőzölgő trágyáját, rájött, hogy az ispán ellopta a tarmányból az árpat.

Először természetesen ezek az úrilakoknak és kastélyoknak nevezett szállások tűntek el, illetve alakultak át mezőgazdasági tmasz-okká, aztán a szálláscsoportok kaptak villanyt, kövesutat, hogy az igazi szállás, amelyet akácfák álltak körül, s azon túl a csend és a messzeség magánya, végleg eltűnjön a változó világban.

*

Magányosan, ameddig a szem ellát, csak nagy földterületű szállások álltak a bácskai határban. Valóságos kiskirályságok voltak az ilyen szállási oázisok a messze terjedő határban, s ha pallosjoga már nem is volt a birtokosnak, mert esztendő szerződés kötötte kocsinhoz, béreshez, cselédhez, teljhatalmú úr volt a maga szállásán. Embersége válogatta aztán, hogyan viszonyult a munkásnéphez, s szereték-e vagy gyűlölték, akik a birtokán éltek. Legtöbbször mégis inkább az előbbi érzelem érvényesült, már az egymásra utaltságnál fogva is, ennek adott helyet a közeles élet.

De hogy milyen szokásokat vezetett be a szállásán, az már teljesen a birtokostól függött, s abba beleszólása senkinek sem lehetett. Egy nagy nevű moravicai földbirtokosról maradt fenn az anekdota, mely szerint, aki a szállása előtt vezető dűlőúton akár kocsin, akár gyalog elhaladt, kötele volt jelentkezni nála. S ő akkor aztán vagy leültette és megvendégelve elbeszélgetett vele, már ahogy a dolga megengedte, vagy útjára bocsátotta. A szokást az egész környék ismerte és tiszteletben tartotta.

Az első világháború alatt azonban egy újonnan kinevezett járási állatorvos úgy hajtott el csészáján a szállás úrilaka előtt, hogy még csak a kalapját se billentette meg. Erre aztán a földbirtokos azon a címen, hogy hízott ökreire kérjen eladási engedélyt, kihívatta.

— Doktor úr nem tudja, mi a rend? — kezdte magas lóról kioktatni a csodálkozó állatorvost. — A dűlőút a birtokomhoz tartozik, aki azt igénybe veszi azt én szeretem közelről is megnézni magamnak.

— Sajnálom — felelte a lódoctor, s le sem ült. — Nekem ilyesmire nincs időm. Meg aztán nem élünk már a középkorban.

— Hát akkor többet ne lássam erre! És ha mégis bátorságot venne magának, hogy erre hajtson, hát a kutyáimmal huzatom le a bakról. Megértette?

— Meg. Csak aztán ne is hívasson többet.

Azzal sarkon fordult és elment. Az eladási engedélyt sem adta meg, hanem ellenkezőleg, száj- és körömfájás címén zárlatot rendelt el a hetyke földbirtokos minden jószágára. S annak két választása volt. Vagy megköveti a lódoctor, vagy vizsgálatot kér, vagyis feljeleníti a bosszúállót. Háború volt, lassan mentek a dolgok a hivatalokban, meg aztán attól is félt, hogy kinevetik, amiért az állatorvos így megleckéztette. Inkább behajtatott hát Topolyára és személyesen kért bocsánatot földesúri önkénye miatt.

A dolog nem maradt titokban, s attól kezdve egyre többen feledkeztek meg a jelentkezésről. Sőt, jött a földreform, pár száz holdat dobrolvoljacok között osztottak széjjel, s földosztás vitte el az ominózus dűlőutat is, úgyhogy épp csak a szállására hajthatott be a birtokos, illetve úgy használhatta a dűlőutat, mint akárki más.

— Emlékszik még, Józsi bácsi, hogy maga elé citált? — kérdezte egyszer abban a megváltozott világban békés tarokkozás közben az önéretes lódoctor a topolyai kaszinóban, amelynek időközben ő is tagja lett. — Azzal fenyegetett, hogy a kutyáit is rám szabadítja. Most, látja, jönnek-mennek rajta vadidegenek és mégsem dőlt össze a világ.

— Te azt nem érted, fiam — mondta állítólag az egykori szállási kiskirály csendesén. — Volt úgy, hogy napokig nem láttam élő embert, hát alig vártam, hogy akárki rám nyissa az ajtót.

A lódoctor megértően bólogatott. Mert akkor már nemcsak azt tudta, hogy a nagyúri allűr mögött a magányos szállási ember keresett vizsgalást, hanem azt is, hogy bizony összedől a régi világ és sok mindent temetett maga alá. Gógós modort és önkényes eljárást is többek között.

*

Gyerekkoromban, mikor jó egyórás dőcögés után megállt a vonat Bajmokon, s a kalauz leugrott a lépcsőről, hogy harsány hangon elkiáltta magát: Bajmok, valaki mindig hozzátette: Szálljatok ki, majmok!

Nem tudom, használatos-e még ez a vidám kiszólás, amelyben annyi öngúny volt annak idején, de ennek ellenére tiszteletet keltett bennem a régi Bajmok. Mindenekelőtt az állomása, mely Zombor és Szabadka között a legnagyobb, és a legtöbb utas is itt szállt le meg fel. Az Orient-expressz ugyancsak átrohant a tájon, s olyan állomásoknál, mint Tavan-kút és Nemesmilitics, el se fűtlyentette magát, és Bajmokon megállt. A főnök ilyenkor feszesebben húzta ki a derekát, palacsintasütőjét fontoskodva emelte a magasba indulást jelezve, s az ügyeletes rendőr is haptákban állt, amíg el nem tűnt a vonat a Telecskai dombok mögött. Már ebből is látszott, hogy Bajmok nem akármilyen helység, hanem valahol város és falu között foglal helyet. Hogy nem lett soha járási székhely, mint a nem nagyobb és népesebb Kula vagy Hódság, annak csak az lehetett az oka, hogy a közelében nem voltak falvak, csupán szállások és puszták, melyeknek egy része Szabadkához, a másik Zomborhoz tartozott.

Viszont az ipara már a század elején fejlett volt. A vonatablakból látható nagy Lichtnecker-féle téglagyáron kívül tornyos gőzmalma volt, s a vásárokra járó mesterekből: szűcsök, szabók, papucsok többsége is Bajmokról került ki. Kitűnő kézműveseket nevelt Bajmok, akik azonban többnyire világgá mentek, Pestre vagy Bécsbe, de legalább Szabadkára, mert odahaza nem lett volna munkájuk. Ha valamelyik uraság behajtatott a nagyközségbe, mert hivatalosan az volt Bajmok neve, inkább csak javítást hozott a mesternek, vagy vitte ki azt a kastélyába. A borbély, akit a tejeskocsi zötyögtetett minden másnap a Lelbach, a Fernbach vagy a Pilaszánovics urasághoz borotválni, konvenciót kapott, mint az éves cseléd, míg a szobafestő koszt-kvartély ellenében tartotta rendben az udvarházak falait, s mivel a mázolás is mesterségéhez tartozott, a hintót szintén ő lakkozta feketére, sárgára festve be a homokfutót.

Többet nem tudott nyújtani a vidék, s nyilván ezért volt, hogy Bajmok megrekedt a fejlődésében még az első világháború előtt, és sok nála nem nagyobb község hagyta azóta messze maga mögött. Mintha Bajmok csak adni tudott volna mindig, kapni viszont nem kapott senkitől semmit.

Pedig összetételében a legtípusabb bácskai község volt. Háromnyelvűségéhez csak a délebbre fekvő Őrszállást, vagy a még messzibb Csonoplyát lehetett volna hasonlítani, amellyel egyébként a Telecska kötötte össze. Az a hibrid egység, amelyet a német—magyar—bunyevác hatás alakított ki, akárcsak a lélekszámban kisebb Csonoplyán, a századelő éveiben még megőrzött valamit a sajátosságából. Akkor még a népviselet se veszett ki Bajmokon, s az etnográfusok feljegyezheték, hogy a bunyevác beütés a legények virágos mellénye, s a lányok arannyal díszített bársony-pruszlikján vált szemléltetővé. Egymás szokásaiból is sok mindent átvettek, ha mindjárt a „bajmoki bicskás” elnevezést inkább talán az alliteráció szülte, mint a másoknál jellemzőbb sajátosság. És annak ellenére, hogy Hegedűs Lénárd plébános úr egy emberöltőt át háromnyelven tartotta prédikációit, s a rengeteg kör, olvasóegylet és kaszinó némi nemzetiségi elzárkózást is megengedett, mégis a béke és tolerancia uralkodott a népek között, úgyhogy a parasztnábob Beslic Lazo és Herczeg Kálmán főhadnagy úr a legteljesebb egyetértésben tarokkozottatott vasárnap délután, nem is szólva a nép együttéléséről, amely ősidőktől fogva megszokta a vegyes házasság intézményét Bajmokon. Csak Kókay Károly nyugalma-

zott aljegyző és műkedvelő nyelvész sétált aggodalmasan, zöldre fakult fekete zsakettjében örökké elégedetlenül, míg aztán harminc év előtt őt is el nem némította Bajmok zsíros, fekete földje.

*

Hogy mennyire elmosódtak már több mint száz év előtt a nyelvi és nemzetiségi határok Bajmokon, fényesen bizonyítja egy eset a szabadságharcból.

1849. március 4-én reggel ugyanis azzal költötte Speletics Bódog szabadkai képviselőt és kormánybiztost a szobalánya, hogy egy ember keresi.

— Miféle ember ilyen korán? — mérgelődött a képviselő.

— Azt mondta, csak mondjam a nagyságos úrnak, a Pájó van itt.

Erre a képviselő kiugrott az ágyból.

— Mi a baj, Pájó? — kérdezte bajmoki bizalmas emberétől, Schmidt Pájótól, aki Dragic őrnagy csapatainak minden mozdulatát szemmel tartotta.

— Összesereglett az ellenség nálunk, Bajmok fölött, a kaponyai csárda körül. Alig tudtam átjönni a sűrűn álló őrség sorai között... Szerencse, hogy Schmidtnak hívnak, így azt hitték, német vagyok...

Erre aztán futárt küldött segítségért Szegedre a kormánybiztos, Mihajlovics őrnagyot pedig, akinek az ősei aligha a Vereckei szoroson át jöttek a magyar hazába, egy csapat nemzetőrrel elindította megfigyelő előőrsként Bajmokra, ahol a kaponyai csárdánál nagyban folyt a készülődés. Ki tudja, mi döntötte el a csata sorsát. Talán a tavankúti bornak is része volt benne, hogy Gaál alezredes megerősített alakulatai Czintula Antal különítményétől és Paál Tuna feketesipkásaitól támogatva még aznap délután átszorították a Bácsér hídján az ellenséget. Még a Csicsának nevezett tizenöt fontos ágyút is elhódították a granicsároktól, úgyhogy alig egy hónap múlva — miután április 3-án véres kezitusában elfoglalták Szenttamást — egész Bácska felszabadult.

Mint tudjuk, csak egy rövid időre, sajnos. Mert amikor megindultak a cári seregek, elől a félelmetesen vágató kozák lovasokkal, Görgeynek nem maradt más hátra, mint hogy Világosnál letegye a fegyvert. De a kaponyai győzelem olyan történelmi tény, amelyet a krónikások piros tintával jegyeztek fel, nem feledkezve meg a bajmoki ember, Schmidt Pájó nevééről sem.

Pedig nem is ez volt Bajmok első történelmi szereplése, hiszen alig van még néhány olyan helység a Bácskaságban, amelynek múltja olyan messzi időbe nyúlna vissza, mint Bajmoké. Mert már 1462-ben történik említés róla, amikor Mátyás király anyjának, Szilágyi Erzsébetnek ajánlakoza az ősmagyar hangzású Bajmok nevű falut más lakott helységekkel egyetemben. A török hódoltság alatt azonban fokozatosan elnéptelenedett, majd teljesen eltűnt, úgyhogy csak 19 ezer holdat kitevő pusztája maradt meg, amelyet Szabadkához csatoltak.

Mivel azonban a közbiztonság egyre romlott, s Szabadka és Zombor között alig volt lakott hely, ahol a megyei perzekútorok biztonságban érezhették volna magukat, miután a betyárokat üldözve valahol meg kellett pihenniük. Cottman telepítési kormánybiztos azt ajánlotta Mária Teréziának, telepítesse be Bajmokat jóra való, vegyes ajkú katolikus jobbágyokkal, akik családonként egy telket, vagyis körülbelül ötven hold földet kapnának.

Azért ilyen kiterjedt birtokot, mert valamivel ott kellett marasztalni a népet. Nem nagy kedvük volt ugyanis végleg megtelepedni az irdatlan pusztaságon, ahol még a Telecskai dombok is jó fedezéket nyújtottak a betyároknak, akik közül Angyal Bandi tudvalevőleg sokáig réme volt a vidéknek. Aztán mégis ottmaradtak. Mert a földnek nagy becsülete volt, s a pandúrok is megszorodtak, nem kellett már annyira félni.

A jobbágyok között iparosok is voltak, akik céheket alakítottak, s templom is épült, továbbá egy Lóbl nevű bevándorolt 20 forint regálebér ellenében boltot is nyithatott, pontosan kétszáz évvel ezelőtt, s így Bajmok lett csakhamar a vidék legnépesebb nagyközsége.

*

Nemesmilitics egy sajátos bácskai szimbiózis szülötte. Pusztája egy ideig a militárisok birtokában volt, de azután, hogy a határvidék részben megszűnt, részben pedig délebbre húzódott, ott maradt a tízezer hold kincstári föld és nem volt, aki megmunkálja. Rédl kamarai adminisztrátor csak bérleti szerződésre toborozott telepeseket, mivel azonban a vármegye ügyeit nem lehetett nemesség nélkül igazgatni, nemesember meg kevés volt az akkori Bácskában, az egész országból csalogattak ide leszegényedett nemeseket. Ez volt sokáig az úri rezervátum, innen kerültek ki csaknem száz éven át a megye alispánjai, mintha ez a tisztaság csak nekik lett volna fenntartva. Odry, Kovács, Knézy, Paál s a főbb tisztviselők egész sora még, mivel az az előnye is megvolt Nemesmiliticsnek, hogy közel feküdt a megyeszékhelyhez, s a jó időben egy óra alatt benn volt a kocsi a tornyos vármegyeháza előtt.

De hát kezdetben nem mentek ilyen simán a dolgok. Az idesereglett nemesek segélyért folyamodtak a megyéhez, mert a kutyabőrükön kívül semmijük sem volt. Harminchat nemesi család erre negyvenezer forint ellenében — amit a községgel fizetettek ki — megkapta nemesi közbirtokként a tízezer holdat, s neve elé a „nemesmiliticsi” predikátum használati jogát.

A népi keveredésnek is bölcsője lett azután Nemesmilitics. Mert nemcsak magyar nemesek voltak a lakói. A határőrség lassú felszámolásával a leszerelt katonákról is gondoskodni kellett, és sokan, akik a grancicsrok közül nemességet kaptak, a Vidákovicsok, Barásevicsok, Vujevicsek, otthagyták korábbi lakhelyüket és ideköltöztek. A nyelvi különbözőséget nem engedte észrevenni az egyenrangúságot biztosító nemesi cím és a közös vallás. Isten és király előtt egyformák voltak, s ezt a méltóságukat önérzetesen viselték is több mint száz éven át. Nem ok nélkül. Mert voltak a nemesi felkelések egész sorában, a napóleoni háborúkban is kardot kötöttek, úgyhogy nemcsak uralkodtak, de szolgáltak is.

De az említett száz év alatt sok minden történt a világban. A földbirtokok megoszlása is végbement többek között, ennél fogva voltak megingató szegények és voltak gazdagok a községben, s miután a rendi Magyarország is letűnően volt, és megfakult a vármegye régi fénye, a nemesi cím is alaposan megkopott. Aztán jött a világháború és azzal együtt egy új világ.

Kifelé már nem volt mit mutatni. De befelé, a magányába vonulva még sokáig élte különös életét Nemesmilitics. Túlzás lenne kúriának vagy udvarházaknak nevezni a tágas nemesmiliticsi hajlékokat, amelyek különben is megfogyatkoztak és átalakultak ma már. A régi házakban mégis valami egészen sajátos légkör érezhető, mintha Jókai regényeiből maradt volna itt egy szét nem foszlott finom hangulat. A falakról itt-ott még bajuszos, komoly ősök és fejkötős nagyasszonyok tekintenek az utódokra, s egy-egy patinás bútordarab, hajlítot karosszék vagy porcelán szögekkel kiverett divány idézi a kissé megkésített biedermeier stílusában a régi idöket, mikor még Juhász Árpád járt ki Zomborból fortrét festeni a nagyszülőkről, s a legszebb fűrtöket hozták le neki a padlásról a télire eltett szőlőből, mert növényevő volt, s rá se nézett a pulykapecsenyére. Az ősiség kultusza érezhető a félhomályos, fodormentaillatú szobákban, melyekben már nem lakik senki. Múltnak és hagyománynak tisztelete szól a régi házakban, ha szavát már nincs is aki megértse. Nem a hangos, viharos múltról beszélve, s nem a látványos hagyományokat megszólaltatva, ahogy másutt a népviselet őrzi a nagyanyák divatját, hiszen itt nem köznép élt, hanem nemesség, de az elmúlás melabújában is megtartta valamit az egykori életből, amely ma már anakronizmus és szerteszálló emlék.

ALKOTÓMŰHELY

BAMBACH RÓBERT

A TÚLOLDALRÓL

GION NÁNDOR EZEN AZ OLDALON C. SZÍNDARABJÁNAK
ŐSBEMUTATÓJÁRÓL

Színházi életünkben kivételes esemény lehetne egy-egy hazai, vajdasági ősbemutató. Az elmúlt évadok tanusítják, hogy a vajdasági drámaírás színpadi életre kelő alkotásait nem kíséri az őket megillető figyelem és kritikai visszhang.

A színházak, ha másorra tűzik egy-egy vajdasági szerző darabját, nem fordítanak fokozottabb figyelmet az előkészítő munkálatokra, megfelelő szakemberek (dramaturgok) hiányában nem nyújthatnak segítséget a kezdő (legtöbbször prózairóból lett) drámaíróknak. A rendező és író között is csak ritkán alakul ki a közös teremtő munka. Az előadást, a dramaturgi — drámaszerkezeti — hibákat, a színészi játékot, a rendezői koncepciót részletesen elemző kritika hiánya is hozzájárult ahhoz, hogy hazai bemutató újabb nekifutás legyen, hogy a munkát minden alkalommal előlről kelljen kezdeni.

Amikor az Újvidéki Színház, fennállásának ötödik esztendejében, először mutatta be egy vajdasági szerző drámáját, ezek a problémák újra előtérbe kerültek.

A színházművészet, habár felhasználja és szintetizálja más művészeti ágak eredményeit, önálló művészet. Megvannak a maga önálló és öntörvényű kifejezési eszközei, amelyek azzá teszik. Jelen esetben sem az irodalmi szöveg az elsődleges, hanem az előadás, amely annak alapján életre kelt.

Gion Nándor *Ezen az oldalon* című kétrészes drámájából előadás született. A rendező, Radoslav Dorić, egyfajta „expresszionista-szürrealista” stílusban formálta meg Gion dramaturgiai laza szerkezetű, nem kimondottan színpadi szövegéből a maga vízióját.

Ez a fajta színház nem ismeretlen számunkra, mert néhány évvel ezelőtt Deák Ferenc darabjai, az *Afonyák*, majd a *Légszomj* is hasonló törekvések jegyében születtek. Amíg azonban ez a forma segítette és kiemelte Deák amúgy sem reális drámai szituációit, addig Gion drámai konstrukciója ezt a fajta ráépítést csak részleteiben tudta elviselni. Ebből adódtak azután az előadás hibái.

A rendező nem tudta eldönteni, hogy emberi problémákkal foglalkozzon-e, vagy „megemelve” a történéseket és azok hátterét, a maga megszabta forma következményeként, általánosítson. Gion szövege az előbbi megoldáshoz áll közelebb, s miután a drámában sajnos csak időnként (és akkor is halványan) jelentkezik az ellenpont, a túlooldal, a Dorić-féle stilizáció bizonyos mértékben sántít. Mert legfeljebb csak részvétre ingerel egy csoport félhülye, hínárban élő ember vergődése, ha cselekedeteik okát nem látni tisztán, és ha a színpadon megelevenedett sorsuk nem tud szimbólummá, költészetté kiteljesedni.

Az előadás sem oldotta meg azt az alapvető dramaturgiai fogyaté-kosságot, hogy ennek az embercsoportnak megfelelő ellenpontot teremtsen. Adamkó, a hidépítő, nem elég erőteljes figura ahhoz, hogy utat mutas-

son kifelé a hínárból. Csak ebből az okból születhettek meg az előadás hol naivan illusztratív, hol pedig bántóan magyarázó és belemagyarázó részletei (például a zárójelenet).

A több szálon futó (sajnos stílusában is különváló) cselekmény fő vonala, ebben az esetben, a Sebestyén—Szent Erzsébet—Romoda—Kordován egymáshoz kötődő és nem kötődő négyes sorsa lett. Ez az a cselekményszál, amely többé-kevésbé megfelel a rendező által létrehozott formának, azzal, hogy közben valódi emberi sorsokat és tragédiákat is a felszínre hoz. Bizonyos mértékben ehhez a szálhoz kötődik Berger figurája is.

A drámának ezen a rétegén keresztül teremtett előadást a rendező. Kár, hogy nem törölt néhány, az előadást lelassító, helyenként unalmas és öncélú epizódot (ismét csak egy példa: a második felvonás „kutya—lány” jelenete).

A másik cselekményfonal figurái: Kurányi, Opana és Szent János semmiképp sem tudtak beleilleszkedni az előadás stílusába. Ez az a vonulat Gion szövegében, amely legközelebb áll a realista stílushoz. Ezenfelül a rendezés léegyszerűsítve, három félkegyelműt formált belőlük, s így színészileg is az előadás legzavaróbb mozzanataivá váltak.

Adamkó figurájáról már szoltunk az előbb; ő kívül áll ezen a hínárvilágon, de miután az ő cselekedeteinek indítékait is homály fedi, nehéz elfogadni pozitív hősnek.

Sok szó esett eddig az előadás formájáról, illenék megemlíteni annak keretét is. Nehéz elképzelni ezt a drámát egy realiztikus, tehát a Gion által elképzelt térben, de ugyanilyen elfogadhatatlan Vljako Vukosav díszlete is, amely amellett, hogy nem adott lehetőséget a látékhoz, a bántóan mesejátékszerű megvilágítás miatt szintén nem emelkedett szimbólummá, nem mutatta azt az iszap-hínár világot, amelyben a szereplők élnek.

Ennek a stílusnak és formának elengedhetetlen követelménye a zene (Zoran Hristić) és a fényeffektusok, valamint a stilizált mozgás (Dragoslav Janković-Maks), amelyekkel élt is a rendezés. Ezek az összetevők alakították ki végül is a kissé misztikus víziót.

Az előadásnak voltak ihletett pillanatai, amikor a rendezőnek a színészekkel együtt sikerült megteremtteni egy különös költői-drámai hangulatot. Ezekben a jelenetekben éreztük Doric igazi színpadi érzékét, amelyről már néhány újvidéki színházbeli rendezésekor is meggyőződhattünk.

Összevetve ezt az előadást az elmúlt két évad vajdasági ősbemutatóival, le kell szögezni, hogy minden hibája ellenére is kiemelkedő színházi esemény.

Mindenekelőtt néhány színészi teljesítményre kell odafigyelni.

Bicskei István Sebestyénje a fiatal színész eddigi legteljesebb alakítása. Nem engedve a figura adta lehetőségek csábításának, nemcsak a mértéket találta meg, hanem szerepének minden részletét gondosan kidolgozva, mélyen emberivé formálta a „nehézfajú” gyerek tragédiáját. Ugyanakkor nagyszerűen feltalálta magát a stilizált játékvilágban, s úgy sikerült megoldania e kettő szintézisét, hogy a végeredmény nem felemás. Hallgatásai, némajátékai is nagyszerűen kiegészítik a figura belső drámáját. Az, amit Bicskei csinál, drámába oltott költészet.

Hasonló szerencsés találkozás a szereppel Daróczi Zsuzsa Szent Erzsébetje. Ő az egyetlen figura a darabban, aki ténylegesen is kilép a posványból, de hiába, amikor visszajön a városból, megalázkodva hajlékot kell kérnie Romodától. Daróczi Zsuzsa szintén megtalálta a stilizáció módját, a múltat idéző játékokban a groteszk látószöveget, az emberi hangokat. Második felvonásbeli visszatérése újra visszahozta a drámát, az előadás itt teljeseedik ki egy eléggé hosszú és unalmas rész után.

Soltis Lajos Romoda figurájában inkább csak külső, fizikai robusztusságával hatott. A bemutatón kicsit hamisnak tetsző indokolatlan ordításai és halk részei mögött nem volt érezhető az ember. Igaz, ez nemcsak az ő hibája, a rendező sem tisztázta teljesen, mit is akar, miért is haragszik az egész világra ez az ács. Ezért hatott természetellenesnek

a már említett befejező némajáték, amikor Romoda minden különösebb indíték nélkül megindul Szent Erzsébettel át a túloldalra, nem a készülő hídon, hanem csónakon (Adamkó adja át neki az evezőlapátot).

Az előadás egyetlen klasszikus értelemben vett összecsapása Romoda és Adamkó között zajlik. Lehet, hogy ennek kiemelése és motíválása nemcsak a két színész alakítását tette volna elfogadhatóbbá, hanem hozzásegített volna a tisztább mondanivaló megértéséhez is.

Vencel Valentin rendkívüli hittel igyekezett életre kelteni Kordovánt, a késdobálót. Az, hogy a figura belső harca, tehetetlensége, kissztíli szélhámosága mégsem jutott el a nézőkhöz, funkciójából adódott: valamiféle játékmesterként kellett irányítania a színpadon folyó játékot, de legtöbbször a figyelő passzivitására volt kárhozthatva, minek következtében az előadás majdnem felesleges szereplőjévé vált. Miután tisztázatlan maradt az a körülmény, hogy miért ő az irányító, hiszen emberileg nem áll a többiek felett, Vencel is csak azokat a részeket oldhatta meg igazán, amelyekben Kordován belső tragédiája nyilvánul meg.

Sinkó István Berger feltalálója szintén a sikerült alakítások közé sorolható. A tehetetlen és kilátástalan, kudarcokba torkolló feltalálói kísérletek halállal végződő kálváriája Sinkó megformálásában egy emberi sorsot vetített elénk. Ilyen módon nemcsak a környezet okozta Berger drámáját, hanem saját emberi gyengesége is.

A megoldatlan második vonulat szereplői: Páthy Mátyás (Kurányi), Nagy István (Opana) és id. Szabó István (Szent János) nem tudták megtalálni a kapcsolatot az első vonalon futó cselekménnyel, de nem tudtak beleilleszkedni az előadás stílusába sem. Jelenlétük ezért hatott sokszor zavaróan. Egyrészt a koncepcióban kellően nem differenciált figurák beállítására, másrészt a realista, sokszor maszatoló, színészi rájátszások miatt ezek az alakok mindvégig a drámán kívül maradtak.

Ferenczi Jenő megpróbálta eljátszani a túloldalt, mindvégig visszafogottan, belső intenzitással emberivé formálni a téglagyári munkásból lett hídépítőt. Az már nem rajta múltott, hogy például tisztázatlan maradt, miért vállal sorsközösséget Bergerrel, vagy ami még szembetűnőbb, miért tűri el nemcsak az egész csürhe gúnyolódásait, de Romoda durvaságait is. Utaltunk kettőjük összecsapására, amelynek csak felszínét éreztük; a sokkal fontosabb felszín alatt folyó küzdelem bemutatásával adós maradt az előadás.

A vajdasági magyar dráma ügyének az *Ezen az oldalon* bemutatása nagyon jó szolgálatot tett. Az Újvidéki Színházban már egy újabb vajdasági szerző darabját próbálják. Jó volna hinni abban, hogy ez a folyamatosság gyakorlattá válik.

ÚJVIDÉKI SZÍNHÁZ — Gion Nándor: *Ezen az oldalon*. Dráma két részben. Ösbemutató 1979. január 11-én. Rendezte: Radoslav Dorić, díszlet: Vljako Vukosav, jelmez: Vesna Radović, zene: Zoran Hristić, mozgáskompozíció: Dragoslav Janković-Maks. Szereplők: Bicskei István, Daróczy Zsuzsa, Vencel Valentin, Soltis Lajos, Páthy Mátyás, Nagy István, id. Szabó István, Ferenczi Jenő, Sinkó István.

HANGVERSENYEK, ÉVFORDULÓK

Szinte közhelyként hat azzal kezdeni egy írást, hogy Szabadka bővelkedik zenei eseményekben, olyan sokan és annyiszor leírták már. És a legszébb benne, hogy mindegyiküknek mindannyiszor igaza is volt. Szabadka nemcsak álmodni tudott, hanem énekelni is, muzsikálni is — még akkor is, mikor nem az öröm fakasztotta a dalt, hanem a lelkeket kellett lángra lobbantani, barátot, elvtársat elsíratni. Nem apadt el a dal, a zene azóta, hogy — több mint százöt évvel ezelőtt — zeneiskola alapítását határozták el az azóta rég elporladt városatyák, kiknek emlékét is belepte volna már a feledés pora, ha akkor — 1968 szeptemberében-októberében — nem alkotnak maguknál maradandóbbat. Mert ezzel indult el Szabadka a zenei városiasodás, a muzsika határokra nem ismerő világa felé.

Egy zenei intézmény értékének igazi fokmérője nem a számokban kimutatható adathalmaz: sok száz végzett növendék, sok ezer tanítási óra, hanem az a hatás, amit környezetére sugároz. Zeneiskolánk értékét sem az ünnepi évfordulón közreadott számadatok bizonyítják legmeggyőzőbben — noha kevesen tudnak ma nálunk ilyen imponáló adatokat felsorakoztatni —, hanem a százöt éves jubileumot követő évfordulók, melyek a környezetre sugározott hatást bizonyítják, és amelyek minden eddiginél gazdagabb év végével örvendeztették meg a zene barátait Szabadkán — és nemcsak itt.

Az ünnepségek sorát a Lányi Ernő Iparos Művelődési Egyesület nyitotta meg, működésének nyolc évtizedére pillantva vissza, a filharmónia alapításának hetvenéves jubileumát ünnepelte, a Pro Musica Kamarakórus pedig az első évtized gazdag terméséből adott ízelítőt.

EGY VÁROSBAN EGYÜTT ÉLNI...

...összetartani jó és rossz időkben — ezt a mondatot választották a régen volt céhmesterek valamikor Szabadka szabad királyi várossá nyilvánítása idején jelmondatukká, ezt írta fel zászlójára 1898-ban az akkor alakult iparosdalárda, így került a dalárda alapító okmányába.

Nemzedékek váltották egymást: apa helyébe a fiú, fiú helyébe az unoka lépett, karnagy karnagnak adta a vezénylőpalcát, fellángolásokat, megtorpanásokat is hoztak magukkal a futó évek, múltó évtizedek. Egy nem változott csak, ez volt és maradt a kórus jellemzője: a dal szeretete és az együttes éneklésben meglelt öröm. Az alapításkor választott jelmondat is jelen van még mindig — ha nem is a dalárda zászlaján, de mindenképpen a kórus hangulatában.

Férfikarként alakult — a kézműipari műhelyek félhomályából emberi kapcsolatra vágó, társat kereső kisiparosokból, ipari munkásokból. Első igazán nagynevű — igazgatója, Gaál Ferenc volt. Ő vezette át a kórust az első évtized buktatóin, távozásakor a már országos hírnévnek örvendő Lányi Ernő kezébe adva a karnagyi palcát és a kórus sorsát.

Lányi keze alatt, aki a zeneiskola vezetése mellett Szabadka zenei életének úgyszólván minden rezdülésére érzékenyen reagált és akinek központi műfaja a kórusművészet volt, a kórus első virágzását élte.

Amikor — az Obznana után — a munkásdalárdát felszámolták, annak tagsága az iparosdalárdába ment át; nemcsak átment, hanem a munkásmozgalom ideológiáját is magával vitte. Az iparosdalárda vált a forradalmi gondolat zenei megszólaltatójává, nem véletlen hát, hogy ennek a működését is betiltották egy időre.

A felszabadulás óta eltelt három évtized éppúgy az új utak keresése jellemezte a kórusnál, mint a társadalmi-politikai és gazdasági fejlődésünket, melynek a kultúra (ezen belül a kórusmuzsika) egyik reflexiója.

A századforduló dalárdázásától a szocialista realizmuson át a tudatos hagyományápolásig ível a megtett út, azzal a céllal, hogy a kórus és az általa tolmácsolt mű ne csak ünnepi dísz, hanem mindennapjaink kultúrájának élményt nyújtó, személyiséget formáló eleme legyen. Ezt az elkötelezettséget tükrözte az ünnepi műsor is: a hazai és a külföldi kórusirodalom örök értéki alkotásai mellett a munkásmozgalom művészi ihletésű dalai is felcsendültek, és — mint annyiszor a múltban — hazai szerzők ősbemutatója. Az *Ünnepi hangok* — Urbán János szövege, Varga Péter zenéje — egy évek óta tartó folyamat egy állomása: a ma emberéhez mai hangon szólni versben és dalban.

MUZSIKALÓ HÉT ÉVTIZED

Szép kort megért — szokták mondani a hetvenes évek emberre. És mit mondani egy — anyagi státusát tekintve amatőr, a vele szemben támasztott elvárások tekintetében hivatásos — zenei együttesről, mely a művelődés és hobbi közötti senkiföldjén, sokszor megmosolyogva, gyakran elmarasztalva és csak nagyon ritkán elismerve, hetven éve végzi kultúrális misszióját?

Mert többszörös missziót is teljesít álmos, poros városunkban a filharmónia: évi hét-nyolc bemutató hangversenye (gyakran neves szólisták, hazai vagy külföldi karmesterek közreműködésével) zenei életünket pezsdíti meg újra és újra.

A másik idekívánczó kezdeményezés: a filharmónia rendszeresen módot nyújt a legtehetségesebb zeneiskolás növendékek, a középiskola érettségizőinek szoliztikus fellépéseire, vagy az akadémia végzős hallgatóinak diplomavezenylésére. Itt avatták karmesterré Berislav Skenderovićot, Ružica Rudićot és Murényi Mátyást. Sőt: legutóbbi hangversenyén már zeneszerzőt is avatott, az egykori szabadkai diák, Spiegel Tibor első zenekari művének bemutatásával.

A harmadik — talán a legfontosabb, mert a jövő felé mutató — tevékenysége a pedagógiai hangversenyek sorozata. A zenéért vívott csatát nem a hangversenyteremben, hanem az iskolában kell megnyerni — figyelmeztet egyik írásában Kodály. Pedagógiai hangversenyeivel a filharmónia saját magának közönséget, a zenének barátokat nevel.

Visszapillantás is volt a jubileumi hangverseny, a szerény dokumentumkiállítás, de előretekintés is egyszersmind. Mert nagy nevekkal is találkozunk a megsárgult műsorlapokon: Bartók Béla és Pablo Casals is koncertezett a filharmóniával — hogy csak a legnagyobbakat említsük, vendégként vezényelte a zenekart Gotovac, Vukdragović, Lhotka, Hubad és a hazai zeneművészet sok más kiváló egyénisége.

Kevés adat maradt fenn az indulás éveiről. Mindenesetre: a fejlődés folyamatos volt. A felszabadulás után, a művészi csúcán levő zenekarnak hatvannál több tagja volt. Országszerte jól ismert és szívesen látott vendégei voltak ekkortájt a szabadkai filharmónikusok a hangversenytermeknek, rádiósúdióknak.

Nem is zavarták megtorpanások a fejlődést egészen az ötvenes évekig. Az operatársulat felszámolása, majd az ezt követő átszervezések nem tettek jó szolgálatot sem a filharmóniának, sem Szabadka zenei életének. A problémák már-már összezsúptak felette, gyakran a filharmónia pusztulását veszélyeztetve. Pedig nagy tettekre is képes ez a zenekar, amit legutóbb éppen a jubileumi hangversenyen bizonyított.

DALT MUZSIKAL A SZÍV

A nagyszámjegyű évfordulók árnyékában szerényen ünnepelte tízéves fennállását városunk legkiválóbb zenei együttese, a Pro Musica Kamarakórus.

A zeneiskola centenáriuma alakították — alkalmi társulásként — a zeneiskola akkori és valamikori növendékei, tanárai. Az ünnep elmúlt, az alkalmi kórus magva azonban együtt maradt. A tizennyolc-húsz igaz

zenebarát, Égető Gabriella avatott vezetése alatt, olyan munkába kezdett, melynek akkor még csak jövője volt Szabadkán, múltja nemigen. És tiz év alatt múltat is teremtett magának ez az együttes, hírnevet és megbecsülést, híveket a kamaraéneklésnek, melyet olyan gyakran harsognak túl a mammutzenekarok, vagy korunk minden technikai csodával felvértezett slágerlovagjai.

Számokat és neveket, hazai és külföldi hangversenyek emlékét idézték a kiállítás fotói, plakátjai és másorlapjai, melyeknek megsárgulni sem volt még idejük — olyan fiatal a kórus, és mégis olyan messzire jutott!

A hazai kórusfesztiválok, majd Belgrád — hangversenyek: Bach és Vivaldi — ritkán ismétlődő zenei élmények, Kecskemét — Kodály szülővárosa; azé a Kodályé, aki az emberi hangot a világ legszebb, mindenki számára hozzáférhető hangszerének nevezte, Románia — a Bartókot ihlető népzene forrásvidéke, Csehszlovákia, Lengyelország, közben Európa hivatalos koncertpódiumán Wallesben és Olaszországban...

Az együttes vitrinjeit — igaz — nem díszítik rangos nemzetközi nagydíjak, de — szóljon a karnagy:

— Oktatási rendszerünk, ezen belül zeneoktatásunk szerény lehetőségei következtében kénytelenek vagyunk tudomásul venni: egyelőre még — és féltő, hogy ez nemcsak pillanatnyi helyzet — távol állunk attól, hogy zenei nagyhatalom legyünk. A Pro Musica egy kis ország szerény zenei nagyköveteként hirdeti a dalban megfogalmazott emberi gondolatot, a népek barátságának eszméjét.

* * *

Eveket, évtizedeket, neveket és eseményeket idéztek a jubileumi rendezvények, ünnepi hangversenyek Szabadkán, de a múlt idézésénél is jelentősebb volt, hogy újabb évek, évtizedek mellett tettek hitet.

MŰELEMZÉS AZ ÁLTALÁNOS ISKOLA FELSŐ TAGOZATÁBAN

Nem tévedek, ha azt állítom, hogy a magyartanárok körében közhelyként hat a műközpontúság hangoztatása az irodalomtanításban. Irodalomszemléletünk és tanítási módszereink valamikor — egy-másfél évtizeddel ezelőtt — megkövetelték a változás hangoztatását és a járhatóbb utak kijelölését. A szakmai közvélemény elfogadta és magáéva tette az új nézeteket. Segítségükre volt az a számos kütfő, amely sokoldalúan taglalta az általánosítás konkrét megvalósulási lehetőségeit. A szakirodalom néhány olyan munkával is megörvendeztette a tanítás gyakorlatát, amely évtizedekig váratott magára, hogy magyarul is a széles olvasóközönség rendelkezésére álljon, holott hatásukkal jelen voltak az európai irodalomtudományban.

Nem kisebb segítségként könyvelhetjük el a szövegelemzések örvendetes megnövekedett számát. Tucatnyi kötet áll ma már rendelkezésünkre mintaként, példaként.

Am a tanácsok, példák áradatának az irodalomtanítás gyakorlata szempontjából szépséghibája is van. A szövegelemzések döntő többsége verselemzés. Elvértve találkozzunk novellaelemzéssel, s még kevesebb a drámaelemzési kísérlet.

Általános iskolai olvasókönyveink szemelvényanyagát zömmel éppen a prózai szövegek képezik, tehát az a terület, ahol legkevesebbet meríthet a pedagógus mások tapasztalatából. S a próza sem egyneműen novella: az irodalmi értékű ismeretterjesztő prózától a regényrészletig számos műfaj képviselteti magát tankönyveinkben a képzési és nevelési céloknak megfelelően.

De vajon elegendő-e egy *novellaelemzési modell*? A mikszáthi népies, anekdotázó novelláktól hosszú az út a mai modern magyar novella-irodalomig. A műalkotás megközelítése így nem tűri a sablont. A magyartanárnak esetről esetre önállóan, alkotó módon kell megterveznie az általános elvek konkrét alkalmazását, az irodalomelméleti ismeretek gyakorlati érvényesítésekor a *különös, a sajátos felfedeztetését*.

Ha eddig a műelemzés általános elvei érvényesítését gátló tényezőket vettem számba, egyoldalúan tettem azt, mert nem említettem a képzési feladattal kapcsolatos igényt. A középiskolai tanárnak természetesen kell vennie, hogy tanítványai fejlett olvasási készséggel rendelkeznek, tehát az irodalomtanításban sokkal összetettebb feladatok megoldásán fáradozhat. Erre a szintre azonban el kell juttatnia a tanulót!

Az általános iskolai magyartanárnak egy pillanatra sem szabad megfeledkeznie arról, hogy ezen az iskolafokozaton az *irodalmi nevelés — irodalomolvasás*. Tehát a műelemzéssel párhuzamosan a pedagógusnak természetesen tudatosan fejlesztenie kell a tanulók olvasási készségét is, méghozzá a néma és hangos olvasás formájában arányosan a gyors, értelmes és kifejező olvasási készséget. Szövegfeldolgozásainkat tehát úgy szervezhetjük csak, hogy abból az olvasás mint elem, tevékenység és készségfejlesztési szempont soha nem marad ki. És ekkor még nem is szóltunk a (szóbeli és írásbeli) kifejezőképesség tudatos fejlesztéséről!

Mindezek előrebocsátásával foghatok fő témám kifejtéséhez, a konkrét műelemzéshez. Szándékom egyértelmű: a felső tagozat két jellemző ciklusából választott szemelvényeken modellt állítani a szövegfeldolgozás munkájához.

Világosan tagolhatóan az 5—6. osztályos irodalmi anyag egy összefüggő ciklust képez:

— a zenei anyanyelv szépségének, a nemzeti versritmus, rímképlet felfedeztetése; a népköltészet világirodalommal mérhető értékeinek megbecsülte;e;

— a népköltészből merítő népies irodalomszemlélet érvényesülése a szépirodalomban.

Az egymásra épülő szemelvényanyag a módszertani munkában is megköveteli az azonos szempontok alkalmazását, de ugyanakkor az eltérő vonások alkalmazását is. Ezek az egyező és eltérő elemek teszik szükségessé a két különböző szövegelemzési modell bemutatását.

Az 5. osztály jellegzetes szövegtípusa a népmese. Kovács Ágnes megállapítása szerint¹ a magyar mesekincs 50%-át a tündérmesék képezik, s a többi mesetípus a tündérmeséből eredeztethető. Másrészt ez a mese-műfaj a legragyogóbb szerkezetű; nyelvezete az anyanyelv ősforrása. Böven buzog belőle a népi bölcsesség és humor. Fejleszti a tanulók gondolkodását és képzeletét, alkalmat teremt a beszédmegnyilvánulás és íráskészség fejlesztésére. A feldolgozott nyomós érvek voltak, hogy tündérmesét választottam elemzésem tárgyául.

A) TUNDER ILONA ÉS ARGYÉLUS

Ajánlott tanmenetünk szerint ezt a tündérmesét a témakör harmadik szövegeként dolgozzuk fel az 5. osztályban. Így hálás megoldásként kínálkozik a párhuzamos meselemzés.

A mese szókészlete egyetlen olyan kifejezést sem tartalmaz, amely magyarázatra szorulna. Ez a kedvező tény, valamint a párhuzamos elemzés lehetősége feleslegessé teszi a vegyes típusú óra hagyományos szerkezetének követését. A szervezési percek után azonnal kitűzhetjük az óra célját, és „in medias res”, a szöveg bemutató olvasásával kezdhetjük munkánkat. A hagyományos órafelépítéstől való eltérést a szöveg terjedelme is megköveteli: a tanári felolvasás kedvező esetben is legalább 15–16 percet vesz igénybe. Ezzel számolnunk kell, mert magára a feldolgozásra így 25–30 percnél több nem juthat.

Ha a magyartanár szakszerűen felkészült a szövegbemutatóra,² a felolvasás érzelmi hatása nem maradhat el. Ezért a hatásszünet után hagyjuk érvényesülni a tanulók ösztönös érzelemmegnyilvánulását.

Kevésbé összeszokott (vagy agyonfegyelmezett) osztályközösségben irányító kérdéssel indítjuk a beszélgetést:

— Hogyan érvényesül Argyélus királyfi kitartása (ravaszsága, igazságszeretete) a mesében?

A várható válaszok a *cselekménymozzanatok*at érintik, amelyek ismerete, emlékezetben tartása szükséges lesz a mesefunkciók felismertetésekor.

A főhős kitartását azzal érzékelteti a mese, hogy különböző (térbeli és időbeli) akadályokat kell legyőznie. Első hallásra nem várhatunk részletes beszámolót a tanulóktól. Ezért *válogató olvasással* fel-felidézhetjük az egyes szövegrészleteket. A képzési feladat mellett a tanulók felismerik az állandó meseformákat, amelyeket az előző tündérmesékben már tapasztaltak. Pl. „Hol jársz erre, ahol a madár se jár?” „Szerencséd, hogy szépen köszöntöttél!” Az állandóság fogalmát nem tanári magyarázattal érzékeltetjük. A „Pfü, pfü, anyó, emberhús, bűdös!” kifejezés a *Rózsa vitéz* című mesében így jelentkezik: „Cih! Milyen Adám-bűz van itt!” Az egyezésből kiindulva felidézhetjük a kezdő és befejező formulákat, a köszöntéseket, a köszöntések fogadását. Ugyanakkor a csodás lények (állatkirály, óriás), eszközök (síp), csodás, hihetetlen események megjele-

1. Cs. Nagy István: *Gyermek- és ifjúsági irodalom*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1978.

2. Péchy Blanka: *Beszélni nehéz!* Magvető, Budapest, 1976.

nési formáira is felhívjuk a figyelmet. Az előzőleg olvasott mesékből emlékezet szerint idéznek a tanulók, az Argyélus históriáját pedig szöveg-idézetekkel bizonyítják.

A hős ravaszsága kapcsán a veszekedő ördögfiakat említik majd a tanulók. Ugyanez az esemény és szereplők (részletesebb feldolgozásban) jelentkeztek *A borotván táncoló királykisasszony* című mesében is. Említésük feltétlenül felidézi az előzőleg olvasott mesét. Most jó alkalom nyílik, hogy megvilágítsuk a varázseszközök rendeltetését, a térbeli távolságok legyőzését. Argyélus ugyanis „száz és száz esztendeig” ment a sánta farkassal. Felidézhetjük, hogy milyen formulák érzékeltetik a mesékben a „nagyon messze, a világ vége” távolságot. Ilyen távolságból pedig csak a csodabocskor segítségével érhetett vissza!

A mese közérthetőségét nem zavarja sem a szókincs, sem a stílus. A nyelvi egyszerűség lehetővé teszi, hogy a mese hallgatója (olvasója) a fordulatok cselekményre koncentrálhasson. A megállapításhoz jelzős szerkezetek gyűjtésével jutunk. A tanulók a szemléletességnek ezzel az eszközzel csupán Tündér Ilona ábrázolásakor találkoznak.

Vegyük szemügyre ezeket a jelzőket! Cseppet sem költőiek: ezek is a mindennapi szóhasználatból származnak, majd hogy nem megszokottak.

Az aranyalmák azonban nem tűntek el, nem lopták, dézsmálták meg őket, hanem „hült helyét” lelték. A Vénbanya „szemmel tartotta” Argyélust. Ezeket a szólásokat tudatosítjuk, tisztázzuk jelentésüket, funkciójukat. De helyettesíthetjük is őket, és kerestetünk olyan helyeket a mesében, ahol használhatnánk szólásokat. Pl. Argyélus az ördögöket

lővá tette,
falhoz állította,
túljárt az eszükön,
mehettek Kukutyinba zabot hegyezni,
kihúzta alóluk a gyékényt stb.

Célunk az, hogy érzékeltessük a szólások szövegfunkcióját, és használatba vételessük a tanulókkal. Ugyanakkor a szöveghehelyek kikeresése állandó és intenzív olvasási tevékenységre kényszeríti a tanulót erőszakolt utasítás nélkül.

Az órát szóbeli feladattal zárhatjuk. Utasításunk szerint a tanulók otthon szerkesszék meg a mese egy-egy szereplőjének hiányzó szóbeli leírását (állatkirály, királyfi, Vénbanya, Tündér Ilona társnői stb.). Szorgalmi feladatként a tanulók megrajzolhatják a Vénbanyát vagy az ördögöket.

Az ajánlott tanmenet (Oktatás és Nevelés, 22.) két órát irányoz elő a mese feldolgozására. A gyakorló órát szóbeli számonkéréssel kezdjük.

Az ellenőrzés szempontjai:

— A szemléletesebb ábrázolás érdekében alkalmazza-e a tanuló a szóláshasonlatokat?

— Él-e (a meséből hiányzó) jelzős szerkezetekben rejlő lehetőségekkel?

Várható, hogy a tanulók egy része vállalja a szorgalmi feladatot is. Kezünkbe kerül tehát a Vénbanya és az ördögök „portréjának” néhány változata. Érdekes lesz összevetni, hogy a szóbeli leírások miben egyeznek és miben térnek el a grafikai ábrázolástól.

Fogadjuk el, és tekintsük kedvező jelnek, ha megbomlik az osztály „vasfegyelme”. Sajátos, kellemes munkalétkör alakulhat ki, ha a tanár hagyja a tanulókat befeledkezni az alakok kiszínezésébe. Motivál, kedvet teremt az osztályközösségnek a további aktív munkához.

A gyakorlást lemezhallgatással indítjuk. Mesénk megtalálható dramatizált formában a *Többet ésszel mint erővel* című meseelemzen (SLPX 13737). A hangváltozat tömörít, tehát világosabban megkülönböztethető a *funkciók*.

A gyakorlás tárgya ui. a funkciók felismertetése válogató olvasással, továbbá készségfejlesztés.

A mesefunkciókkal az előző mesében ismerkedtek meg a tanulók a szakterminus használata nélkül. A párhuzamos meseelemzés feladata esetünkben az, hogy felismertessük a funkciók jelenlétét minden tün-dermesében.

Az olvasókönyv feladatai szerint megkerestetjük a tanulókkal az egyes funkciókat tartalmazó szövegrészeket, majd ugyanezt tesszük az előző mesékben is. Ne elégedjünk meg azonban csak a részletek egybeve-tésével. Az esemény időbeli meghatározása könyvünk meséiben egysíkú. Házi olvasmányaik és előzetes meseismereteik alapján idézzük a tanulók a kezdőformula fejlettebb, költőibb formáit.

Hosszadalmas lenne az egybevető vizsgálat, ha minden funkcionál messzire kalandoznánk. Csak abban az esetben éljünk e módszerrel, ha meséink részletei szegényebbek az általában használatos megfogalmazásnál.

Házi feladatul párbeszédés formában dolgoztassuk fel a következő részt: „Összehívta a király erre az egész udvarát, s kihirdette, hogyha olyan emberrel találkozik, aki az almákat megőrzi, fele vagyonát neki adja.”

Az órát (az utolsó 5—8 percet) a mese szerepek szerinti olvasásával fejezzük be. Munkánkhoz a lemezhallgatás segítséget nyújtott, és közvetve az írásbeli feladat megoldását is előmozdítja.

B) SZABÓ PAL: FALUSI TÖRTÉNET

A novella feldolgozása előtt közöljük az íróra vonatkozó legszüksé-gesebb életrajzi adatokat, idézzük az olvasókönyvből a gyermek Szabó Pál leírását, majd az *Irók, képek* (Budapest, Tankönyvkiadó, 1970.) című kötetéből bemutatjuk családjá képét (309. oldal). Már gyermekként megis-merete Biharugra és a magyar falu, a parasztság életét:

„Az Alsósoron laktak, a tréfás kedvű emberek Félgyatvaszár utcának hívták, mert csak egy sor házból állott. A keskeny úton két szekér alig tudott kitérni egymás elől, de azért nagyszerűeket lehetett ott játszani. Például a szekérút sarával. Vastag lepényt gyúrtak belőle, oldalát felhaj-tották, a közepét egy kicsit hüvelykujjukkal benyomták, hogy szinte pa-pírvékony legyen a sár, aztán visszafelé fordítva földhöz csapták; s nagyot durrant a sárcsomó. Akié a legnagyobbat, az volt a legügyesebb. De játék volt ott minden apró fadarab, porceláncserép — minden. S az árok az utca túlsó partján! Benne gyalogbodza, bürök, futótök, komló, bogarak és békák. (Nem volt elég hozzá a gyerekkor, hogy az utcák és árkok minden titkát megfejthessék.) Ha pedig netán esett az eső, a disznóól eresze alá álltak, oda, ahol a gerendákból kiesett egy göcs, s a helyén ferde lyuk maradt a fában. Ráfogták, hogy ez malom, s órákon át marékkal ereget-ték rajta keresztül az eresz alatti port.”

Falusi iskolában tovább gyűrűztethetjük a felolvasást a tanulók ha-sonló emlékeivel. Városhelyen emlékeztetjük őket, hogy az 5. osztályban már olvastunk hasonló történetet Csépe Imre *A sárpuska* című novel-lájában.

Az érzelmi „talajlazítást” szükségtelen szómagyarázatokkal ronta-nunk. A novella szókészlete tartalmaz ugyan nyelvjárási kifejezéseket, de a stíuselemzés majd pontosítja tartalmukat.

A bemutató olvasást feltétlenül a pedagógusnak kell tartania. Ha más szövegek bemutatása előtt kevesebb gondal készül is a felolvasásra, ebben az esetben lelkiismeretes előkészületet kérünk tőle. A szöveg népies zamatait csak a kifejező bemutató olvasás képes visszaadni!

Az osztályközösség kellemes közérzetét még fokozza a hangulatos bemutató olvasás. A népi talalós kérdés, nyelvjárási ízek, vaskosabb kife-jezések tovább gyűrűznek a tanulóknban. A hatásszünet után szinte elkép-zelhetetlen, hogy a tanulókból ki ne buggyanjon a vidámság, a kotnyeles megjegyzés. Kapva kapjunk az alkalmón, és irányító kérdéseinkkel szinte sugalljuk a megnyilatkozási kedvet.

A felizzó beszélgetést észrevétlenül tereljük a szöveg behatóbb tanulmányozására. Vétessük észre az elbeszélés indítását:

„Három évvel ezelőtt történt, október végén...”

Látzólag igen pontos időmeghatározás. Valójában épp olyan időtlen, mint a népmeséké: „Volt egyszer, hol nem volt...”

Most vizsgáljuk meg a befejező mondatot!

Hogy fejeződnek be a népmesék? A tanulókkal felidézttjük az előző osztályban tanult meseformulákat.

Az író nemcsak a népmese stílusából tanult. Más népköltészeti elemeket is beleszótt történetébe:

„... már egy szem mennyi, annyi sem esik le az idén...”

„... ipadnak, napadnak, három papnak, hat kappannak hány körme van?”

„... hogy fittyen a lotty?”

A szöveg tanulmányozás (csendes olvasás) után megbeszéljük, hogy a részletek melyik népköltészeti műfajjal rokoníthatók, illetve melyik műfajhoz tartoznak. Ne mulasszuk el ez alkalommal sem felidézni a tanulókkal azokat a népi szólásokat, szóláshasonlatokat, tréfás találós kérdéseket, amelyeket környezetünkben megismertek.

Rámutatunk, hogy a népköltészeti elemek használata nem üt el a témától, mert a népköltészet termékei abban a közegben keletkeztek, és terjedtek, amelyet az író ábrázol: a népéletben, a paraszti életformában, amelyet olyan jól ismert.

Más elemek is utalnak a falusi, paraszti élet alapos ismeretére. Figyeltessük meg az író szóhasználatát!

A szekér, szekérderek, gezemice, nyerges, rudas, kesely mind a paraszti világ és a földművelés szókincsébe tartozik.

A témával való azonosulás azonban nemcsak a szókészlet jellemző erejében fejeződik ki, hanem a morfológiában is. Pl. tengeriszedni, elme-nyen, tik, „Az úgy vót hajja...” stb.

Szabó Pál a nép életét élte. Vérében volt szóhasználat, beszédfordulatai. Az irodalomban tanító mesterének a népies líra képviselőit, Petőfit és Aranyt vallhatta.

Vessük össze a „Cseppentőné, született Halász Veronika... hites ura, Cseppentő Gergely” szövegrészleteket Petőfi *A helység kalapácsa* című művének megfelelő részeivel!

(... a béke barátja Bagarja; Harangláb, a fondor lelkületű egyházfi stb.)

Az irodalomértő olvasóban már a szövegfordulatok is vidám asszociációkat ébresztenek. A téma pedig — a szomszédok közötti perpatvar — Arany János *A fülemüle* című versét idézi.

Szabó Pál azonban kora és a korabeli parasztság írója volt. Hatott rá mind a népköltészet, mind a XIX. század népies irodalma. Világnézete azonban kora és a magyar társadalom eszméaramlataihoz kötötte. A két háború közti korszak népi írója „az irodalmat szociális küldetésnek tudja, nem elégszik meg esztétikai értékek alkotásával, elkötelezettséget kíván: társadalmi és nemzeti feladatok elvégzését” vállalja műveivel is, társadalmi tevékenységével is.

A műalkotás elemzése vezesse rá a tanulót az író társadalmi elkötelezettsége észrevételére. Az eddigi szövegvizsgálat egészében sugálja a költő egyértelmű népszerűtetését. Kora, a felszabadulás utáni, átalakuló magyar faluja azonban közvetlenül jelen van szövegünkben.

Kerestessük meg a tanulókkal a jelenre vonatkozó szövegrészeket! A szóhasználat utal ezekre az elemekre: tanácsház, tanácselnök, tanács-tag. Az engedélyhez kötött disznóvágás, zsírbeszolgáltatás pontosan meghatározza a háború utáni nehéz évek időszakát is.

3. Pomogáts Béla: A népi irodalomszemlélet kérdéséhez. Irodalomtörténeti Közlemények, 1968/2.

A tanári irányító munkának itt kell a legéberebbnek lennie. A szerző ezeket a közigazgatási intézkedéseket tényként kezeli. Egyetlen elítélő szót nem találunk az elbeszélésben a különben kínos és az érintettek részéről elmarasztalt intézkedésről.

A rendőrök zaklatta Cseppentő így méltatlankodik: „Hát olyan ember vagyok én, aki nem tudom a törvényt?” A novella hőseivel Szabó Pál is tudja és magáénak vallja a törvényt: a néphatalom intézkedései szükségszerűek. (Később tapasztalnia kellett, hogy a dogmatikus torzulások milyen hatalmas károkat idéztek elő.)

A tanítási óra zárószakaszában bemutatathatjuk Tornyai János *A juss* című festményét. A kép meséje: egy nincstelen parasztcsalád ádáz küzdelmet vív az anyai örökségért.

Mindenekelőtt felhívjuk a figyelmet a színhelyre, a gerendás parasztszobára, amelyről csak úgy ásít a szegénység. A kép balsarkában az asztalra könyökölve egy megtört öregember látható, körülötte gyászruhás alakok, bizonyára gyerekei és a hozzátartozók. Ebből arra következtethetünk, hogy élete párja, idős felesége hunyt el.

A hozzátartozókon a gyász csak külsőség. Alig földelték el anyjukat, máris megindult a civakodás hagyatékáért.

Mi képezi a hagyatékot?

Pár ruhadarab.

Mégis felizzanak az indulatok, meglepedkeznek anyjukról, apjukról. Mindenki magának akarja megkaparintani azt a pár értéktelen rongyot, amihez — szerintük — jussuk van.

Hívjuk fel a figyelmet a kép alaptónusára: sárgászöld, mint az epe. Belőle csak a fekete és a piros virít ki. Ezek a színek is az indulatok, érzelmek kifejezői lehetnek.

Mi képezte Cseppentőék és Tárnokék ellenségeskedésének tárgyát? A „piros jérce”. Egy értéktelen baromfi háborúságot, perpatvart, áskálódást, izzó gyűlöletet váltott ki a szomszédokból, mint a juss, vagy a fülemüle füttye...

C) ADY ENDRE: A GROFI SZERÚN

E vers elemzésére nem azért esett a választásom, mert járt úton haladhattam volna. Ady Endre költészetéről könyvtárnyi irodalom jelent meg, amit az évforduló még bővített friss adatokkal. A vers feldolgozásához kapcsolódó személyes tapasztalat készíttetett megszólalásra.

A legjobb felkészültségű magyartanárok irodalmi óráin is azt kell tapasztalunk, hogy nehéz a vers feldolgozása. Munkánkat nem könnyítik az eddig megjelent iskolai verselemzések sem.

Mi képezi a nehézséget?

Mindenekelőtt a vers témája és szókészlete. A költemény 1907-ben jelent meg a Népszavában. A magyar szocialista munkásmozgalomban a szervezkedés, a felfelé ívelés időszaka volt ez a korszak. A megoldatlan földkérdés a „hárommillió koldus országa” számára vitális problémát jelentett. A keletkezés pillanatában tehát a legégetőbb viszonyt taglalta a magyar agrárszocialista mozgalomban: a kizsákmányoló és kizsákmányolt viszonyát. A későbbi években sem veszített időszerűségéből. Talán a föld-reform éveiben tetőzött, amikor táguló tudóval szavaltuk alkalmi ünnepélyeken, s a falakról a jelszó követelte: „Azé a föld, aki megműveli!”

Akkor mindannyian úgy éreztük, miénk ez a vers, szívünkben szikad minden sora. Ekesebben beszél minden agitátornál. Mozgósító hatására talán készek voltunk a kastélyok és lakóik ellen indulni.

A kastélyok népe azonban nem várta be a zsellérek népét. A nagybirtokot a földmérő lánc feldarabolta, és azoknak juttatta valóban, akik a földet megművelik.

Múltak az évek és évtizedek, és a mai tizenéveseknek a földkérdés nem jelent problémát. Számunkra a háború utáni kor is már történelem. Az, ami nekünk életünk egy része volt.

A téma idegenségétől fakad a szókészlet ismeretlensége. Ha azt akarjuk, hogy a tanulóknak a vers egyáltalán érthető legyen, legalább a következő szavakat kell megmagyaráznunk: gróf, szerű, palánk, asztag, asztagváros, élet, zsellér, lompos, pernye. Képpel, rajzzal, hosszadalmas magyarázatokkal tudjuk csak a szavak jelentéstartalmát megvilágítani. De el kell végeznünk a bemutató olvasás előtt, mert a tanuló különben a szavak elsődleges jelentését sem lesz képes megérteni. Pedig e költeményben az elsődleges jelentés másodrendű.

„A szavak időbeli egymásutánosságában szerveződő szövegnek természetesen közölnie kell valamilyen jelentést, azonban a költő igazi üzenetét, mondanivalóját nem ez tartalmazza... Itt a nyelvi rendszer csak *eszköznyelv* szerepét játssza, s az a funkciója, hogy valamilyen módon önmagára, mint jelre irányítsa az olvasó figyelmét, s arra kényszerítse, hogy a szokásos, egyezményes jelentés mellett észrevegye a szövegösszefüggésen belül keletkezett újabb jelentéseket, jelképes értelmezéseket is.”⁴

Nézetem szerint a vers alapjelentését a tanulók a bemutató olvasás alapján is képesek fölfogni. Azonban azt mondtuk, hogy a társadalmi körülmények változása folytán gyengült vagy megszűnt eredeti mozgósító ereje. Ezért a hatásszünet után hagyjuk a tanulók önkéntelen általánosító kedvének utat törni, és csak a durva tévedéseket helyesbítjük.

Elemzésünk fő területét a képrendszer felfedeztetése képezze, azaz az esztétikai értékek feltárása.

A vers ikonikus képpel kezdődik: az uradalmi szerűn tűz üt ki. Az elsődleges szövegjelentést azonban feszültté teszik a hangutánzó igei állítmányok: reccsen, mordul. A hőmérséklet változástól a deszkalapok esetleg zizznénének, pattannának. Az érdes r és cs azonban valami durvább beavatkozást sejtet. Mintha valaki kitépte volna a palánk egy-egy deszkáját, hogy behatoljon a szerűbe. A búzaszalma sem lobbán, hanem mordul: hirtelen, elemi erővel törnek fel az eget nyaldosó lángok. Valaki gyűjtögetett!

Az éjszaka sötét háttéréből üstökös csóvaként felcsapó lángoszlop ellentéte rendkívül impresszív képet alkot. S a két ellentétet (sötétség — piros láng) a daktilusi sorok támpillérei fogják össze:

*Reccsen a deszka-palánk
Mordul az égre a láng.*

A versszak dalszerű zeneiségét tovább fokozzák a félrímek: xaxa.

A 2—3. szakasz a kezdőkép részletezése. Különös, szokatlan jelzős szerkezetek (éjféli hajnal, szörnyű fény, riadt mező, koldus zsellér), fokozások teszik közvetlenné az ábrázolt valóságot. Ugyanakkor felsejlik a *valóság mögötti, az igazi valóság* a szimbólumban (élet) és a metaforában (Az egész táj vad fájdalom).

A 3. szakasz végén megrendülten a látványtól, rezignáltan megjegyzi a költő: „S a gróf mulat valahol.”

Ezt a képet sem tekinthetjük ikonikusnak, inkább szimbólum. Megtestesítője a magyar arisztokráciának — tágabb értelemben az uralkodó osztálynak és életformájának.

A rövid megnyilatkozás után ismét háttérbe vonul a költő. Mondanivalóját a megszemélyesített kalászok hangoztatják.

„Korgó gyomrú magyar paraszt”...

A hangutánzó szó, a ritmikusan jelentkező berregő r-ek, a mély magánhangzók sora fenyegető megszólítást képez. A kétszer megismételt kér-

4. Balogh László: *Mag a hó alatt*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1976.

dés a szenes kalászkok nevében (én, égő élet) felajzott tetemrehívás: a pusztulás közvetlenül nem kellene, hogy a parasztságot sújtsa. Végső soron azonban a kizsákmányoltak nyomorát, megpróbáltatásait fokozza a sajátos magyar osztályhelyzetből adódóan.

A költemény két zárószakasza ismét ikonikus képpé egyszerűsödik. Csupán egy közbevetett mondat utal a költői szubjektumra:

— A gróf tán éppen agarász —

és sejteti a téma és költő viszonyát: a termelőeszközök birtoklásán alapuló életforma egyértelmű elítélését és nyílt együttérzését a kiuzsorázott parasztsággal.

A versforma is a szubjektív magatartás kifejezője. Az egyértelmű képek mozgósító erejűek, nyílt agitációs szándékúak. (Itt utalnunk kell, hogy a Népszava, ahol a vers először megjelent, a Magyar Szociáldemokrata Párt lapja volt. A verset nyilvánvalóan a szerkesztőség a szocialista munkásmozgalom eszméinek hirdetése céljából jelentette meg.)

A tanítási óra befejező részében, amikor összegezzük az elemzés tapasztalatait, a szerkezeti egységeken belül ismételten utalunk az elentétekre. A katarzis levezetéseként hallgassuk meg a verset hanglemezről, avatott előadóművész tolmácsolásában.

Nem javaslom képzőművészeti alkotások reprodukcióinak bemutatását. Félő ugyanis, hogy a más eszközökkel dolgozó művészet nem erősíti, hanem elvonja a tanulók figyelmét a költemény képeitől, és a képek kiváltotta érzelmeket gyengítené. Hagyjuk szóhoz jutni a költeményt!

OLVASÓNAPLÓ

FOLYAMATOK REKONSTRUKCIÓJA

BARTHA ANTAL—CZEGLÉDY KÁROLY—RÓNA-TAS ANDRAS: *Magyar őstörténeti tanulmányok.*
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.

Gyakran emlegetett alapigazság, hogy az egyéneket a saját családjuk, a közös nyelvet beszélő embercsoportokat pedig a népük eredete érdekli legjobban. Ámde minél régebbi korszakokra tekintünk vissza, annál gyérebbek a hiteles adatok is és tág tere nyílik a szabadon csapongó képzeteknek. A magyarság eredetének kérdései az átlagosnál is bonyolultabbak, alaposan próbára teszik a kutatókat, a vitás és a megválaszolatlan kérdések pedig valóságos táptalajt adnak a különféle délibábos elméleteknek. Vajon miből adódik ez a „különleges” helyzet?

A magyar nép mintegy 1080. éve él a Kárpát-medencében, ahova a nagy népvándorlások egyik utolsó hulláma vetette. Az előző századokban még félig nomád, félig földművelő népként az Urál és a Kárpátok között váltogatta kényszerű telephelyeit, eközben mind nyugatabbra sodródott. A legtöbb európai népnél később érkezett hazájába és egyben a nyelvi-kulturális-faji rokonaitól is a legmesszebbre távolodott el.

A népvándorlás sokféle nomád-félnomád népe közül csak a magyarok feudalizálódtak, az új életformára való áttérés a kereszténység felvételével és az állam kialakításával párhuzamosan történt. Nem ez volt az első és nem is az utolsó életforma, de eleddig egyik sem járt nyelvcserevel: a magyar nép ma is finnugor nyelven beszél, mint hajdani ősei. Ezer éve él itt szláv, neolatin és germán nyelvű népek szomszédságában, sőt velük össze is fonódva, de nyelvi különállását sikerült megőriznie. Mindebből az következik, hogy a magyar nép eredete és honfoglalás előtti „őstörténete” szempontjából a nyelv a legfőbb forrás, mely minden környezeti hatást befogadott ugyan, de mégis évezredek óta folyamatos életet él.

E nyelvi folyamatosság természetesen korántsem jelenti azt, hogy az életforma, az egész kultúra, maga a társadalom vagy éppen a nép faji összetétele is ugyanilyen folyamatos. Mindezek feltételezik ugyan egymást, de szinte sohasem esnek egybe, így a velük foglalkozó régészet, antropológia (fizikai embertan) és néprajztudomány eredményei is csak egymást kiegészítve használhatók. (A régészeti leleteket korhoz lehet ugyan kötni, de néphez már jóval nehezebben, hasonló a helyzet a sírban talált csontvázakkal is; a népi kultúra pedig annyira nyelvek és népek feletti, hogy csak kiterjedt adatok birtokában tudunk különbséget tenni, elegendő adattal pedig szinte csak a legújabb korokból rendelkezünk.)

A magyarság vándorlásai, vegyes összetétele, a honfoglalás előtti gyér irodalmi és egyéb források, továbbá a csak most kibontakozó régészeti ásatások és sok ok miatt is nehéz az őstörténet kérdéseit megválaszolni. A magyar őstörténet, tehát a honfoglalás előtti történelmi korszak lezajlott, objektív folyamat volt, ellenben a róla kialakított kép bizony még sok tekintetben szubjektív. A magyar őstörténet-kutatás időközben mind elismertebb, nemzetközi tekintényt kivívott és önálló szaktudománnyá vált, a szakemberek már nem is tudják a hatalmas ismeretanyagot átte-

kinteni, hanem egyes korszakok, nyelvek és módszerek szerint szakosodnak, és bizonyos időközökben összegezni próbálják az elért eredményeket, nem titkolva természetesen a fennálló problémákat sem.

Az első igazán korszerű és csaknem minden érdekelt tudományokat felvonultató östörténeti összefoglalás már eléggé régen, 1943-ban jelent meg Ligeti Lajos szerkesztésében, *A magyarság östörténete* címmel. Az elmúlt évtizedekben is történtek egyéni kezdeményezések (főként Molnár Erik, Györfly György és Bartha Antal jóvoltából), de igazán jelentős előrelépés 1976-ban következett: 30 szakember Hajdú Péter — Kristó Gyula és Róna-Tas András szerkesztői közreműködésével — megírta a *Bevezetés a magyar östörténet kutatásának forrásaiba* c. egyetemi jegyzet I. kötetét. Bármilyen jelentős és kitűnő szakmunka is ez és az oktatásban az egyetemek is jól hasznosítják, a közvélemény tudomást sem szerzett róla. Hasonlóan szűkebb körben maradt a Magyar Néprajzi Társaság östörténeti vitája is, holott a társaság folyóirata, az *Ethnographia* különszámában az ott elhangzott előadások napvilágot láttak.

Címben jelzett jelen kötetünk viszont felkeltette a közérdeklődést: a piacra dobott példányok csakhamar elkelték, így a közvélemény östörténetünk felé való fordulása — úgy látszik — főként ennek a jól szerkesztett, gazdag tartalmú, 21 szakembert felvonultató és ugyanakkor tetszetős külsejű tanulmánygyűjteménynek az érdeme lesz.

Jelen kötetünk alapját az orientalistákat (keletkutatókat) tömörítő Kőrösi Csoma Társaság östörténeti vitaulése képezi, melyet 1973-ban tartottak és most végre, több évi késéssel, az ott elhangzott előadások nagyobb része itt tanulmányok formájában is olvasható, természetesen újjal bővítve.

A kötet *Bevezetője* elvi-módszertani és egyben tudománytörténeti áttekintést is ad, a *Krónikából* pedig tudomást szerezhetünk a Magyarországon folyó östörténeti kutatások állásáról, valamint a közeljövő terveiről. Ezek közül legfontosabb a magyar östörténet írott forrásainak új, korszerű kiadása Czeglédy Károly szerkesztésében.

A szerkesztők által közösen írt *Bevezető* ismerteti a magyar östörténet kutatásának különleges nehézségeit. A kötet munkatársai teljesen szabad kezet kaptak, a szerkesztők nem törekedtek egy kerekded összkép kialakítására, de élesen elhatárolják magukat mindenféle tudománytalan elméletgyártástól. A *Bevezetőjükben* olvasható tudománytörténeti visszatekintés önmagában is jól mutatja a magyar östörténet kutatásának küzdelmes, változatos útját és egyben összetett jellegét.

Az egyes tanulmányok szerzők szerint betűrendben sorakoznak, ismeretünk során azonban célszerűbb tudományágak szerinti sorrendet tartani. Kezdjük mindjárt a legilletékesebb nyelvészettel!

Hajdú Péter tanulmánya arra ad választ, hogy az uráli, indogermán, ill. egyes szibériai ősnépek nyelvi egyezései a közös eredet vagy a valamikori — több ezer évvel ezelőtti — együttélés emlékei-e. Bár ezen a nagyon kezdetleges fokon a rokonság és a kölcsönhatás között még nem tudunk különbséget tenni, a legrégebb nyelvi egyezések inkább az érintkezésekből adódnak.

Harmatta János az uráli nyelvek fejlődésének 6000 (!) évét tekinti át, mégpedig nem belülről, hanem az iráni nyelvek felől, amelyekkel kezdetlől fogva váltakozó intenzitású volt a kapcsolat. Az iráni nyelvekben beállott változások alapján köti korhoz és az egyes uráli (finnugor) nyelvekhez az átvett iráni szavakat és ezek alapján a finnugor—ugor népek elhelyezkedését, egymás közötti, valamint déli (iráni) kapcsolatait is bravúros módszerrel állapítja meg. Az egyik legszebb tanulmány a kötetben; jól példázza, hogy korabeli hiteles adatok híján is lehetséges a főbb folyamatok rekonstrukciója. Gulya János az ugor (magyar—vogul—osztják) nyelvek egymás közötti kapcsolatának kérdésével foglalkozik: a vogul és az osztják nyelvjárások mai helyzete alapján rekonstruálja a régi állapotokat, nevezetesen hogy a valamikori ugor egység korában az előmagyarság földrajzilag hol helyezkedhetett el. Eredményei igazolják a más forrásokból leszűrt eddigi megállapításokat.

Kötetünkben finnugor nyelvészek mellett egyenlő súllyal szerepelnek a török nyelvek tudói is. Így Kara György a török—mongol—mandzsui háttérrel vizsgálva figyelemzetet e népek közötti bonyolult kölcsönhatásokra, a gyakori nyelvcserekre és a nyelvek feletti, azoktól független kulturális rokonságra. Mindezek a magyar őstörténet kutatását jelentősen megnehezítik, ugyanakkor viszont segítenek bizonyos korszakok és földrajzi térségek körülhatárolásában is, melyeken belül az előmagyarságot törökös hatások érték. Így többek között Róna-Tas András a magyar nyelv feltűnően nagy számú (300-ra rúgó) bolgár—török eredetű szavait vizsgálva figyelemzetet arra, hogy ezek közül 100 szó a mongolban is megvan, tehát a magyarba csakis olyan helyen és korban kerülhettek, amikor a mongolság a törökséggel még jóval szorosabb együttélésben volt a későbbieknél, különösen a mostaninál. E korszakot — az eddigi ismereteket és eredményeket is igazolva — igyekszik pontosabban is meghatározni. Czeglédy Károly annak a Kazáriának ogur (nem azonos az ugorral!) és türk (voltaképpen ótörök) nyelveivel foglalkozik, amely törzsszövetségnek keretébe valaha a magyarok is beletartoztak.

Szádeczky-Kardoss Samu a rejtélyes szavárd-magyarok újabb nyomát lelte meg. Vásáry István pedig kimutatja, hogy a Keleten maradt magyarok (ún. Juliánusz magyarjai) még jóval a tatárjárás után is beszélték a nyelvüket, de már annyira szétszóródtak, hogy kb. a XV—XVI. században beolvadtak a környező népekbe. Az orosz nyelvben, ill. az okleveles forrásokban és a helynevekben található mozsar nép azonosítható a Keleten maradt magyarokkal, de már a rokon hangzású miser vagy mescser elnevezés a tatárokat és nem az ún. ősmagyarokat rejti. (Érdekes viszont, hogy ugyanebben a kötetben Vikár László épp e miserek zenéjéről azt írja, hogy a leghasonlóbb a magyarokéhoz.)

A kötet történelmi tanulmányai közül Bartha Antalé a legátfogóbb: mellőzi ugyan a korábbi vadság—barbárság stb. megjelöléseket, de a halász—vadász, majd állattartó—földművelő néprajzi korszakolást megtartja és társadalmi szempontból tagolja tovább. Az egész őstörténetet művelődéstörténetnek fogja fel és főként a magyarság néppé válásának bonyolult folyamatát kíséri nyomon. Felhasználja a régészet, a néprajz, a nyelvészet és más tudományok eredményeit is, bár azoktól egy kissé független koncepciója van, így pl. a társadalom vérségi-területi-politikai szervezeteiről alkotott képe nem teljesen vág egybe e kötet néprajzi tanulmányával.

Az ismert történész, Györffy György ezúttal újabb kutatásai alapján ismét összefoglalja a honfoglalás menetét, különös figyelemmel a besenyők ebben játszott döntő szerepére, továbbá a kalandozásokat és a Kárpát-medence egy részének a magyarság által való tartós megülését is. Bámulatos, hogy a korabeli kútfők, a fennmaradt oklevelek, a helynevek és más források alapján most már milyen világosan rajzolódik ki e középkor minden jelentős eseménye.

László Gyula a mintegy ezeréves, majd a XIX. században felújított és ma főként általa hirdetett ún. kettős honfoglalásra keres újabb, szerintem nem túlzottan meggyőző, nem is nagyon fontos adatokat. Kristó Gyula pedig az eddigi eredményekkel szemben azt állítja, hogy a honfoglalás után a törzsi rendszer nem bomlott fel olyan hamar, mint korábban feltételezték. Érveit azonban még további pontosítást kívánnak.

Az említett 1976-os egyetemi őstörténeti jegyzetben a régészet teljes apparátussal vonul fel, itt viszont csak két kisebb tanulmánnyal szerepel. Fodor István a halotti szemfedők szórványos előfordulásával foglalkozva megállapítja, hogy ilyenek csak a magyarral rokon népeknél, ill. honfoglalás előtti magyar sírokban találhatók. (Valóban egy különleges, jól megfigyelhető szokásról van szó: a halott arcára szemfedőt borítottak, de a szemek és a száj nyílását kivágták és ezüstlemezzel borították be.) Fodor a kölcsönzött szavak és a régészeti leletek alapján bizonyítva látja, hogy a bolgártörök hatás a magyarságot a Don vidékén érthette, szerinte az ún. szaltovó-majáki kultúra leletei vonhatók be ebbe a körbe.

Erdélyi István kiterjedt régészeti munkásságából itt csak néhány módszertani kérdést vet fel, és egyetlen sír leletei alapján is igazolva látja az ősmagyarországi régészet hagyatéka azonosításának tényét.

Lipták Pál a fizikai embertan (antropológia) őstörténeti fontosságát hangsúlyozza, de inkább a többi tudományok eredményeit foglalja össze, mintsem saját anyaga alapján bontaná újabb embertani periódusokra ezt a több ezer éves időszakot. Legfőbb törekvése az, hogy a saját tudományának és más tudományoknak eredményei feltétlenül összhangban legyenek, pedig szívesebben olvastunk volna többet is az emberfajták korabeli keveredéséről, egyes típusok feltűnéséről, gyakoriságáról stb.

Annál meglepőbb viszont, hogy az i. e. VIII—III. századi Volga környéki ún. ananyinói műveltség — mely talán a finnugorsággal azonosítható — állati csontanyaga Matolcsi János feldolgozásában milyen sok fontos kérdést vet fel és lehetőség szerint meg is oldja őket! Így pl. már e korban valószínűsíthető az intenzív lovas vadászat, de egyébként is feltűnő a ló elsőrendűen fontos szerepe: háts- és húsállatként egyaránt értékesítették, míg a szarvasmarha kevésbé volt fontos, bár ennek eléggé sok fajtáját tenyésztették. A nomádokra oly jellemző juhok, kecskék ekkor még alig tartottak, annál több sertést, amelyet egyéves kora előtt — nyilván húsállatként — rendszerint le is vágtak.

Mind az említett 1976-os egyetemi jegyzetben, mind pedig ebben az őstörténeti kötetben is rangos helyet kapott a magyar néprajztudomány. Barabás Jenő sikerrel vállalkozott arra, hogy a honfoglalást megelőző VI—IX. századra rögzítse az ekével való szántást, a lóval való gabonanyomtatást, továbbá a borkészítést és a lepénykenyér, a tarhó (joghurt), a sokféle háztípus stb. ismeretét; rekonstruálja a korabeli bőrruhák készítésének bizonyos módjait és még több más tárgyi jelenséget is. Katona Imre tanulmánya is rekonstrukciós kísérlet; szerinte az újkori paraszttársadalomban a vártnál is jóval több feudalizmus előtti maradvány lapang: így többek között a nemek (férfi—nő) és a korcsoportok közötti szabályos munkamegosztás, amely a folklórra, sőt még a rokonsági és egyéb elnevezésekre, megszólításokra stb. is kiterjed. (Folklórbeli jelenlétét eddig csak rendszertelenül figyelték meg.) Megkísérli továbbá a horda, a nemzetség, a törzs stb. maradványainak felkutatását is. Bartha Antal és más szakemberek véleményével szemben azon az állásponton van, hogy a matriarchátus (anyajogú társadalom) a magyarság őstörténetében nem létezett, mindig is apajogú volt a magyar őstársadalom.

Voigt Vilmos széles körű ismeretei és borotvaéles logikája segítségével szétoszlattja a magyar őstörténet korszakának folklór-ködét, ez az igyekezet azonban túlzottan is negatív eredményre vezet; így zárja fejtegetését: „... érezve a feladat egyszerre egyszerű és kilátástalan, tudományosan izgalmas, egyszersmind paradoxikusan humoros voltát”, kell az őstörténet folklórlóját kutatni! E megállapításoknak és negatív eredményeknek is ellentmond a már többször említett 1976-os őstörténeti jegyzet, amelynek kellő gonddal megszűrt és mégis meglepően gazdag eredményeket tartalmazó fejezetei éppen az ősmagyarországi folklórlóját foglalkoznak. Igaz, ezt Voigt Vilmos még nem ismerte, és csak idézett mondata utáni lábjegyzete utal rá; elismeri, hogy „kitűnő, részletesen elemzendő áttekintést ad a Szegedi Akadémiai Bizottság Őstörténeti Munkaközösségének kézikönyve”.

A magyar őstörténet kutatása e kötetben új színfolttal, új és egyben megbízható tudományággal: a népzene-kutatással bővült. Vikár László népzene-kutató Bereczki Gábor nyelvészsel együtt csaknem két évtized óta rendszeres gyűjtést végez a Volga környéki finnugor, török és tatár nyelvű népek körében. E kutatómunka eredménye a korszerű módszerrel gyűjtött mintegy 2000 dallam és a hozzájuk tartozó 10 000 sornyi szöveg. Mindezek alapján némi összehasonlítás már megkísérelhető. Vikár László kijelenti, hogy a kezdetlegesebb, nem versszakolt (tehát nem szabályosan tagolt, nem visszatérő szerkezetű) finnugor népzene csak nagyon nehezen hasonlítható össze más népekével; e régi finnugor zene inkább epikus szövegeket kísért, ahol az esemény elmondásán és nem a dallamon

volt a fő hangsúly, míg a török népek újabb zenéje általában már tagoltabb, sok esetben versszakolt és inkább a dallama, mint a szövege a fontosabb; ez már jól összevethető más népekével. Vikár rámutat a zenei fejlődés valószínű útjára is, mely a féldallamon át vezetett el az egész dallamig és nem fordítva, mint eddig gondolták; továbbá arra is, hogy egyes népek új zenei stílusa nagyjából a magyar népzene régi stílusának felel meg, tehát népenként nagy fejlődési fáziskülönbségek adódnak. Mindezek megnehezítik a kutatást és messze vagyunk még az ún. végső szó kimondásától.

Nem kétséges, hogy most ismertetett kötetünk a magyar östörténet kutatásának jelentős állomása: eredményei híven tükrözik a kutatások jelen állását: a múlthoz képest is nagyszerű fejlődés ez, jóllehet még problémák sokasága vár megoldásra. Ekés bizonyosság ez arra is, hogy az igazi, folyton fejlődő tudomány úgyszólván nem ismer lehetetlent: képzelőerő és fegyelmezett logika, kiterjedt, rendszerezett ismeretek segítségével a korabeli emlékekkel alig rendelkező korszakok minden lényeges kérdésére egyre biztosabb választ tud adni.

KATONA IMRE

KÉT ESSZÉGYŪJTEMÉNY

GONDOLKODÓ IRODALOM

Esszépanoráma 1900—1944. I—III.

Válogatta, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta: Kenyeres Zoltán. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1978.

A magyar irodalmat szokás úgy emlegetni, mint költők irodalmát: Petőfi, Ady, József Attila és Radnóti versei visznek hírt rólunk a nagyvilágba, talán hitelesebben, mint az idegenforgalmi tájékoztatók. Magyarországon is közkeletű nézet, hogy a költészet teszi irodalmunk fő erejét. És csak újabban kísérte meg néhány elszántabb irodalomkutató vagy antológiaszerkesztő a magyar novellisztikát líránk közelébe állítani. De hogy a magyar irodalom „gondolkodó irodalom” lenne, az alig jutott eszébe valakinek. Illetve néhány éve egy fiatal irodalomtörténésznek: Kenyeres Zoltánnak mégiscsak eszébe jutott. Éppen ezzel a címmel adott ki tanulmánykötetet: *Gondolkodó irodalom*. Huszadik századi művelődésünknek azokról a hagyományairól, amelyek valóban a gondolkodás igényéről és teljesítményeiről vallanak. Bizonyára ez az egységes koncepció jegyében született tanulmánykötet alapozta meg az *Esszépanoráma* címet viselő három terjedelmes kötetben kiadott válogatást, amely a huszadik század első felének hazai esszé- és tanulmányirodalmát mutatja be a *Magyar Remekírók* című könyvsorozat keretében.

A „gondolkodó magyar irodalom” persze más, mint a nagy nyugat-európai nemzetek gondolkodó irodalma. Mindenekelőtt nem bölcséleti irodalom, kevésbé teoretikus és elvonatkoztatott. Ambár van magyar bölcséleti teljesítmény is, amely „világszínvonalú”: Lukács György esztétikai és filozófiai munkássága, amelyről ugyancsak Kenyeres Zoltán mutatta ki, hogy milyen erős gyökerekkel kapaszkodik a magyar szellemi életbe, kivált a századforduló hazai gondolkodásába. A magyar tanulmányírásra mégsem jellemző az elvonatkoztatás és a teória. Ez a tanulmányírás mindenekelőtt az élettel és a valósággal mérkőzött, feladatait a történelmi lét nagy kihívásai szabták meg. Ezeknek a kihívásoknak

a nyomán próbálta értelemmel átvilágítani a valóság és az élet kusza szövevényeit. És e kihívások nyomán próbált használható gondolatokat: gyakorlati filozófiát, esztétikát és etikát adni egy nemzetnek, amely katalizmák és sorsfordulatok között eligazító szóra várt.

Mindez talán azt is jelenti, hogy a magyar tanulmányírás: *esszéírás* mindenekelőtt. A szó eredeti és valóságos értelmében: gondolatok kísérelte. Esszé a költészetről, a nyelvről, az irodalom hivatásáról. Esszé a nemzeti hagyományok megtartó erejéről és az újítás nélkülözhetetlen szellemi higiéniájáról. Esszé a magyar történelemről, amely minden nagy korforduló után új nézetbe került, új kérdésekkel és új magyarázatokkal szolgált. És esszé a magyar társadalomról, amely tradicionális mozdulatlanságában mindenképpen olyan matéria volt, amelyet a tiszta fényű értelemnek kellett átvilágítania. A magyar író — történelmi sorsa készítette erre — esszében gondolkodott. Ideje volt, hogy ezt az esszében gondolkodó irodalmat: ezt a gondolkodó hagyományt is egyszer felmutassa valaki a világ (és a hazai köztudat) előtt.

A magyar irodalom esszéahagyománya lehetne akár nemzeti jellegzetesség is, egy kultúra tulajdonsága. Egy kultúráé, amely szüntelenül válaszolni kényszerült a mindig változó történelem kihívó kérdéseire. Elméletek részletes kidolgozására alig volt idő, a gondolkodó értelem nem vonulhatott el a tudomány zárt szentélyeibe. Kérdéseket kellett értelmeznie, válaszokat kellett fogalmaznia, sokszor rögtönöznie a történelem szabad és viharos ege alatt. Mégsem állíthatjuk, hogy a magyar esszé pusztán magyar sajátosságok kifejezője lenne. Kelet-Közép-Európában mást is az esszé műfajában érvényesült a gondolkodás, de a huszadik század angol, francia és amerikai irodalma is tanúsítja, hogy az esszé az irodalmi műveltség és gondolkodás központjába került, általa kapnak kifejezést a történelmi vagy kulturális lét gondoljait, kérdései és felismerései.

Az *Esszépanoráma* három kötete igazolja, hogy a huszadik századi magyar esszé mindenben megfelelt történelmi hivatásának. Ha kellett, javaslatot tett, bíralt, tanácsot adott. Ha kellett, szót emelt az irodalmi és művészeti újításért, sőt forradalomért. S ha kellett, új képet rajzolt történelmünk eseményeiről és hőseiről. Sokak tudatában volt egy virtuális kép a magyar esszéirodalom értékéről és gazdagságáról. Ez a kép most alighanem igazolást nyert, valóságos alakot kapott. A gyűjtemény sorsa mutatja be fél évszázad esszéíró hagyományait, iskoláit és változatait. A századelő esszéíróit: Ambrus Zoltánt, Bródy Sándort, Lyka Károlyt, akik mintegy előkészítői voltak a Nyugat irodalmi forradalmának. Majd ennek az irodalmi és szellemi forradalomnak a harcosait: Adyt, Babitsot, Móriczot, Kosztolányit, Nagy Lajost. Azokat, akik a nagy átalakulás szervezői és védelmezői voltak: Ignotust, Osvát Ernót, Böloni Györgyöt, Hatvány Lajost. Az új magyar zene megalapozói: Bartókot és Kodályt, és az új magyar festészet elméletíróit, kritikusait: Kernstock Károlyt és Fülep Lajost. Az új társadalomtudományt: Szabó Ervint, Játsi Oszkárt, az új történetírást: Szekfű Gyulát, az új irodalomtörténetet: Horváth Jánost, Király Györgyöt, az új nyelvészetet: Gombocz Zoltánt és az új (már a marxizmusba áthajló) esztétikát: Lukács Györgyöt, Balázs Bélát. A jugoszláviai magyar esszéirodalmat Sinkó Ervin képviseli, aki két kitűnő írásával (*Middlesex és utópia*, *Don Quijote útjai*) szerepel a válogatásban.

Ez a gazdagság és változatosság nem hanyatlott a két világháború között sem. A Nyugat-mozgalom örökösei: Szabó Lőrinc, Pap Károly, Radnóti Miklós, az avantgarde elméletírói: Kassák Lajos, Németh Andor, Kállai Ernő és Hevesy Iván, a szocialista eszmék képviselői: József Attila, Bálint György, Gaál Gábor és Sinkó Ervin, a népi írók: Németh László, Kodolányi János és Erdei Ferenc vagy azok az írók, akiket az irodalomtörténetírás is „esszéíró nemzedéknek” nevez: Halász Gábor, Szerb Antal, Joó Tibor, Hevesi András, Lovass Gyula sorra dolgozták fel esszéikben a magyar társadalom, irodalom és művészet vallató kérdéseit. Nemcsak a szépirodalom, a szaktudomány és az általános művelődéstörténet felől is érkeztek olyanok, akik friss vért öntöttek a magyar esszé hagyomá-

nyos formáiba. A szakszerű irodalom-, zene- és néprajztudomány felől például Kerecsényi Dezső, Tóth Aladár és Honti János. A bölcsélettel átszőtt művelődéstörténet felől például a Nyugat-Európában is jól ismert mitoszkatató: Kerényi Károly vagy az archaikus kultúrák kutatói: Várkonyi Nándor és Hamvas Béla, akiknek életműve az átlagos magyar olvasók körében sem ismert. A válogatás ennyiben nemcsak az ismertebb (és kanonizált) értékek vagy folyamatok rögzítésére, hanem felfedező munkára is vállalkozott.

Az *Esszépanoráma* is tanúsítja, hogy a magyar irodalom közkeletű képe némi módosításra szorul. Az érzelmeik és indulatok személyes jellegű, lírai kifejezése mellett van a magyar irodalomnak egy gondolkodó „vonulata” is. Amely maga is személyes jellegű: az esszé meggyőződésben és állásfoglalásban testet öltő személyességével érvel, perel és ítélkezik. Es mégis a gondolkodó irodalom tárgyyszerű fegyelmével, pontos logikájával dolgozik. „A líra: logika, de nem tudomány” — állította József Attila. Nos, az esszé, lehet, maga sem mindenestől tudomány, de még a líránál is könyörtelenebb módon: logika. Logika, amely a maga gondolati fegyelmével próbálja magyarázni, értelmezni, esetleg korrigálni azt a sokszor zűrzavaros folyamatot, amelyet az élet (és a történelem) nem mindig emberi „logikája” teremt.

ÉRTELEM ÉS SZENVEDÉLY

VAS ISTVAN: *Tengerek nélkül; Vonzások és választások; Körül-belül. I—III.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1978.

Vas Istvánról szólván felesleges annak bizonyítása, hogy ítéleteiben, világképének alakításában mennyire az értelem, az értelmi belátás vezeti. Racionalista a költészetben is, hogyne lenne racionalista a kritikában, amelytől határozottságot vár, tárgyyszerűséget, pontos ítéleteket. Kíméletlen iróniával szól az úgynevezett költői kritikáról, a „költőieskedő kritika fennkölt dagályá”-ról. Meggyőződése, hogy „a vers ugyan lehet bonyolult, sőt homályos vagy akár érthetetlen, de a költészetről — minden minden más művésztől — a lehetőségekhez képest egyszerűen, világosan és érthetően kell beszélni”. Ez az igény határozza meg elemző és értelmező módszerét, bírálatainak felépítését és stílusát. Elutasítja azt a gyakran tapasztalható eljárást, amely a szöveget pusztán alkalomnak tekinti, hogy ürügyen kifejthessen valamilyen elméletet. Hasonlóképpen megveti azt a kritikusi erőszakot, amely úgy igazol eleve kész ítéleteket, hogy eltorzítja a szöveg eredeti jelentését vagy összefüggéseit.

Esszéiben és kritikáiban, amelyeket most *Tengerek nélkül, Vonzások és választások*, valamint *Körül-belül* című kötetekben gyűjtött egybe, a szöveg jelentését, illetve az írói személyiség természetét deríti fel elsőnek; innen halad az általánosabb következtetések felé. Az irodalomtörténet tágasabb kategóriáihoz és összefüggéséhez, az életmű, az irányzat vagy a korszak megértéséhez, magyarázatához. Cikkei sokféle célt szolgálnak, különféle kritikai műfajokat képviselnek. Találhatók közöttük nagyobb tanulmányok, pontosabban irodalomtörténeti esszék (például Eötvös Józsefről, Babitsról, Kosztolányiról, Horatiusról, Villonról, a műfordításról), bevezetők különféle könyvekhez (például az angol barokk líráról, Shakespeare-ről, Anatole France-ről, Goethéről, II. Rákóczi Ferencről), vitacikkek (Németh Lászlóról, a költészetről és a politikáról, az urbánusokról és a népiesekről), bírálatok (Vajthó László, Gelléri Andor Endre, Schöpflin Aladár, Hemingway, Kádár Erzsébet könyveiről), baráti bevezető előadások (Garai Gábor, Vészi Endre, Somlyó György szerzői estje előtt), verselemzések, naplójegyzetek és más, személyes természetű műfaji változatok. Ezek az írások természetesen megfelelnek az adott kritikai mű-

faj követelményeinek. Az irodalmi tények hiteles megértésének és a le-
szűrt ítélet pontos megfogalmazásának igénye azonban valamennyiüket
átszővi.

Vas István a gondolkodó kritikus eszményét valósítja meg. Nem kész
ítéletekkel, eleve adott sémákkal közeledik a választott művekhez; elfogu-
latlan, értő olvasás után alkot véleményt. Az olvasott műalkotás, a ta-
nulmányozott írói személyiség belső természetéhez, lényeges tulajdonsá-
gaihoz férkőzik. Nem éri be azzal, hogy csupán a szöveg „felületéről”
szerezzen ismereteket. „... aki a költészetet nemcsak hideg szövegnek te-
kinti — hangoztatja —, tudja azt is, hogy a valamirevaló versnek szó
szerinti, külső értelme mögött van egy mélyebb, belső, képekkel, zenével,
hangsúllyal kifejezett értelme is. Ez a titkosabb értelem sokszor össz-
hangban van a vers epidermis-értelmével, de izgalmasabb esetekben eltér
attól, s van, amikor ellentmond annak.” Vas István mindig e belső, titok-
zatosabb értelem megfejtésére vállalkozik. Tudja, hogy a jó kritika alap-
vető feltétele a jó és pontos olvasás, amely az irodalmi mű teljes infor-
mációs bázisát figyelembe veszi. A közvetlen értelem mellett meghallgatja
a kompozíció, a nyelvi forma, akár a verselés titkosabb, közvetettebb
jelentését is. E teljesebb értelem tanulmányozása után fogalmazza meg
kritikai ítéletét.

Erdeklődése nemcsak a szöveg mélységébe hatol, az olvasott mű tá-
volabbi összefüggéseit is felkutatja; gyakran esztétikai elveket, morális
felismeréseket fogalmaz meg a szövegelemzés nyomán. Miközben a szö-
vegen gondolkodik, a világon és önmagán is gondolkodik. Nem zárja
képezetét az adott kritikai feladat keretei közé; nem fékezi agyát, ha
az túl akar jutni gondolataival azon a körön, amelyet az olvasott szöveg
megjelöl. Írásain érződik, hogy gazdjuk nem pusztán kritikai fogalmak-
ban, hanem irodalomban, erkölcsben és társadalomban gondolkodik. Le-
het, különféle kritikai műfajokban rendezi el vizsgálatának eredményét,
s igyekszik megfelelni a műfaji változatok belső követelményeinek. Am
az is kétségtelen, hogy mindegyik írása esszé, a szó legjobb (eredeti) ér-
telmében: gondolatok és eszmék kísérleti terepe. Vas István, ebben a te-
kintetben, a Nyugat esszéíróinak: Babitsnak, Kosztolányinak, Füst Milán-
nak az örökségét folytatja. Gondolat és szenvedély, logikus következtetés
és művészi érzékenység szövetkezik tanulmányjaiban, kritikai esszéiben. Az
irodalom mibenlétéről és emberi — humanisztikus — jelentőségéről az
írói esszé, amilyen az ő tanulmányírása is, általában pontosabban és
gazdagabban beszél, mint a céhbéli kritika. Ez a gazdagság, az írott szöveg
emberi lényegéig hatoló pontosság ugyancsak Vas István kritikus helyze-
tének előnyeikhez tartozik.

A gazdagságnak és pontosságnak az esszé mögött álló írói személyi-
ség ad fedezetet. A szövegelemző kritikának, különösen korunkban, a tu-
dományos személytelenség jelenti célját és eszményét. A strukturalista
vagy vagy szemiotikai vizsgálat mindenképpen háttérben hagyja az elem-
ző személyét, ki akarja küszöbölni alanyiságát, ízlését, érzékenységet. „Eg-
zakt” eredményekre törekszik (persze már amennyire iz irodalomtudomány
utánozhatja a természettudományok egzakt módszerét), és a művet építő
elemek mennyiségi vonatkozásában, összefüggésében próbálja megragadni
az esztétikai erőt és hatást. Törekvése semmiképpen sem jogtalan, hiszen
az esztétikai minőség végső fokon bizonyára visszavezethető a szöveg in-
formációs sajátosságaira, arra a bázisra, amelyet már mennyiségi össze-
függések alkotnak, s amelynek vizsgálata már valóban a szemiotika és
az információelmélet körébe tartozik. Az is valószínű, hogy az információ-
elmélet és a szemiotika bevonása avatta a hagyományos irodalomkritikát
modern irodalomtudományá. Am a személyes közelítés, a művészi kritika
hagyományos funkcióját és szerepét mindez nem szüntette meg. Csak
éppen nyilvánvalóbbá tette, hogy a művészi kritika valódi alkotó szemé-
lyiséget követel. Személyiséget, amelynek megvan a maga külön törvénye,
belső története és evokatív ereje. A magyar gondolkodás (és kritika) törté-
netének komoly hiányossága, hogy az elméletek és bírálatok mögött
nem állt mindig önálló, érdekes és hiteles emberi személyiség. (Maga Vas
István is erre utal: „Magyarországon (...) Széchenyi óta a gondolatok és

elméletek mögött ritka a személyiség aranyfedezete"). Az írói kritikák jelentőségét éppen az adta, hogy az esszészzerűen fogalmazott tanulmányok és bírálatok eleven és hiteles alkotó személyiségre utaltak. Babits, József Attila, Szabó Lőrinc, Illyés — és Vas István tanulmányainak a nagyszabású emberi személyiség is kitüntetett szerepet ad.

A kritikai gyakorlat és a személyiség eme kölcsönössége sejteti, hogy Vas István tanulmányai nem egyszerűen hideg megfontoltsággal közelednek az irodalomhoz. Költői személyiségét is csak részben határozza meg a mindent átvilágító józan értelem. Verseiben legalább ilyen szerepe van a szenvedélynek, annak a belső tűznek, amely választott eszmékért és eszményekért hevül. Egyénisége és életműve alapvető emberi választásokhoz és önkéntes elkötelezettségekhez igazodik. Ilyen kötetlék fúzi magyarságához, a magyar nyelvhez, irodalomhoz és hagyományhoz és ilyen a szocializmushoz eszményeihez, klasszikus célkitűzéseikhez. Tanulmányait is átsugározza a személyes választásból és elkötelezettségből eredő szenvedély. Nem hideg fővel itéli meg a költészetet, elfogulatlansága nem jelent közömbös „impassibilité”-t. Ellenkezőleg, gyönyörűséggel és várakozással, mint aki tudja, hogy olvasmányai életének alapvető igazságát, mindent átható sorsvállalását erősítik meg. Verseket olvasva és magyarázva, személyes kapcsolatba kerül a szöveggel és alkotójával. Nemcsak érti a verset, be is fogadja, tulajdon személyiségét gazdagítja általa. A költészet morális jelentőségének tudatában Rilke híres, általa is idézett sorát követi: „Denn da ist keine Stelle | Die dich nicht sieht: du musst dein Leben ändern”. Tudja és vallja, hogy verseket olvasva, költőket tanulmányozva változott és alakult az ő élete is.

POMOGÁTS BÉLA

A GARABONCIÁS ÍRÓJA

JUHASZ GÉZA: *Majtényi Mihály.*
Forum, Újvidék, 1978.

Majtényi Mihály úgy él az emlékezetünkben, mint a vajdasági kisember életének avatott ismerője és írói kivetítője. Tizenhét önálló kötete, számos színműve, illetve rádiójátéka, valamint a gyűjteményes kötetekben, antológiákban, folyóiratokban és a lapok irodalmi mellékleteiben megjelent rövidebb műve tanúskodik erről. Juhász Géza most arra vállalkozott, hogy felmérje ezt az írói hagyatékot, és elének állítsa az elhunyt Majtényi Mihálynak egy olyan megidézett, műveiből, a róla szóló írásokból és a jóbarátoktól szerzett információkból, no és természetesen a művek kiértékeléséből, mérlegeléséből kialakított képét, amely egyúttal igazi helyére állítja irodalmunknak ezt a kimagasló, jellegzetes alakját.

Egy író arcképének megrajzolása nem könnyű feladat, különösen nem könnyű pedig akkor, ha a külső körülmények, történelmi változások is jelentős hatással vannak az írói-újságírói tevékenység kibontakoztatására. Márpedig Majtényi esetében kétségtelenül ez a helyzet. Egyrészt ugyanis lehetetlen különválasztani munkálkodásában az írói és újságírói tevékenységet, másrészt pedig a történelmi szükségszerűség valóban olyan korszakokat alakított ki az író munkásságában, amelyeket nem egyszerű dolog közös nevezőre hozni. Egy azonban bizonyos: minden pillanatnyi politika diktálta szocialista realizmuson túl, minden irodalmi divathóborttól mentesen Majtényi egészen véve megmaradt azon az úton, amelyen a húszas évek-

ben indult el, és jelentősebb és kevésbé jelentősebb kitérésekkel végül is oda jutott el, ahova már indulása mutatott.

Vitathatatlan, hogy irodalmi munkásságának főretlen alapját mindvégig a helyi szín, a Szenteleky nyomán teljesen magáévá tett és mindvégig sajátjának is vallott couleur locale elmélete alkotta. Nem igyekezett sohasem — vagy legalábbis nagyon ritkán tette ezt! — messzebb nyúlni szűkebb környezetén túl, s ha területileg megette is ezt, mint mondjuk az Ovidius száműzetését feldolgozó novellában és színműben, lényegében akkor is itt maradt, mert a téma magából írói és emberi jelleméből sugárzott ki. Majtényi Mihályra különben is jellemző, hogy elsősorban önmagából, saját élményeiből, átéléseiből és közvetlen környezetének alapos és termékeny megfigyeléséből merítette témáit, mégpedig olyan elmélyülten, hogy nem egyszer vissza is tért újra hozzájuk, hogy más színben is megvilágítsa, továbbvigye őket.

Ezzel kapcsolatban bizonyosan van valami ellentmondás abban, amikor Juhász Géza többször is arra hivatkozik, hogy Majtényi Mihály igazában a háború után érte meg teljes irodalmi kibontakozását. Ellentmond ennek éppen az a korszak, amelyet Juhász Géza is alacsonyabb szintre helyez, mint a rossz értelemben vett szocialista realizmus parancsoló megnyilatkozását. Másrészt pedig valamiképpen úgy érzem, hiányzik az írói arcképből annak alaposabb megvilágítása, hogy mi is okozta az író bizonyos mértékű háttérbe vonulását ennek a korszaknak elmúltja után. Igaz, találunk célzásokat holmi rosszindulatú ifjú bírálókatra, egészen azonban hiányzik annak a korszaknak plasztikusabb írói megvilágítása, amelynek a némileg háttérbe vonuló Majtényi is szenvedő hőse volt, nem egy más élenjáró íróval és költővel egyetemben.

Bizonyára ezzel kapcsolatos az is, hogy bár a könyv szerzője elismerésre méltó alaposággal mélyül el a könyvekben megjelent novellák, re-

gények, valamint a rádiójátékok és színművek anyagának elemzésében, valamiképpen érzésem szerint nem értékeli kellőképpen az *Erkély* című elbeszélést. Erre az értékelésre pedig tulajdonképpen nem is annyira magának az irodalmi értéknek a kidomborítása céljából volna szükség, hanem mindenekelőtt azért, hogy érzékeltesse (a megtörtént érzékeletésnél még fokozottabban érzékeltesse!), mennyire egybeforrt Majtényi irodalmi munkásságában még az annyira elítélt zsdanovi realizmus is az írói témakivételével, s amikor a háború utáni helyzet fokozatos kifejlődése következtében fölöslegessé váltak a kezdeti politikai megszorítások az irodalom terén is, Majtényi volt az *Erkély*vel tulajdonképpen az első, vagy legalábbis az első egyike, aki nagyobb megrázkódtatás nélkül szakítani tudott és szakított is az erőltetett hangvétellel. Mert — mint maga Juhász Géza is rámutat erre egy helyen — Majtényi Mihály számára a realizmussal együtt elítélt couleur locale lényegében az eredetiséget jelenti — nem egyéni, hanem tájviszonylatban. Mert ez az írói meggyőződés és törekvés éppen a más tájaktól, más környezetektől való különbözőséget helyezi előtérbe, így kívánva a színvonaltól eltekintve is valami egyéni jelleget adni témáinak és mondanivalójának, így valósítva meg vajdasági környezetben a stendhali tükör követelményét.

Talán nem értékeli megfelelően Juhász Géza Majtényi mozaikszerű műépítkezésének okait sem. Egy kissé automatikusan átveszi talán Bori Imre ezzel kapcsolatos megállapításait, sőt megjegyzi, hogy bizonyára a „szerkesztés biztonsága”, a „terjedelemmel való jó gazdálkodás” a magyarázata a sok részre, fejezetre osztottságnak. Érzésem szerint ez nem egészen így van. Majtényi köztudomásúan nem tartozott a bőbeszédű emberek közé, s bár megfigyelőképessége és emlékezőtehetsége is kiváló volt, túlságosan is takarékosan bánt a szavakkal, nem eresztette hosszú léré gondolatait, s ez a szótakarékoskodás voltaképpen

néha problémát okozott neki még a művek folyamatosságának elérése tekintetében is. Emlékszem, egyszer régen, még abban az időben, amikor a *Császár csatoráját* vetette papírra, ő maga beszélt arról, mennyire küzdenie kell az örökös megszakítások és újrakezdések elkerüléséért. Ezt tartotta alkotómunkája egyik legnagyobb problémájának. Ez azonban olyan kérdés, amelyen még hosszasan el lehetne vitatkozni, hogy vajon erénye, vagy problémája volt-e Majtényi Mihálynak az írásk túlságos tagoltsága. Aminthogy nem érdemes szót vesztegetni Juhász Gézának arra a nyilvánvaló tévedésére sem, hogy Majtényi, Mihály a Naplóhoz kerülve, tulajdonképpen Fenyves Ferenc közelségébe került. Fenyves ugyanis 1935-ben meghalt, Majtényi pedig csak 1937-ben került a Naplóhoz Zomborból. Ekkor pedig már Fenyves Lajos neve mögött Szegedi Emil volt a Napló valóságos szerkesztője — Havas Károly mellett.

Az efféle jelentéktelen megjegyzésektől eltekintve, Juhász Géza valóban eleven képet állít elénk Majtényi Mihályról. És nagyon igaza van akkor, amikor nem igyekszik jobban elmélyülni abban, hogy vajon az író Majtényi pesszimista, avagy optimista volt-e. Talán még időszakok szerint sem lehet előtérbe helyezni ezt a kérdést, mert az író realista, couleur locale-ra való törekvése eleve fölöslegessé is teszi ezt a dilemmát. Majtényi ugyanis valóban a kisembert és környezetét igyekezett újra és újra megfesteni, s ebben a kisemberben és környezetében lényegében egységes egészet, valóságos szintézist alkotott az írói optimizmus és pesszimizmus, aszerint, hogy milyen téma került toll-

hegyre. Majtényi könnyed írói hangja ugyanis szinte észrevétlenül siklott át még a tragédiák felett is, mint ahogy csak hangvételében tekinthetjük humorosnak a könnyed témák elbeszélését is.

A legdicséretesebb Juhász Géza művében, hogy nem igyekszik szépíteni az írói arcképet. Az elmaradó retus azonban korántsem von le valamit Majtényi írói erényeiből, csak éppen pontosan a helyére állítja őt irodalmunkban és a magyar irodalomban általában. S ehhez a retus nélküli írói arcképhez szervesen hozzátartozik az is, amit Juhász Géza idéz könyvének végén magától Majtényi Mihálytól, az író helyét és szerepét kívánva megjelölni: „Mi voltunk az első nemzedék — hangsúlyozza —, amely már az új helyzetben, Jugoszláviában indult, s amely tudatosan vállalta a kisebbségi író szerepét és küldetését.” És hozzátartozik ehhez Juhász Géza ezt követő megállapítása is, amely szerint „Majtényi azonban nemcsak a vajdasági —jugoszláv magyar irodalom folytonosságát képviseli úgyszólván a kezdettől napjainkig, hanem a magyar irodalom legjobb hagyományait is átörököltette az utána jövőkre”.

Bizonyára megható, hogy néhány év távlatából a mesélő Majtényiről most más beszél nekünk, igyekezvén írói hagyatékát felmérni. Az idézetekből, összevetésekből, utalásokból azonban valóban kialakul egy olyan kerek kép, amelynek központjában a pipázgató Majtényi Mihály mosolyos arca fénylik, mintha éppen egy jóízű történetet mesélne megfigyelési és élményei alapján. És Juhász Géza könyvének éppen ez a fényképszerűség a legnagyobb érdeme.

KOLOZSI TIBOR

EGY KÖNYV KETTŐS TÜKÖRBEN

Jávorfácska. Fél száz szajáni népmese.
Összegyűjtötte Beszédes Valéria.
Életjel Könyvek 15., Szabadka, 1978

MESEGÝJTÉSÜNK TOVÁBBFEJLESZTÉSE

Néphagyományunk kutatásának lendületes fejlődése esztendőről esztendőre újabb területek feldolgozásáig jutott el, és gyűjtőink ma már olyan gazdag anyaggal rendelkeznek, hogy a velük együttműködő feldolgozókkal a könyvkiadás nem tud lépést tartani. És ki tudja: meddig még? Igaz, a gyűjtés elsődleges feladata az, hogy a még fellelhető anyagot akár följegyzések, akár magnófelvételek útján megmentsse a feledéstől, hiszen nem sokan vannak már életben azok, akik még őrzik a száz- vagy még több éves emlékeket. Ezek ma is lehetnek adalékai az igényes monográfiának és a szociográfiának is. És azokat is könnyű összeszámolni, akik ma — hála korunk szellemi fejlettségének — szakmai felkészültséggel foglalkoznak ezzel a munkával. Jóllehet az érdeklődés a jugoszláviai magyar folklór iránt állandóan fokozódik, és a közlésnek egyre több formáját használják fel ennek a még mindig kevesek előtt ismert anyagnak az ismertetésére, az igazán termékenyítő visszhangtól még mindig messze vagyunk, mert valahol a meleg hangú recenziók tudomásulvételénél megrekedtünk.

A folklórisztikával foglalkozó komolyabb művek tizenegynéhány évvel ezelőtt jutottak el a könyvesboltokig. És nyolc esztendővel ezelőtt 1971-ben jelent meg a *Jugoszláviai magyar népmesék* Penavin Olga feldolgozásában, aztán a *Sárkányölő ikertestvérek*, majd a Hagyományaink VI. köteteként a *Pingált szobák* című kötet, amely Borbély Mihály meséit tartalmazza.

Kétségtelen, hogy ezen a temérdek anyagot rejtegető munkaterületen a nagy úttörő a szerénységében még nagyobb Kálmány Lajos volt, aki Szeged környékén és a mi tájainkon a múlt század második felében kezdte meg a népmesék gyűjté-

sét. Olyan vállalkozásba kezdett, amely egy egészen szegényes — saját költségén kiadott — kötetben tengernyi népi értékre hívta fel a figyelmet. Idejekorán jelent meg ez a mű? A *Koszorúk az Alföld vadvirágaiból* 1878-ban került a könyvpiacra (és a könyvtárakba, ahol föl-vágtatlanul porosodott), s utána több mint fél évszázadnak kellett eltelnie, mire érdemben foglalkozni kezdtek vele, mire föl-fedezték felbecsülhetetlen értékeit és Ortutay Gyula, Dégh Linda, Péter László és Katona Imre közreműködésével megjelent *Kálmány Lajos népköltési hagyatéka*, két kötetben. (De ez is kéziratos hagyatékának csak egy töredékét tartalmazza.)

Hogy ezekből a munkákból mi mikor vált hozzáférhetővé, arról a múltó évek beszélhetnének. De hála a mi korunknak: nálunk időközben olyan értékes nemzedék lépett fel, melynek figyelme a megművelésre váró legelhagyatottabb területekre is kiterjedt. Ezt a kibontakozóban levő törekvést jelentős mértékben elősegítette a Hungarológiai Intézet, s azok a körötte tevékenykedő tehetséges fiatal gyűjtők, akik már részben a feltérképezett területen kezdtek meg a gyűjtőmunkát gondos körültekintéssel, s egymás után jelentették meg közleményeiket az intézet folyóiratában. Voltaképpen ezek voltak az első téglák ahhoz az épületalaphoz, amelyre már „felépítményként” a Tartományi Tudományügyi Öngazgatási Érdekközösség anyagi támogatásával a Hagyományaink sorozatában több értékes munka napvilágot látott...

A fiatal gyűjtők közé tartozik Beszédes Valéria, akinek figyelemre méltó munkájával először a *Pingált szobák* című kötetben találkoztunk, amelynek lapjain Borbély Mihály gyermekeinek meséit tette köz-zé.

Újabb munkája, amely már egy sokat ígérő lépést jelent tovább az eddig megtett útján, a félszáz szajáni népmesét tartalmazó *Jávorfácska* című gyűjtemény. A valamivel több mint tíz éves kötet — mint a bevezetőben Katona Imre rendkívül fontos részletekre utaló írásában olvashatjuk, és amint a gyűjtő utószavában közli velünk — Kálmány Lajost idézve a nagy mesegyűjtő lépteit nyomon követi, és Borbély Mihály meséinek utórezgéseit keresi ott, ahol a nép ajkán még fellelhetők, s ahol még léteznek azok a szálak, amelyek a népi hagyományok egy-két gyöngyszemét ma is összefűzik, emberöltőket átfogva egészet alkotnak, és a népmesék mélyén megtalálhatóak azok a jegyek, amelyek évszázadokon át nálunk is, Euráziában is a nép ideodalgó képzeletvilágának naiv, de nagyon szép és mély bölcsességről árulkodó szárnyalásaiban megmutatkoznak.

Beszédes valéria nagyon szerencsésen a Tisza menti Szaján falucskát választotta gyűjtőmunkájának központjává. Olyan ez, mint egy kicsi kis világ: képeinek tükrö a Tisza volt, s lehet, hogy önfeledt pillanataiban abban nézegette magát. Mocsarak és ingoványok gyűrűjében tanulta meg itt a nép, hogy mit je-

lenthet igazán emberien élni. (Erre nem egy helyen Kálmány Lajos is utalt!) Nagybirtokok árnyékában napszámos- és cselédsorban élni keserű volt és kemény. A dohányosok mindig tudták, mit jelent a hétköznapok terhe. Elmondták ezt is, elmondták azt is, amire vágytak. Mert a mesemondás a kukoricafosztás és a dohányycsomózás idején nemcsak szórakozás volt, nem csupán a szótlan kézimunkás időnek a kitöltése, hanem az agyban kavargó gondolatok, a lélekben hordozott remény kifejeződése is. Mert a mesében mindig ott van a kimondott kimondhatatlan: a kevélység, a gyarlóság, a gonoszság, a haszonlesés, az elősködés mégiscsak elnyeri a maga büntetését, s felettük a dolgozó „Szelidség” győzedelmeskedik. Még haló poraiban is. (*Jávorfácska*).

Félszáz mese és egy alaposan kidolgozott tanulmánynak beillő utószó jelenti ebben a szerény kis könyvben azt a nagy lépést, amely világosan rámutat a szajáni mesekincs társadalmi hátterére és egy-egy fejezetében olyan motívumokat jelez, melyek színei, hangjai, alakjai és hangulatai más népek nyelvén is megszólalnak, alakot öltenek és egy képzeletbeli világot a maguk ábrázátára alkotott lényekkel népesítenek be.

LÉVAY ENDRE

EGYSÉGES NÉPI MITOSZ

Ötven szajáni népmese éleszti fel hamú alatt parázsló tüzeit annak a szellemi életnek, amelynek megtartója és továbbvivője ezen a tájon a nép volt. A kifogyhatatlannak tűnő ősforrás az eddigi tapasztalatok szerint még mindig a Bánát, ahol Kálmány Lajos ástott le a legmélyebb társadalmi rétegekbe, s hozta fel a néplélek kincseit. Szajáni káplánkodása idején figyelt fel a népmese bánáti változataira, s aztán több mint negyedszázadon át jegyeztette a vidék mesemondóinak színes és fordulatossá szövegeit. Utóda, Her-

resbacher Dénes, a szálfatermetű, csizmás parasztpap, aki a két háború közötti vajdasági irodalom egyik mecénása volt, egy ideig még folytatta a megkezdett munkát, aztán kiadó és érdeklődés hiányában abbahagyta. Hogy anyagából megmaradt-e valami is, ki tudná megmondani.

Beszédes Valéria az ő nyomukban járva még mindig szép számban talált új meséket, úgyhogy a királylányból lett jávorfácska, amelytől kötete címét kölcsönözte, a nyelvben tovább élő népi kulturális

örökségnek egy szép és gazdag része. Egyben azt is bizonyítva vele, hogy ha az írott szó konkrét visszhangtalan maradt, sőt hosszú időre el is némult, a szellemi életnek bőven ömlő erei búvópatakként vitték tovább ezen a vidéken a népi teremtő ingéniumnak ezeket a csodáit.

A tíz mesemondó legérdekesebb alakja, s a legizesebb, stílusában legeredetibbnek tűnő mese, a *Kigyó-fújta királyfi* előadója egy hetvenhét éves cigány, Petrovics Imre. De ő még kisgyerek korában Szajánba került, juhászoknál szolgált, magyar lányt vett feleségül, úgyhogy a környezet teljesen magába olvasztotta. A mese a magyar nyelv közvetítésével jutott hozzá — más nyelven nem is mesél, bár szerbül is tud —, de az ő előadásában, a szerbből vett töltelékzavakkal és eleven észjárásának finom asszociációival a mese egészen friss színeket kap, s az eredetiség látszatát kelti.

A mesét egyébként Banó István jegyezte le elsőnek ezen a vidéken, Zentán Molnár G. Károly előadásában, s a *Kalangya* 1943. évfolyamában adta közre. Az összehasonlítás fölöttébb tanulságos. Az öreg zentai kosárfonó a népmesének még a klasszikus formájához ragaszkodott, míg Petrovics Imre csaknem szabad kreációban formálta át a tündérmesét.

És eközben meg sem ütközhetünk a tényen, hogy a mesének a Tisza sem állhatta útját, hiszen a népek szellemi vércseréjének sokszor a nyelvkülönbség sem lehet akadálya.

És mégis jóleső érzéssel állapíthatjuk meg a magyar nyelvközösség egységes népi mítoszáit.

Beszédes Valéria könyve, a *Jávorfácska* egyéb, ha nem is meglepő, de annál inkább intő tanulsággal is szolgál a mesemondás hagyományának megszakadására felhívva. Megállapítása természetesen nemcsak Szajánra vonatkozik, de érvényes minden vidékre, ahol a megváltozott társadalmi rendszer új világot teremtett és lebontotta a falut a várostól és a nagyvilágtól elválasztó falakat. A tizenkettedig órában vagyunk tehát a magyar népi kulturális örökség begyűjtését illetőleg. S hogy Beszédes Valéria szép és fontos munkája miért szorult mégis az Életjel szerényebb, s talán nem sértő, ha azt mondom: szerényebb kiadására, amikor pedig erre nálánál nagyobb anyagi és erkölcsi kerettel rendelkező szerveink vannak, egyszerűen rejtély.

Pedig a kiváló magyar néprajztudós, Katona Imre értő és megbecsülő előszavával megjelent kötet kétségkívül egész szellemi életünk értékei közé tartozik.

HERCEG JÁNOS

ÚJABB KÉTNYELVŰ VERSESKÖTETEK

KONCZ ISTVÁN — ISTVAN KONC: *Versek — Pesme*.

Válogatta és az utószót írta: Végel László.

Fordította: Salgó Judit.

Narodna knjiga, Beograd, 1978.

BÖNDÖR PAL — PAL BENDER: *Versek — Pesme*.

Válogatta és az utószót írta: Utasi Csaba.

Fordította: Vickó Árpád.

Narodna knjiga, Beograd, 1978.

Két új verseskötetettel gazdagodott a párhuzamos fordításokat kedvelő olvasók számára megjelentetett két-

nyelvű kiadványok száma. Koncz István költészetének húszévi terméséből Végel László szerkesztett utószó-

val ellátott igen szép és gazdag válogatást, Böndör Pál verseiből pedig Utasi Csaba állított össze gyűjteményt. Koncz István költeményeit Salgó Judit, Böndör Pál verseit pedig Vickó Árpád ültette át szerbhorvát nyelvre.

Koncz István verseiben — ahogyan azt Végel László a könyvhöz írt kimerítő tanulmányában hangsúlyozta — „az emelkedett, retorikus költői nyelv pátosza és a mindennapi nyers szónyalábok, az impulzív, befejezetlen, kemény, rövid mondatok találkoznak”. S ily módon talán éppen a kifejezésmód egyidejű emelkedettsége és tömörsége az, ami Koncz István költői nyelvezetére a legjellemzőbb. Verseiben minden szónak megvan a maga hajszálpontosan meghatározott súlya, helye és szerepe a mindenkor logikus (!) jelentés szerint. Az ilyen versek fordítása, ahol minden árnyalatnyi különbség döntő fontosságú lehet, nem könnyű, ám annál szebb feladat. Ennek a feladatnak a megoldása, sajnos, nem sikerült a fordítónak maradéktalanul.

Salgó Judit fordításaiban gyakoriak az árnyalatnyi és a nemcsak árnyalatnyi tévedések, amelyek az eredeti vers tartalmi jelentésének, hangulatának és hatásának eltolódását, megmásítását eredményezik. Így például Koncz István egyik legszebb verse, a lírai népdalok varázsos hangulatát idéző *A szép Tisa és más* Salgó Judit fordításában az eredetinek csak erejét veszített, elhomályosított képét nyújtja. *A szép Tisa és más* cím tömör sokatmondásával arra utal, hogy a versben a szép Tiszáról és (még valami) másról lesz szó. A *más* szó különbözőséget, szembehelyezkedést sejtet, ami a vers szövegéből láthatóvá is válik. Ezt a címet így kellett volna lefordítani: *Lepa Tisa i nešto drugo*. Ehelyett a fordító ezt a sokat sejtető szót a semmitmondó *ostalo*-val fordította le: *Lepa Tisa i ostalo*. *I ostalo* annyit jelent mint *és a többi*. Hogy ennek a kifejezésnek, amelyet így szoktunk rövidíteni: stb., milyen csekély a súlya, arra fölösleges kitérni. A vers első és utolsó sora: „A part ellenségem.” Salgó Judit fordításában: „Obala mi je protivnik.” Ez megint csak elvon az eredeti kifejezés erejéből, sőt valódi jelentéséből is, mivel *protivnik* ellen-

felet, és nem ellenséget jelent (*neprijatelj* lett volna a helyes fordítás), s a két szó között minden hasonlóságuk mellett is nagy a jelentésbeli különbség. És így tovább, a fordítás majdnem minden sorában talá-lunk valamit, ami nem azt, vagy nem éppen azt jelenti, amit kellene. Csak még egy példát ugyanebből a versből: „Hullám árján / zöldes az árnyék” a fordító megoldásában: „Povrh talasa / senka dugorepa”. Ez a „hosszú farkú” árnyék nemcsak a költői kép eltorzítását vonja maga után, de az egész vers szépségének és költőiségének is árt.

De vannak Salgó Judit fordításának ezeknél nagyobb eltérései is. Így például *A vers leleplezése* című vers átültetésében a nem kevesebbszer, mint ötször előforduló refrén az eredetiben így hangzik: „A műhely távlata túl van minden képhátáron.” Salgó Judit fordításában pedig: „Perspektiva scene je izvan svih međa slike.” Hogy az egyértelmű jelentésű *műhely* szót miképpen lehet *scená*-ra fordítani, azt legfeljebb csak találgatni lehet. A vers negyedik részében található a következő két sor: „Titkon / áldoz a táltos”, s a fordításban ezt olvashatjuk: „Nad tajnom / čara vrač”, ami magyarul annyit jelent: „A titok fölött / varázsol a jó”. A helyes szerb fordítás ez lett volna: „Tajno / prinese žrtvu žrec”, mivel *titkon* nem azt jelenti, hogy *rajta a titkon*, mint ahogyan a fordító vélte, hanem azt, hogy *titokban*; a *táltos* ebben az esetben pogány áldozópapot jelent, amire megvan a pontos szerb kifejezés: *žrec*; *áldozni*, áldozatot bemutatni pedig: *prineti žrtvu*.

Még ezeknél is komolyabb hibákra akadunk a *Törvény* című költemény III. részének harmadik versszakában. Ez a versszak eredetiben így szól:

„Szépség,
most érted,
hogy úgy csodálhassalak,
lelkemet eladom, és
véremet is, hogy út se lehessen
vissza,
mint forrás,
törvényednek zálogba adom.”

Salgó Judit fordítása:

„Lepoto,
sađ shvataš
moju zadivljenost,
prodaću dušu
i krv, da im ne bude
povratka,
kao ni izvora,
u zalog ih dajem tvom zakonu.”

A fordító tévedése, hogy az *érted* szót, amely itt névmás (*teérted* jelentésben) úgy fordította, mintha ige lenne, azt a logikátlanságot eredményezte, hogy a költő lelkét és vérért el is adja és zálogba is adja. Ez pedig nem lehetséges, legalábbis egyidejűleg nem, és ebben a sorrendben semmiképpen sem. (Előbb eladni, azután zálogba adni!) Az eredetiben nem is ez áll, hiszen ott az *eladom* csak a lélekre, a *zálogba adom* pedig csak a vérre vonatkozik. A helyes fordítás így lenne:

„Lepoto,
sada za tebe,
da bih tako mogao da ti se divim,
dušu svoju prodajem, a
krv svoju, da ne bude ni puta
nazad,
poput izvora,
tvom zakonu u zalog dajem.”

Vickó Árpád átültetései Böndör Pál kötetében a helyenkénti árnyalatnyi különbségektől eltekintve sikereseznek mondhatóak. Ilyen elhibázott árnyalat például a *hűvös* szónak *hladovit*-ra való fordítása több versben is. *Hladovit* elsősorban *aranyékos-t* jelent; ahol mi azt mondjuk: *hűvös*, ott a szerb nyelvben a *svež* szóval találkozunk. Így például a *Szöveggyűjtemény* című költemény első sora: „Egy hűvös tavaszi napon” Vickó fordításában „Jednog hladovitog prolećnog dana”. Helyesebben: Jednog svežeg prolećnog dana. Ugyanígy a *Szigorúan bizalmas* című vers utolsó szavai: „Borospincék hűvöse”. Vickó fordításában „Hladovina vinskih podruma”. Helyesebb lenne: Svežina vinskih podruma. Vickó Árpád fordításaival kapcsolatban még csak annyit, hogy amennyiben egy fogalomra megvan az eredeti, általánosan ismert szerbhorvát szó, akkor azt kellene használni, és nem idegen eredetű kifejezést. Tehát *Kolekcija tekstova* helyett *Zbirka tekstova*, *retorika* helyett *beseda* stb.

KENYERES KOVÁCS MARTA

„AMIRŐL ÁLMODOM ÉS AMI TÖRTÉNIK VELEM”

BRASNYÓ ISTVÁN: *Alom*.

Forum, Újvidék, 1978.

Amiről álmodom és ami történik velem Ivo Andrić egyik költeményének címe, de bátran jellemezhetnénk ezzel a mondattal Brasnyó István gyermekverskötetét, az *Almot* is.

Álmok és történetek. Álomba, látomásba forduló esemény-szikrák, valóságos „történetekbe” torkolló álmok. S mindenütt ott világlik a szeretet aranyfényű szövőtetke. Annak a gyermeknek szeretete, aki mindezt végigéli, végigálmodja; de a táj legapróbb elemének szeretete is. Ebben a szelíd fényű ragyogásban minden megszépül, átlényegül, megigézódik, mint a Puck és Oberon jár-

ta erdőben. Csak épp a játékos csalafintaság, a poén fintora vagy bukfence, a tréfa tarka kárpítja hiányzik. Mondjuk így: „hiányzik”? Inkább: nem ennek a költészetnek sajátja.

Valami súlytalan lebegést érzékünk e versnek olvastán, mint mikor a nemes gázzal telt ballon a meleg levegő áramlatában fölfelé emelkedik. Egy olyan lélek megnyilatkozásait olvashatjuk itt, amelyet át- meg átjár a vidék varázsa. Ahogy a festő Odilon Redon egyszer pár napra szobájába zárkózott, hogy a tárgyak lelkét megismerje, ilyen lélekre es-

küszö megfigyelőnek látszik Brasnó István is Vajdaság nagy, zöld szobájában: „Egyszerre csak sötét / és girbe-gurba / nyomot ír egy tar ág / a vízbe hullva;” (A *Csík torkolata a Tiszán*) „És beláthatom az egész pusztaságot / a határköröl, amin egy vércse állott, / s most hangtalan röpköd odafenn kerengve / széttárt szárnyakkal, mint / az országút keresztje.” (A *keresztúton, hol éjfélkor átmege a boszorkány*) „Lenn krumpliszsákok vannak, / és zöldség bújjik mélyen a homokba, / akárcsak jókora gyíkok, / sűrűn egymásba fonódva.” (Magamban vagyok *itthon*)

Micsoda idegszálakban őrzött néhai meglátások, emlékek, tapasztalatok ezek. A természetrajongás szinte távol-keleti áhítata. A csöndes, halálnyugodt szemlélőnek tárja csak így fel titkait a táj, annak, aki még a fű növéstét is hallja, s könnybe lábad a szeme egy halott cinke látán. S azt is tudja, hogy a fácán kurrog, a gyöngytyúk tukácsol, a szárcsa vakog, a kotlás rikácsol. Nevezz néven, s megmondom titkom. Ime így áll Brasnó a rejtélyeket feszítő varázsigeikkel.

Ha időtleneknek akarjuk nevezni az *Alom* verseit, itt-ott ránk cáfol egy-egy szó, egy-egy részlet. Körmöst kap a gyerek a tanító bácsitól, mert koromból bajuszt festett magának; kultivátort használnak a földeken... Hova tartoznak ezek a versek? Helyezkötődésük világos, időbeni hovatartozásuk pedig a múlt és a jelen, vagy az örökérvényűség végtelensége.

A kötetben alig találmi egyszavas címet, mind csupa dallamindító egészmondatosok: *Jó lenne, ha rám biznák a lovat, A felhők alkonyatkor oly szépen vöröslenek, A déli szélben tovaszáll egy csillag, Hoznak új ruhát és cifra könyveket, A tűzhely fölött körbe száll a papírkigyó...*

Előbbi gyűjteményekből származó ismerősökre is akadunk. Ilyen például *A kovácshoz járok újabban látogatóba* című. Ezek arra engednek következtetni, hogy az író saját kezű válogatásával számolhatunk, amely a korábbi termést is átprésztáta.

A verszene is oly nyugodt, oly természetes, mintha — a rimek elle-

nére — az elmélkedéssel, az egyszerű, tiszta beszéddel volna rokon. De az is meglehet, hogy valaki munka közben, vagy hazafelé ballagtában füttyörészik: „De most boszorkányfű hajt a fák tövében, / és aki messzi földeken jár, / hosszú botot szorít a kezében, / és fényes kardot visel az övében, / míg lábál egyre át a messzeségen, / oly elszántam, akár a mesében.” (Az *éjszakában minden titokzatos*)

Az illusztrációk nem Fehér Ferenc *kiskirályát* hozzák, pedig a kötet hőse közelebb áll hozzá, mint ehhez a városból falura látogató, divatosan kiöltözött, félhosszú hajjú, kis fajankóhoz. Nem elfogadható érv, hogy manapság falun is hordanak ilyeneket. Milyen hetyke még a fedőlapon is! A rajzok ábrázolta kislány egyszerűen nem a versekből lépett ki. Még a színek sem alkalmasok. Dölyfösen végigharsonázzák a kötetet, s a versek hangulatokból, megérzésekből, illatokból szótt finom pókfonalait cafattá tépik. Igen, ilyen hálószerű tollrajzok kellett volna ide. Nem robbanó színek, amelyek használata a gyermekkönyv-illusztrációk újabb divatának látszik, és amelynek gondolkodás nélkül hódol Faragó Aranka is.

Mit ejtenék a tetszés kosarába, ha ilyen lenne? A harmincnyolc vers közül ezeket: *Nem hiszem el, hogy egy csillagon élek; Jó lenne, ha rám biznák a lovat; Éste; Kinyitjuk az őszi ablakot; Hóesésben.* Ime az utolsó, kedvcsinálónak, teljes egészében:

*A hóesésbe nézek,
az ágon ring a fészek —
senki nem jár erre,
ki tudná: hová, merre;
és itt a téli álom,
a helyem nem találom...
Ha lámpát gyújtunk este,
tündért látunk benne:
szétszalad a ház nép,
és jön egy fehér árnyék —
az ablakon virágok,
kinn madár kiáltott;
s ahogy odanézek,
még mindig ring a fészek.*

Ők tündért látnak, én a tengert érzem ebben a kéken csorranó cseppben.

VIRAG ÁGNES

SZABADSÁGSZERETET, FORRADALMI HAGYOMÁNY

MILLAN M. MILLADINOVIĆ: *Patriotizmi socialist jugosllav.*
Tartományi Marxistaképző Központ, Prishtinë, 1977.

Prištinában, a Tartományi Marxistaképző Központ gondozásában megjelent Milan Miladinović *A jugoszláv szocialista hazaszeretet* című munkája. A témát hozzáértően, tudományos érvekkel alátámasztva, didaktikus módszerek alkalmazásával tárja az olvasó elé.

A szerző a jugoszláv patriotizmus fogalmából indul ki, amely mintegy állandóan fejlődő fogalom formájában különbözőképpen nyilvánul meg, és a nemzetek és nemzetiségek alkotta öngazgatású közösség, a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság iránti érzelem és szeretet tudata alakjában jelentkezik. Ismerteti a haza fogalmát is, és rámutat a hazaszeretet méltóság-jellegére. Kifejti a jugoszláv szocialista patriotizmus lényegét, amelynek elemei egyben a nemzeti egyenjogúság, egyenlőség, az emberi méltóság, a kulturális fejlődés és a tettekkel való bizonyítás lehetőségének alapját képezik. Emellett hangsúlyozza: a jugoszláv szocialista hazaszeretet lényegét és tartalmát a munkássz-tály osztályérdekei képezik, mert általános emberiek és nem kizárólagosak, mint amilyenek a burzsoázia osztályérdekei.

Jugoszláv szocialista patriotizmus alatt a proletár internacionalizmus fogalmának megnyilvánulása értendő, mert ez nem teszi kérdésessé a nemzeti sajátosságokat és a nemzeti kötelezettséget. Alkotóelemei a szabadságszeretet és a forradalmi hagyományok. A munkássz-tály a nemzeti egyenjogúság mellett való állásfoglalásával arra törekszik, hogy valamennyi nemzet teremtsen meg saját gazdaságát és kultúráját, politikai érdekeit pedig hoz-

za összhangba más nemzetek érdekeivel.

A jugoszlávságról és a közösségről beszélve Milan Miladinović megállapítja, hogy az a nemzeteknek és nemzetiségeknek a szocialista öngazgatási közösségükhöz való tartozásukról kialakult egységes felfogásuk és érzésük szintézise; ez azt jelenti, hogy egységes rendszerük, piacuk, védelmük és külpolitikájuk van. Ebből eredően hazaszeretőnek csak az nevezhető, aki a saját nemzete által teremtett értékeket gyarapítja és hozzájárul mindezeknek az egész szocialista közösség értékeivé válásához. A nacionalizmus mint ellenforradalmi ideológia elítélendő, ellene valamennyi nemzet és nemzetiség egyenjogúságának megteremtésével kell harcolni.

A jugoszláv hazaszeretetét szellemében való nevelésről szólva a szerző hangsúlyozza, hogy annak a régi és új értékeken kell alapulnia, „amelyek a nemzetek és nemzetiségek közös erőfeszítése árán születtek és születnek a szocialista öngazgatás fejlődése során”. Külön kiemeli a munka szerepét, amely a hazafias tudat forrását képezi. Végül rámutat azokra a tényezőkre is, amelyek a szocialista közösség sokoldalú, helyes eszmei beállítottságú, szilárd erkölcsű személyiségének kialakulására hatnak, hangsúlyozva az oktató-nevelői tevékenységük egybehangolásának feltétlen szükségességét a jugoszláv hazafiasság kifejlesztésében.

A könyv minden pedagógusnak jó szolgálatot tesz, mert segíti őket nagy és megtisztelő feladatuk megvalósításában: a fiatal nemzedéknek a jugoszláv szocialista patriotizmus szellemében való nevelésében.

MILICA BODROŽIĆ *mr.*
(Fordította: SZILAGYI Valéria)

VARJÚCSÖRBEŒN A DIÓ

Békéscsabai írók és költők az zrenjanini Ulaznica című folyóiratban

A zrenjanini Ulaznica 62—63. kétős számának legfőbb érdekessége, hogy Stojan Kneževićnek az oktatás és nevelés marxista megalapozottságát vizsgáló időszerű cikke után tizenegy békéscsabai író és költő mutatkozik be a szerbhorvát nyelven megjelenő művészeti és társadalomtudományi folyóirat olvasóinak. A válogatást az Új Auróra szerkesztősége végezte el, a kiválasztott verseket és novellákat pedig Seja és Sava Babić fordította.

Az Ulaznica Simonyi Imre, Fodor András, Sass Ervin, Varsa Zoltán, Tomka Mihály, Ménesi György és Újházi László egy-egy versét közli, Filadelfi Mihálytól viszont két verset jelentetett meg. A verscsokorból különösképp Simonyi Imre *Barátok* című hosszabb költeménye és Filadelfi Mihály *Varjúcsörben* című verse ragadja meg a figyelmet. Mindkét vers erős közéletiségével, emberbe vetett hitével, életszeretetével tűnik ki. Filadelfi Mihály *Varjúcsörben* című versének néhány sora például így szól eredetiben:

*„amit nem lehet
kibirni
csak olyat szabad
leírni*

*a föld alá viszem hát
legszebbik versemet
legyen megáldva hétszer
ki látta szívemet*

*fekete varjú csöriben
dió voltam
s íme lehulltam
hogy fa legyek”*

Elkötelezettség, életszerűség és a társadalmi kérdések művészi megfogalmazása jellemzi az Ulaznicában olvasható többi verset, novellát is. A két szerkesztőség közti együttműködés tehát ezúttal is gyümölcsöző volt, s azt igazolta, hogy egymás megismerése, megbecsülése egyszerűre jelenti a hídépítés nagy munkájának testvéri megosztását is. S hogy ez valóban így van, arra viszont az Új Auróra legközelebbi számában kell bizonyítékot keresni, mert abban meg a zrenjanini írók, költők műveit olvashatják magyar nyelven.

Ha ezek után még a sokat emlegetett kétnyelvű verskötet is megjelenik a békéscsabaiak és a zrenjaniniak közös gondozásában, akkor még inkább azt mondhatjuk, hogy a varjú csöriből kiejtett dió olyan fává terebélyesedik, amelyet talán csak azok mertek megálmódni, akik mindenkor tüzet és emberséget vittek magukkal... A diófa és a híd pedig általában hosszú életű. Mint a barátság!

SZÜCS IMRE

MEGJELENT
AZ ÉLETJEL KÖNYVEK 15. KÖTETE

Jávorfácska

(Félszáz szajáni népmese)

A jugoszláviai magyarság folklórja iránti érdeklődés az utóbbi években örvendetesen föllendült. A szinte már kisebb könyvtárra rügő szakirodalom azonban főként a balladákkal, a dalokkal és utóbb már a gyermekjátékokkal foglalkozott. A népmesének eddig mostohább sors jutott, pedig minden más műfaji testvérénél régibb, terjedelmesebb, nagyobb közönség előtt hangzik el és előadása önálló egyéniséget kíván: mindig is kevesebb volt a jó mesemondó, mint a kiváló nótafa vagy balladaénekes.

Beszédes Valéria szajáni népmesegyűjteménye a századforduló körüli nagy gyűjtő, Kálmány Lajos munkáinak folytatása, főleg a kiemelkedő mesemondó, Borbély Mihály meséinek utóéletét nyomozza tovább. Közben megnézi azt is, hogy az elmúlt időkben hogyan módosult a mesék iránti társadalmi érdeklődés, erre hogyan reagáltak a jó mesemondók és ennek érdekében a szövegeken milyen változtatásokat végeztek. Ezek a vizsgálatok különösen tanulmányosak és nemzetközi viszonylatban is jelentősek.

A Szajánban gyűjtött hetvennégy meséből az ötven szebbet közli a kötet. A bevezető rámutat a szajáni mesekincs nemzetközi jelentőségére, az utószó pedig megadja a teljes társadalmi hátteret; bemutatja a mese életét, a mesemondó egyéniségeket, majd a változás-vizsgálatok keretén belül a műfaji összetétel, a mesei szerkezet és stílus kérdéseivel foglalkozik.

Egy kis falu, jelen esetben Szaján, újkori mesekincsében is nemzeti—nemzetközi, egyéni—közösségi, hagyományos—új látszólag ellentétpárja szépen és szervesen ötvöződik.

A jugoszláviai magyar népmesekiadványok — így a *Sárányölő ikertestvérek*, a *Pingált szobák* és a *Jugoszláviai magyar népmesék* — mellé most a *Jávorfácska* is felsorakozik.

A 172 oldalas, tetszetős külalakú könyv előfizetési ára 60, bolti ára pedig 80 dinár. Megrendelhető a Veljko Vlahović Munkásegyetem (24000 Subotica, Trg cara Jovana Nenada 15), vagy pedig a Forum szabadkai könyvesboltjában (Boris Kidrič u. 8.) vásárolható meg.

MEGJELENT
AZ ÉLETJEL KÖNYVEK 16. KÖTETE

CSÁTH GÉZA—HAVAS EMIL—MUNK ARTÚR

A repülő Vuclidol

(regény)

A század eleji Szabadka életének nagy szenzációja volt az az esemény, amelyről ez a regény szól. Városunk fia, Szárits János 1910-ben maga készítette repülőn föl szállt. A repülés akkori fázisában ez, ha úttörőnek nem is, de nagy teljesítménynek számított. Szabadka becsvágta, hogy országos hírre jusson — kétes értékű szenzációi után — e repülés révén megvalósulni látszott. Az esemény föl kavarta a közvéleményt, a város vezetőit, s természetesen az itt élő írókat is élénken foglalkoztatta.

Még az előkészületek idején, 1906-ban tett közzé erről az ügyről a Bácskai Hírlap egy folytatásos regényt. A téma érdekessége mellett külön furcsasága volt e publikációnak, hogy három szerző: Csáth Géza, Havas Emil és Munk Artúr jegyezte vezetéknévének kezdőbetűjével. Időbe telt, míg — több kutató egymást segítő munkája révén — a torzóban maradt regény teljes szövege előkerült, s fény derült a szerzők kilétére is.

E kötetben tehát ezt a regényt veheti kézbe az olvasó. Figyelmét bizonyára honorálni fogja. Szereplői a kor ismert alakjai, s a történet annyira eleven és fordulatos, hogy a mai olvasó figyelmét is leköti. De túl az olvasmányosságon, szerzőire, irodalmunk előtörténetére nézve is tanulságos mű. Kivált a szemlélet miatt, amellyel a város fiatal írójelöltjei a provincializmusból való kitörés szabadkai erőfeszítéseit, saját közegüket nézték.

A 76 oldalas, nagy formátú, Oláh Sándor rajzaival illusztrált és Dér Zoltán utószavával megjelent posztumusz regény előfizetési ára 40, bolti ára pedig 50 dinár. Megrendelhető a Veljko Vlahović Munkásegyetemen (24000 Subotica, Trg cara Jovana Nenada 15), vagy pedig a Fórum szabadkai könyvesboltjában (Boris Kidrič u. 8.) vásárolható meg.